

DL
648
F79
1838
del 44

BERÄTTELSE
UR
SVENSKA HISTORIEN.
FYRATIONDEFJERDE DELEN.

ADOLF FREDRIKS REGERING.

SJETTE HÅFTET.

ADOLF FREDRIKS SAMTIDA VETENSKAPS- OCH
RIKSDAGSMÅN.

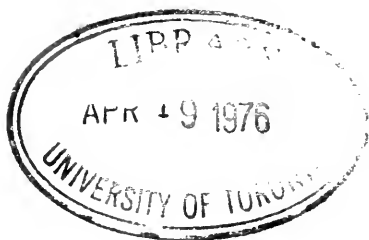
TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,
L. J. HIERTAS FÖRLAGSEXPEDITION.
1878.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS K. L. BECKMAN.
1878.

ADOLF FREDRIKS SAMTIDA VETENSKAPS- OCH RIKSDAGSMÄN.

FÖRSTA KAPITLET.

INLEDNING.

Från konung Fredriks tid qvarlefde flere sådana utmärklheter, t. ex. Dalin och Klingenstjerna under större delen af Adolf Fredriks regering, Linné långt in i Gustaf den tredjes. Föregående delar innehålla beskrifningar öfver dessa herrar och deras verksamhet; och, likaså öfver presterna Celsius och Chydenius samt krigären Ehrensvärd och teosofen Swedenborg, hvilka alla fyra skulle kunna upptagas äfven bland vetenskapsmännen. Vi vända oss nu till sådana, som mer uteslutande förtjena detta namn.

ANDRA KAPITLET.

JOHAN IHRE.

Släkten, ursprungligen från Skottland, hade för längre tid sedan flyttat till Sverige. En dess afkomling, Tomas Ihre, professor i Lund, var utmärkt för lärdom och goda predikogåfvor samt gift med en dotter af erkebiskop M. Steuchius.

När Karl den tolfte år 1716 ville till krigstjänst utskrifva flere i Lund varande studenter, säges Ihre hafva tadlat åtgerden och derigenom

lockat ynglingarna till ett motstånd, så hotande, att konungen fann rådligast gifva efter, hvarpå Ihre flyttades till Linköpings domprosteri.

Hans son, Johan Ihre, född i Lund den 3 Mars 1707, förlorade i fältfebern 1710 inom en veckas tid moder och två syskon, blef sedermera och efter faderns död 1720 uppfostrad i morfaderns hus. Han utmärkte sig för snille, flit och kunskaper, och bråddes härutinnan på fadern, på morfadern, och på mormoderns släkt, hon hette Terserus; redan vid 12:e året läste han Homerus. Som bevis på hans skämtsamma och orädda lynne berättas, huru han en gång såg landshöfdingens dotter komma åkande. *Vill du, sade han då till en åtföljande kamrat, vill du slå vad om, att jag skall gå fram och få mig en kyss af fröken Brauner.* Vadet ingicks, Ihre steg derpå fram till vagnen och befallde kusken stanna, öppnade vagnsdörren och framställde sin anhållan med så lyckligt valda ord, att fröken leende räckte den unga och vackra studenten sin mun; några år derefter sin hand.

Efter aflagga lärdomsprof, tre års utrikes resor och några lägre befordringar, nämndes han 1738 till skytteansk professor, hvilken plats han innehade till sin död 1780. På densamma verkade han mycket godt genom sina föreläsningar, hvilka utmärktes af framställningssättets klarhet och behag samt innehållets allvar, djup och snilrikhet. Han sökte jemnväl afskaffa den råa, från förra tider ännu bibehållna pennalismen. Som enskild person var han arbetsam, klok, redlig och älskvärd, samt alltid glad och förnöjd, hvartill han ock hade många skäl. Han åtnjöt nämligen högt och allmänt anseende, blef medlem 1734 af Vetenskaps-Societeten i Uppsala, 1754 af Vitterhets-akademien, 1756 titulärt kansliråd, 1757 adlad och 1758 riddare af nordstjerne-orden. Han egde ock mer än behöfliga tillgångar, dels ärfd förmögenhet, dels åtnjutna löner och anslag; — tillika så god helsa, att han på 40

års tid blott en enda gång blef af sjukdom hindrad från att hålla sina vanliga föreläsningar; — derjemnte en älskad och ärorik sysselsättning, i synnerhet med sitt stora språkarbete; — slutligen ock mycken lycka i sina äktenskap; ty hans, båda hustrur voro utmärkta personer, som förljufvade hans lif och vårdade hans angelägenheter så, att han sjelf fick ostörd lefva för sina vetenskapliga verk. Han hade troligen kunnat liksom åtskilliga andra professorer stiga högre upp på embetsmannabanan; men ville det ej; utan åberopade romaren Martialis och dennes ord: *Jag vill vara, hvad jag är, och ingenting annat.*

Hans åsikter i vetenskapliga och vittra ämnen torde kunna till någon del bedömmas deraf, att han indelade kunskaperna i två stora klasser, *nyttiga*, eller *onyttiga*. 1:o de *nyttiga*, med sina underafdelningar; a) de moraliska, då Seneca botar vår argsinthet; b) de helsogifvande då Galenus botar vår frossa; c) de prydliga, då skalden förlustar vår inbillning, hvilka sistnämnde likväl icke borde räknas bland de nyttiga, så framt de icke tillika leda läsaren till vördnad för Gud, dygd och sanning. 2:o *Onyttiga* kunskaper äro antingen a) ogudaktiga, eller b) skamliga, eller c) bedrägliga t. ex. spådomskonst, guldmakeri m. m.

I religiöst hänseende ansågs Ihre tillerkänna förnuftet större domsrätt, än statskyrkan ville medgifva. Några tvister derom uppstodo, och Ihre erhöll en varning, hvarefter han drog sig tillbaka. *För att uppträda som kättare*, sade han, *dertill är jag hvarken nog snillrik, eller nog dum, eller nog clak.*

I politiskt hänseende lutade han till frihetsmännen och Mösspartiet, kanske ock till demokratien. Under utrikes resorna hade han fattat tycke för Holland och i synnerhet England och för det sätt, hvarpå i detta land lagar blifva för öppna dörrar stiftade och skipade; det sätt, hvarpå beskyddare

och idkare af vetenskaper och konster hedrades med minnesvårdar bredvid konungarnes; — det sätt, hvarpå i de stora städerna ordning och säkerhet kunde utan väpnad magt upprätthållas; — det sätt, hvarpå under religionsfrihetens skydd forskningens frihet upprätthölls; — och slutligen det sätt, hvarpå genom samdrägt, hushållning och mod dessa folk kunnat bringa sig upp till magt och anseende. Större delen af Englands innevånare förekom honom i tänkesätt högsinnad och i seder allvarsam, visserligen stolt; men så som det höfves ett fritt och mäktigt folk, hvilket har medvetande om både sin lagliga och sin verkliga styrka. I detta omdöme torde man finna kärnan af hans politiska tänkesätt. Vid ett och annat tillfälle sticka de ock tämligen tydligt fram t. ex. då han angrep Tessin¹⁾ och då han till kansler öfver Uppsala högskola röstade på Åkerhielm i stället för kronprinsen Adolf Fredrik²⁾. I politik liksom i religion ville han dock ingalunda genom förtidiga och oroväckande uppträden störa statens frid, ej heller från det stora vetenskapliga verket borttrycka någon del af sin tid och sin arbetsförmåga.

Ofta nämnde verk bestod i hans ryktbara *Glossarium Sviogothicum*, en utförlig och för sin tid med ovanligt hög grad af lärdom, skarpsinne och flit utarbetad ordbok öfver svenska språket och dess förbindelser med flere beslägtade tungomål, så yngre som äldre. Till detta stora nationalverk förberedde han sig genom många och mångsidiga, samt djupa och djupsinniga språkstudier, och erhöll 1752 för dess utförande tjänstledighet³⁾ och

1) 37. 82.

2) 37. 184. 101. Med hänsyn till tvisten mot Tessin bör tilläggas, att vid slutliga afgörandet uppförde sig den sistnämnde på ett i allo hedrande sätt, och sökte bilägga målet och bibehålla Ihre vid ostörd litterär verksamhet.

3) *Rådspot.* 16 Jan. 1752.

1756 betydligt understöd¹⁾ under förutsättning, att arbetet skulle vara färdigt 1763. Det var likväl icke färdigt ens 1766, hvarföre den riksdagens sparsamma ständer talade om att indraga anslaget, till och med att återkräfva de redan utbetalade medlen. Men Ihre visade hindrens mängd och vigt, t. ex. arbetets tillväxt i vidd och djup; nödvändigheten af betydliga förändringar i plan och omarbetningar i enskildheter; svårigheten att få förläggare²⁾ jemnte boktryckeriernas långsamhet, boktryckares konkurs, m. m. Kanslikollegium ingick till ständerna med en skrifvelse, som framhöll dessa skäl och tillika anmärkte, huru vid ett verk, som skulle göra både författarens och fäderneslandets ära, vore skyndsamhet af mindre vigt än grundlighet, och att detta allt gällde för Ihres arbete. Skälen verkade, anslaget förnyades och år 1769 började det stora verket utkomma. Det väckte oerhördt uppseende och har ända till sednare tider varit den ojemnförligt bästa ordbok, som öfver de nordiska språken sett dagen. Utom Berzelius, Linné, Nilsson och Tegnér har under sednare århundraden ingen svensk författare³⁾ väckt bland utländska vetenskapsmän så stort uppseende och vunnit så mycket och odeladt beröm.

Också i flere andra afseenden ifrade och arbetade Ihre för svenska språket, t. ex. genom utgifvande af ett dialekt-lexikon samt genom uppsatser om runorna, om språket i Ulfilas bibel m. m. Han utgaf ock flere upplysande skrifter rörande Sverges äldsta historia, och det var han, som först

¹⁾ Summan af de understöd Ihre för detta verk uppbar säges hafva stigit till 10,000 d. s. m.

²⁾ *Vetensk. Akad. bibl.* Bergianska saml. 14: bandet Ihre till Wargentin den 30 Mars 1753, befarade, att hans verk skulle blifva liggande otryckt, såsom det gått med likartade arbeten, Ehreneronas och Olof Rudbeck den yngres.

³⁾ Samuel Pufendorff var född utländning; Olof Rudbeck d. ä, och Emanuel Swedenborg hafva visserligen vunnit stor ryktbarhet; ingendera likväl uteslutande till sin fördel.

antydde rätta betydelsen af de isländska Eddorna, och tillika först visade, att den så kallade fornjoterska konungaätten i Sverige aldrig funnits till, utan att berättelsen om densamma var endast en mytologisk beskrifning öfver naturkrafterna¹⁾. Tillika har Ihre med minnestal hedrat flere sina föregångare på den lärda banan; t. ex. Olof Celsius d. ä, Torsten Rudèn, Olof Rudbeck d. y. Samuel Troilius m. fl. och derjemnte kraftigt bidragit till utarbetande af det för sin tid mycket viktiga latinska lexikon, som bär Lindbloms namn.

Ögon och krafter, strängt anlidade, uppsade slutligen sin tjänst. Han blef mer och mer sjuklig och till sist alldeles blind samt afled den 1 December 1780.

TREDJE KAPITLET.

TORBERN OLOF BERGMAN.

Fadren var kronofogde i Vadsbo härad i Vester-götland, modern köpmansdotter från Göteborg och släkt till den ryktbare grosshandlaren Nils Sahlgren.²⁾ Deras äldste son föddes den 9 Mars 1735 och döptes till Torbern Olof, men begagnade som författare vanligtvis blott det första namnet. Han var i barnåren mycket yster och bland annat sederes road af att kasta allehanda saker på elden och att betrakta deras förbränning. Man har sedermera velat deruti se ett förebud till hans blifvande verksamhet vid den kemiska proberugnen. För tillfället ådrog honom dock nämnde lek flere ledsamheter; ty i barsligt oförstånd offrade han stundom åt lågorna föremål af högre värde än bränslets. Härmed någon gång ertappad, misstänktes han hafva likaledes upbränt åtskilligt annat, som för tillfället saknades.

¹⁾ Se härom mera framdeles.

²⁾ 32. 203—207.

Han tog sedermera till valspråk: *Felix cognoscere*¹⁾. Det erinrar om Stjernhielms *Quam dulce est sapere!*²⁾ och om Linnés *Tantum amor florum*³⁾ och i allmänhet om vetenskapsmannens brinnande åstundan att lära känna och förstå företeelserna i den värld, af hvilken han omgifves. Det var först vid äldre år, Bergman valde besagde tänkespråk. Men tänkesättet hade han med ontredd, dock stark känsla, hyst ända från gossåren. Knappt hade den första undervisningen börjat, förr än han med kärlek omfattade dess föremål, och den förra lifligheten och ifvern i lekar, öfverflyttades nu på studierna. Derför och under ledning af goda enskilda lärare gjorde han snabba framsteg och blef redan vid 11:te året intagen i tredje klassen af Skara läroverk och vid det 14:de på gymnasium. Han utmärkte sig genom stadga och flit, och begagnade alla möjliga tillfällen att utvidga sina kunskaper och det i alla ämnen; ieke blott i de gamla språken, utan äfven i matematik och naturkunskaper och samlade redan nu ett herbarium af ortens växter. Hans lärare, sedermera biskop Forssenius, förespådde ock, att den utmärkte gossen skulle framdeles blifva en utmärkt man. Skolstyrelsen tilldelade honom dubbelt stipendium, och redan som gymnasist och en blott 16 års gosse gafs honom i uppdrag att vid konung Fredriks fränfälle hålla på latin det högtidliga minnestal, som vid dylika tillfällen brukades. Med snillet och fliten förenades ock mycken blygsamhet. Man hade en gång erbjudit honom att till följe af hastiga framsteg få hoppa öfver en afdelning inom gymnasium, men han afböjde sjelf denna utmärkelse. Tillväxten i kunskaper var dock så snabb och stor, att han lemnade läroverket ett år förr än vanligt och blef 1752 d. v. s. vid 17 års ålder student i Uppsala. Här egnade han sig med

1) D. v. s. Säll sanningssökaren.

2) Hvad vetandet är ljuft.

3) Så stor kärlek ingifva blommorna.

brinnande håg åt de älskade studierna. Visserligen besökte han blott få föreläsningar; men hemma i sitt rum genomgick han det ena lärda verket efter det andra, ofta mycket lärda och mycket vidlyftiga. Vanligtvis var nyckeln tagen ur dörren, så att den innanför sittande ynglingen skulle slippa vanliga tidsspillande besök, och i stället få ostörd umgås med fordna tiders store vetenskapsmän och med deras tankar och skrifter. Studierna började redan nu antaga en mera bestämd riktning. Förut hade han med nästan lika ifver omfattat de flesta föremål för menskligt vetande; dock med en viss förkärlek för naturkunskaperna. Denna riktning tog hädanefter mer och mer öfverhand; kanske ej minst därför, att han vid ankomsten till Uppsala såg för sig Linné på höjden af verksamhet och ära, samt omgifven af talrika lärjungar och beundrare. Detta bidrog att leda Bergmans verksamhet till de s. k. exakta vetenskaperna. I sin ensliga studentkammare genomgick han väl några Wolfs vidlyftiga verk i filosofien; men derjemnte Euklidis hela lärobok i geometrien, Wallerii i mineralogien samt åtskilliga andras i fysik och astronomi. En äldre släktinge, under hvars uppsigt han var ställd, ogillade sysselsättningen med dessa rent vetenskapliga ämnen i st. f. de ämbetsmannas studier, som beredde framtida utkomst. Bergman ville hvarken trotsa eller lyda. Vid sitt skrifbord inrättade han därför en liten gömd hylla. Dit stack han undan de matematiska och naturvetenskapliga verken, så snart släktingen knackade på dörren; så att denne, inkommen i rummet, fann på bordet blott sådana böcker, han önskade. Det utomordentligt trängna arbetet, vanligtvis från kl. 4 f. m. till 11 e. m. angrep dock helsan. Den blef likväl något förbättrad, när han våren 1753 för längre tid återvände till hemmet, till landtlifvet, till landtluften. Men studierna blefvo icke därför åsidosatta. Han medförde många sina älskade böcker

och bland andra Linnés alla verk, och företog sig att genomgå dem och göra sig vetenskapligt hemmastadd i hela den omgifvande naturen. I synnerhet fäste han då för tiden sin uppmärksamhet vid insektverlden. Inom detta område gjorde han ock flere upptäckter, bland annat af fem slags nattfjärilar, hvilka jemnte några andra insekter han öfverlemnade åt Linné, som med välbehag mottog och införde dem i nästa upplaga af sitt stora verk, och gaf åt en bland dem namn efter Bergman, en högst ovanlig utmärkelse för en blott 19 årig yngling. Tillika studerade denne med mycken noggrannhet iglarnes naturalhistoria samt upptäckte 6 nya slag deraf, hvilka Linné likaledes intog. Det var ock med ledning af dessa upptäckter, som läkarekonsten började att mer och mer större nytta än förut använda dessa djur. En härutinnan gjord upptäkt, väckte i synnerhet de naturkunniges uppmärksamhet. Man kände under namn af *Coccus Aquaticus* en vatteninsekt, som förekom i form af ett klot. Bergman ådagalade nu, att det var en larv i form af ett ägg, hvilket mer och mer växte och slutligen framfödde en igel. Saken var så ny och ovanlig, att uppgiften betviflades af många och i början äfven af Linné, hvilken dock efter närmare granskning gillade och bekräftade densamma. Med de ryktbara orden *Vidi et obstupui*¹⁾ uttryckte han sin förvåning öfver den unge studentens skarpsinne, noggrannhet och pålitlighet. I sammanhang med dessa studier utarbetade Bergman redan vid 18 års ålder ett system rörande larverna, ett arbete, som blef af äldre vetenskapsmän mycket berömdt.

En akademisk kondition i det greffliga stakelbergska huset gaf Bergman tillfälle att fortfarande vistas vid högskolan, hvarest han utarbetade en afhandling om skymningen och om dervid förekommande ljusbrytningar. Han tog sedermera examen

¹⁾ Jag såg och häpnade.

till den filosofiska graden med så stor utmärkelse, att blott ett betyg felades till erhållande af hedersrum. Redan samma år eller 1758 blef den 23-årige ynglingen utnämnd till docent i fysiken samt 1760 och på Höpkens förord likaledes till adjunkt i matematik och naturkunnighet, hvarmed stundom förenades uppdrag att bestrida professors föreläsningar. Nu kommen på sitt rätta fält, utveeklade han en verksamhet så rik och mångsidig, att den väckte än större, än allmännare beundran. Han utgaf flere värderika och upplysande afhandlingar, t. ex. om regnbågen, elektriciteten, åskledaren, norrskenet, aluntillverkningen, de trädförstörande maskarterna o. s. v. Tillsammans med flere andra vetenskapsmän stiftade han ock det så kallade Kosmografiska Sällskapet, hvars afsigt var att bland sven-skarna genom ett större verk sprida mer mångsidiga och pålitliga kunskaper. Skriften skulle bestå af tre delar, den matematiska, utarbetad af Mallet, den fysiska af Bergman, den historiska af Ziervogel. Bergman fick sin del först färdig och den trycktes 1766. Det var hans bekanta så kallade *Verldsbeskrifning*, i hvilken han, enligt Tegnér's ord drog *grundritningen af verlden*. Hvad Humboldts *Cosmos* sedermera blef, det var för sin tid Bergmans nämnda arbete. Det blef ock allmänt beundradt, snart omtryckt och tillika öfversatt på danska, engelska, franska, tyska och ryska språken. Man säger ock, att detta verk legat till grund för Kants föreläsningar i fysik och geografi, och att Ritter förklarar detsamma hafva varit den första geografiska fysik.

Den nitiske kemie-professorn Göttskalk Wallerius tog afsked. Bergman hade dittills ej särskildt vinnlaggt sig om besagde vetenskap, men beslöt dock söka den lediga platsen. Som lärdomsprof i ämnet utgaf han rörande aluntillverkningens förbättrande en afhandling, hvilken blef mycket berömd. Till sysslans återbesättande uppförde ock kon-

sistorium Bergman på första förslagsrummet. En äldre och med kemien förut mer uteslutande sys-selsatt medsökande klagade och understöddes af Tessin. Kronprinsen Gustaf, den tiden högskolans kansler, fäste visserligen mycken uppmärksamhet vid Tessins, sin förre guvernörs, förord, men också vid konsistorii yttrade åsigt. För att närmare utröna förhållandet, reste han sjelf till Uppsala och förfrå-gade sig på stället, hvarjemnte han infortrade skrift-liga betänkanden af bergsråderna Swab och Tilas. Båda förordade Bergman, åbetopande den förre hans skrift om aluntillverkningen, och den sednare hans verldsbeskrifning; och Bergman blef utnämnd.

Detta klandrades af många, *ty*, sade man, *Bergman har icke ådagalaggt tillräckliga kunskaper i kemien och skall på denna plats göra mindre nytta.* Se här Bergmans svar! Vid anträdet till sysslan höll han rörande kemiens äldre öden ett tal, som ådagalade djupa kunskaper i ämnet och inom kort visade han sig vara på detta fält Sverges och en bland hela Europas förnämsta vetenskapsmän. Vid bestridandet af sin syssla ådagalade han ock genast en verksamhet, som af få blifvit upphunnen, af ingen öfverträffad. Den dittills begagnade kemi-ska laboratorie-byggnaden var mindre ändamåls-enlig och derjemnte så trång, att många dithörande samlingar omöjligen kunde uppställas och studen-terna förevisas. Genom Bergmans nitiska bedrif-vande och enligt hans ritning blef en ny byggnad uppförd med tjenliga rum för laboratorium, mine-raliesamlingar och modellkammare. Man berömde i synnerhet hans orduande af tre olika mineralie-kabinett. Det första var beräknadt för nybegyn-nare. Der intogos stuffer endast af de viktigaste och mest karakteristiskt åtskilda mineralarterna, på det lärjungen till en början måtte klart och bestämdt lära sig urskilja dessa vetenskapens hufvudföremål, utan att derunder få minne och uppfattning öfverlasta-de och förvillade genom samtidig framställning af den

stora mängden mindre viktiga och mindre skarpt åtskilda mineralarter. Det andra kabinettet upptog stuffer af alla slag, både hufvud- och mellanarter, och blef under Bergmans tid och ledning ett bland de mest välordnade och rika, som förefanns, och räknade slutligen 1888 stuffer. Denna samling, begagnades för mer kunniga lärjungar. Det tredje kabinettet hade, så att säga, en geografisk anordning, näml. efter föremålens fyndorter, och upptog på ett gemensamt ställe de mineralier, som tillhopa förefunnos i en och samma grufva, t. ex. Dylta, Falun eller Sala. Afsigten var, att lärjunge, som icke hade råd besöka de aflägsnare grufvorna, skulle på detta sätt få en öfversigt om hvarderas mineralier samt om dessas naturliga läge, frändskap och förbindelser sins emellan. Tillika inrättade Bergman en modellkammare, till hvilken anskaffades prof af flere bland de viktigaste verktyg och inrättningar, som begagnades vid upphemtande, renande, smältande och bearbetande af metaller, svafvel, alun m. m.; också detta på det lärjungen måtte redan vid lärosätet kunna äfven om dessa föremål inhemta någon förberedande kännedom. Vid framställning och förklaring af alla förekommande ämnen, var Bergman mild och angenäm i sitt uppförande mot ungdomen, klar och behaglig i sitt föredrag och outtröttlig i sjelfva undervisningsarbetet; ofta öfvervar han i egen person de kemiska prof, lärjungarna skulle anställa, och stannade ej sällan dervid qvar till sent på natten. Också blef han af studenterna mycket älskad och hans vetenskap likaså. Han hade ock ett för sin tid ovanligt stort antal lärjungar. Från utlandet, icke blott från England, Frankrike och Tyskland, utan ock från Spanien, Ryssland och Island kommo vetgiriga män för att af Bergmans snille och lärdom hemta ljus och ledning. Kemi och bergsvetenskap, följaktligen ock sjelfva bergshandteringen togo från denna tid ny fart, hufvudsak-

ligen genom Bergman och hans lärjungar, bland hvilkas stora antal vi särskildt nämna Gahn, Geijer och Rinman. Alla, både nämnda och onämnda, älskade och vördade Bergman såsom mästare och lärofader. Serdeles vackert var förhållandet mellan honom och den samtida Schéele, hvilken genom uppfinningar och ryktbarhet tycktes snart nog blifva en farlig medtäflare. Men efter närmare bekantskap hafva båda utan ringaste spår af ovilja eller afund, egnat hvarandra den upprigtigaste högaktning och kärlek. Bergman upptog den fattige Schéele i sitt hus. *Den största upptäkt, jag gjort, sade han, är den af Schéeles snille.* Och när Bergman dog, utbrast Schéele; *odödlige man, hvile din aska i frid! din ande tillhör de förklarades boningar.*

Detta om Bergmans verksamhet som lärare. Lika stor blef han som vetenskapsidkare. Man räknar af honom öfver 100 utgifna skrifter, de flesta för sin tid af stor vigt och bärande vittne om outtröttligt arbete, samvetsgrann undersökning och utmärkt skarpsinne. Deras föremål var dels ytterligare utveckling af redan förut gjorda upptäckter och läror, dels framläggande af nya sådana, ofta af stort praktiskt och djupt vetenskapligt innehåll. Vi antyda några bland dessa sednare t. ex. att han uppgaf bättre grundsatser för de kemiska salternas ordnande och klassindelning; att han närmare utredde naturen och verkningarna af kolsyran, (luftsyran, som hon då benämndes); att han rörande de så kallade valfrändskaperna anställde lärariska undersökningar, och att han var en bland dem, som först antyde eller åtminstone anade den viktiga läran om de bestämda proportionerna, hvarjemnte han utarbetade en förbättrad kemisk nomenklatur. Den stora vigten af ofvan uppräknade och andra hans egentligt vetenskapliga upptäckter kan den i ämnet oinvigde icke fatta; och endast den, som åt dessa kunskaps-arter

egnat serskild uppmärksamhet, mägtar inse, huru stora och viktiga följder de haft för det vanliga lifvet. Äfven för denna sednare, den praktiska sidan, hade den teoretiske vetenskapsmannen ett skarpt öga och ett varmt hjerta. Många hans arbeten afsågo dels omedelbart dels medelbart också upptäktens nytta och användbarhet, t. ex. hans skrifter om åskledare, om tillverkning af Cremor Tartari, om förbättrad biskötsel, om de maskar, som skada frukt- och barrträd, och hvilkas härjningar också till följe af hans föreskrifter mycket hämmades: om lerarterna och deras ändamålsenliga beredande för tillverkning af godt mur- och taktegel; om åtskilliga till förbättradt åkerbruk ledande upptäkter; om de inhemska helsovattnen t. ex. vid Loka och Medevi och om deras rätta bruk; om tillverkande af varma helsovatten till innehåll och verkan lika de utländska, hvilken uppfinning här i Sverige förnämligast leder sitt ursprung från Bergman; flere andra dylika skrifter att förtiga.

Bergman var en bland dessa vetenskapsmän, som i sin ensamma kammare uttänka och upptäcka många viktiga sanningar, hvilka sedan möjliggjort nya upptäkter inom vetenskapen, och viktiga förbättringar inom det praktiska lifvet; fördelar, af hvilka efterverlden begagnar sig och njuter utan att besinna, utan att ana tillvaron af den vetenskapsman, hvilken de hafva att derföre tacka.

Genom nu beskrifna verksamhet har Bergman mycket bidragit också till höjande af kemiens anseende. Den ansågs förut tillhöra blott apotekaren och bergsmannen, för att ej tala om förda tidens s. k. gullmakare. Bergmans arbeten visade nu, huru oberäkneligt många och stora fördelar den kunde medföra också i en mängd andra förhållanden.

Bergman var mycket lycklig, då det gällde att upptäcka nya och storartade sanningar; men

kanske än lyckligare i förmågan att med beundrandsvärdt snille och skarpsinne upptäcka de vetenskapliga sanningarnas inre förbindelse och sammanhang, och tillika de följder och tillämpningar, som af dem kunde dragas, kunde göras. Med blicken alltid rigtad också på det hela, fäste han likväl sin uppmärksamhet städse och orubbadt vid det för tillfället behandlade föremålet och släppte det ej förr, än han så vidt möjligt detsamma utransakat och förklarar. En hans minnestecknare säger: *han hade icke, och han var nog lycklig att ej hafva fått det fladdrande snille, som utbreder sig öfver allt, men är ingenstädes hemma; och om hvars storverk, hvilka samtiden inbillar sig se, efterverlden är okunnig. Bergman arbetade och gick i botten med hvarje sitt företag.* Också lemnade han efter sig en stor skara upptäkter, viktiga för vetenskapen, nyttiga för allmänheten och ärorika för honom sjelf; — och så mycket mer ärorika, som han aldrig förhäfde sig öfver denna utmärkelse, och som han tillkämpat sig den, icke af lystnad efter loford, utan af kärlek till sjelfva vetandet. *Felix cognoscere* var och förblef hans valspråk.

Under Bergmans tid förekommo inom andens värld många och viktiga rörelser. Han deltog lifligt i dem, som gällde hans vetenskap, men icke i de andra. Han var en god medborgare och trogen fosterlandsvän; men framstod aldrig hvarken som Hatt eller Mössa, hvarken som frihets eller konungs-man. Han var en from och gudfruktig kristen; men utmärkte sig aldrig hvarken som pietist, herrnhutare eller swedenborgare, utan höll sig till statskyrkan; men också detta stilla och utan allt bråk och buller.

En person, så utmärkt i sig sjelf, blef ock föremål för många yttre utmärkelser. År 1772 nämndes han till riddare af vasaorden och var en bland de första, som dermed hedrades. Finska studenternas nation i Uppsala, hvars inspektor han

var, preglade 1774 en skådepenning, på hvilken man såg Bergmans bröstbild, och läste orden: *Patriæ decus ac decus ævi* ¹⁾. Vetenskaps-akademien i Stockholm anslog af sina medel 150 riksd. årligen till bekostande af hans kemiska försök, och han kallades till ledamot af sex svenska och tio utländska lärda sällskap och deribland af vetenskaps-akademien i Paris, hvilken enligt sina stadgar aldrig intog mer än 8 utländska medlemmar, och till hvilken, utom Linné och Wargentin, ingen svensk man förut varit kallad. Vetenskaps-akademien i Dijon antog blott fyra utländska medlemmar; en bland dem var Bergman. Vetenskaps-akademien i Montpellier begärde sin konungs tillåtelse att få öka det vanliga antalet af utländska ledamöter, och detta endast för att få inkalla Bergman ²⁾. Konung Fredrik i Preussen erböd honom flere gånger plats som ledamot i Berlins vetenskaps-akademi och med betydligt ökad lön. Slutligen lyssnade Bergman till anbudet, ty det lofvade bättre utkomst, mildare luftstreck samt tillfälle att sysselsätta sig med vetenskapens högre och viktigare frågor, i stället för det tröttande arbetet att hvarje år för begynnare upprepa och om igen upprepa dess första och enklaste grunder. Gustaf den tredje, underrättad härom, ville dock ingalunda, att Sverige skulle beröfvas hedern af en sådan vetenskapsman, och ålade därför Uppsala akademi att af sina medel gifva Bergman en lämplig lönetillökning. Denne förklarade sig då genast villig att enligt konungens önskan stanna i Sverige, men undanbad sig lönetillökningen; ty, sade han, akademien hade ej dertill nog medel, och andra professorer med lika drygt arbete måste nöjas med lika ringa lön. Likväl anhöll han om understöd

¹⁾ Fäderneslandets prydnad och tidehvarfvets.

²⁾ Se Akad. Handl. 32. 59 Beskows minne af Bergman, ur hvilket förträffliga arbete dessa och flere andra uppgifter äro tagna.

åt sin blifvande enka, hvilket äfven lofvades. När han derefter kom på uppvaktning, blef han med mycken välvilja mottagen, och när han tackade för löftet om pensjon åt enkan, svarade konungen: *det är jag, som bör tacka eder, som beslutat stanna hos oss.*

Äran af att hafva en sådan vetenskaplig storhet tillhör väl ursprungligen frihetstiden; men i många fall också Gustaf den tredje. Det var denne konung, som först framdrog och sedermera qvarhöll honom på den viktiga professors-platsen. Det var ock under Gustafs regeringstid, som en betydlig del af Bergmans verksamhet inföll. Det var och slutligen samme konung, som vid Bergmans död hedrade och understödde enkan på ett sätt, som vittnade om både erkännande och erkänsla.

Denna hans maka var Margareta Katarina Trast, dotter till en komminister i Uppsala. Äktenskapet blef både olyckligt och lyckligt; — olyckligt, ty döden bortryckte i späd ålder tvänne söner, de enda frukterna af och de gemensamma föremålen för deras kärlek; — men lyckligt genom den kärlek, med hvilken de omfattade hvarandra, och derjemte han vetenskapen och hon vetenskapsmannen; hon kännande sig lycklig genom att förljufva hans dagar och underlätta hans arbeten; kanske ock genom en aning om det återsken, som en gång skulle från hans lysande minne gjutas också öfver hennes eget.

Bergman arbetade gerna och så lätt, att han sällan behöfde rätta eller ändra, hvad han en gång nedskrifvit. Han författade sina uppsatser ofta stående och likväl med ledig och lättläst handstil. Kroppsbyggnaden var reslig men icke stark, och helsan försvagades redan i ungdomen genom

1) *Vetensk. Akad. bibliot.* Bergianska samlingen 18. bandet, Gjörwell till Warmholtz d. 14 aug. 1778.

mycket stillasittande och sedermera genom strängt arbete och ådragna förkylningar i laboratoriet och på dess kalla stengolf. Följden blef kyla i fötterna, blodstockning i hufvudet jemnte sömnlöshet och flere andra lidanden. Han sökte motarbeta det onda genom regelbunden lefnadsordning, genom täta vandringar i sin trädgård och besök hos sina der varande föglar och bin, och likaså genom sommarresor till de viktigaste mineraliska fyndorterna inom fäderneslandet, samt genom begagnande af dels konstgjorda helsovatten dels Medevi brunn, beständigt under öm vård af den städse åtföljande maken. Men allt var förgäfvos — Ej femtio år gammal, afled han vid Medevi d. 8 Juli 1784. Dödsfallet väckte allmän sorg. Hela brunnssällskapet, anfördt af riksråden, den fordna Hatten Scheffler och den fordna Mössan Falkengren. följde hans stoft till dess hvilorum i Nykyrko församlings närbelägna tempel, hvarest en enskild man och beundrare lät åt honom uppresa en minnesvård efter Karl Schefflers ritning. Flere medaljer och minnespenningar, utarbetade af samtida och yngre mästare, hafva återgifvit hans bild; och tvänne minnestal, det ena i Vetenskaps-, det andra i Svenska Akademien, hafva i varma och värtaliga ordalag tolkat hans minne och framhållit det herrliga efterdömet. Flere utländska lärda sällskaper uttalade vid hans frånfälle sin högaktning och sin sakuad; och Berzelius, hans store efterträdare på den kemiska vetenskapens tron, nämnde honom alltid med uttryck af vördnad och tacksamhet.

Enkan liek i arf hans minne och hans böcker. Sjelv hade han först ämnat skänka dessa sednare till akademien; men ansåg sedermera enkan med sin knappa pensjon behöfva också denna tillgång. Men hon, hon mindes sin man och glömde sin fattigdom, och förärade samlingen till universitetet. Gustaf den tredje, underrättad härom, lät genom ökad pensjon trygga hennes ålderdom, och Vet.

skaps-akademien öfverlemnade åt henne som akt-
nings och tacksambhetsgerd ett exemplar i guld af
den skådepenning, som blifvit preglad öfver hennes
bortgångne och älskade make.

FJERDE KAPITLET.

PETER ARTEDI OCH AXEL FREDRIK CRONSTEDT,

två vetenskapliga vägbrytare, böra i fråga
om naturkunskapernas studium åtminstone i kort-
het nämnas såsom de, hvilka hvar inom sin kun-
skapsart först grundlaggt det system, den åsigt, som
sedermera länge blifvit följda.

*Artedi*¹⁾, en komminister-son från Ångermanland,
hade genom snille och arbetsamhet utmärkt sig till
den grad, att man beredde honom tillfälle genom
resor i främmande land vinna än mer utbildning. För
den nära jemnårige Linné blef han ock en förtrogen
vän och inom naturkunskapernas område en lyck-
lig medarbetare, kanske framtida medtäflare. För-
tidig död afbröt dock 1735 vid trettionde året
hans mycket lofvande verksamhet. I fråga om
Ichtyologien, läran om fiskarna, hade han dock
redån hunnit utarbete ett så fullständigt och veten-
skapligen ordnad system, att det blifvit af Linné
och af sednare naturforskare laggt till grund för
behandladet af detta enskilda kunskapsämne.

Axel Fredrik Cronstedt var son af dåvarande
öfversten sedermera general-löjtnanten Gabriel Cron-
stedt, en mycket duglig och använd ingenjör-officer.
Sonen, tillika dotterson af Erik Dahlberg, född 1722,
visade tidiga anlag för matematiska och natur-
vetenskapliga studier och derjemte mycken flit i
förening med stadgad uppförande. Fadren sökte
leda honom till krigare-yrket, men sonen följde sin
inre kallelse och valde i stället bergsvetenskapen
och blef längre fram bergmästare. Högt aktad
som både ämbets- och vetenskaps-man, är han

¹⁾ Rätteligen hörande till Fredriks samtida.

mest bekant genom sitt 1758 utgifna verk *Försök till mineral-rikets uppställning*. Nämnde naturföremål hade förut varit af Linné ordnade efter deras kristallbildningar och former, enligt denne vetenskaps-mans vana och utomordentliga förmåga att efter yttre kännetecken indela natur-föremålen; Linnés *figuromani*, som några klandrare kallade det. Öfvergifvande detta betraktelse-sätt, klassificerade dem Cronstedt efter inre kännetecken, efter deras kemiska bestånds-delar, en åsigt, som var mer både sann och djup. Men Linnés anseende stod vid den tiden så högt, att mången alldeles icke ville höra talas om någon afvikelse från hans läror, hvarföre ock Cronstedts åsigt rönt i synnerhet bland Linnés landsmän föga framgång. I andra länder deremot blefvo snart nog hans skrifter öfversatta och hans uppfattning gillad. Den har ock sedermera och slutligen äfven i Sverige blifvit antagen som den riktigaste och lagod till grund för sednare bearbetningar af nämnde vetenskap, hvilken ock derigenom vunnit i grundlighet, reda och användbarhet.

FEMTE KAPITLET.

ABRAHAM BÄCK

utgör en passande öfvergångs-länk från vetenskapernas hufvudsakligen teoretiska till deras mer praktiska idkare. Han föddes i Söderhamn 1713. Fadern, handlande derstädes, dog snart, och rysska landstigna troppar härjade staden, hvadan den sju årige gossens framtidsutsigter voro till en början ganska mörka. De ljusnade dock snart till följe af ömheten hos en välvillig stjuffader, betydligheten af ett erhållet arf och hans egen lyckliga fattningsgåfva samt stadgade och förståndiga uppförande. Redan vid 17 års ålder hade han genomgått skolan och blef student. I

början sysselsatte han sig med teologi; men åskådandet af en anatomisk undersökning och afhörandet af Rosén v. Rosensteins föreläsningar vände hans hog till läkare-vetenskapen och det med en beständighet, en kraft, som förebådade arten af hans framtida verksamhet. Promoverad medicine-doktor, reste han utrikes och studerade under fyra års tid och med outtröttlig ifver flere länders sjukvård och förnämsta lasarett. Han hemsände om dessa anstalter berättelser, så viktiga och väl skrifna, att han, ehuru frånvarande och en blott 30 årig ännu icke i statens tjenst anställd man, blef 1743 invald i både vetenskaps-akademien i Stockholm och vetenskaps-societeten i Uppsala. Hemkommen 1745, utnämndes han ock till assessor i kollegium medicum och 1748 till kongl. lifmedikus samt 1752 till öfverläkare vid det då inrättade serafimer-lasarettet samt till preses i nämnde kollegium.

I sistnämnde två befattningar utöfvade han stor och välgörande verksamhet. Betraktom först förhållandet till lasarettet. Han hade i utlandet sett flere sådana sjukvårdsanstalter, inrättade icke blott till vård af hjälp- och meddellösa personer utan ock för att vid de samma bereda unga idkare af läkare-vetenskapen tillfälle att i förväg vinna någon praktisk erfarenhet. Men i sitt fädernesland såg han ingen enda deremot svarande inrättning. Här af väcktes ett brinnande begär att skaffa sitt folk samma fördelar. Genast efter hemkomsten yrkade han därför på inrättandet af ett större dylikt lasarett. Att ett sådant, det så kallade serafimer-lasarettet, blef inrättadt, var också förnämligast hans förtjenst. Han hade dock dervid kraftigt biträde af ämbetsbrodern, Olof af Aerel.

Denne man hade i en längre tid studerat kirurgien vid flere utrikes sjukvårdsanstalter, och blef sedermera förste öfverkirurgen vid nämnde serafimer-lasarett, och gaf åt sin vetenskap en förut i Sverge okänd fulländning. Också han förtjenade

en egen lefnadsteckning, ehuru tid och rum icke sådant medgifva. Till hans ära bör dock nämnas, att han genom personlighet, ord och exempel ingaf den tidens unga läkare en berömlig anda af allvar, sedlighet och pligtkänsla; varande härutinnan på sin tid detsamma, som Israel Hvasser varit i våra dagar.

Som ordförande i kollegium medikum utölvade Bäck mycken verksamhet genom att ordna och främja detta verk och alla svenska sjukvårdsanstalter. Serskildt har han ock genom flere skrifter och på flere sätt påmint om vigten och nödvändigheten af utvidgad och förbättrad helsovård. Det var ock hufvudsakligen han, som genomdref upprättandet af de många läkaresysslor och apotek, som sedermera kommo inom landsorterna till stånd och deras innevånare till hjälp. Hans förtjenster i båda dessa hänseenden och de välgörande följderna voro mycket stora och skola i 46:de delen utförligare framställas i sammanhang med berättelsen om den pånyttfödelse, svenska helsovården i sin helhet vid denna tid genomgick. Här må blott i korthet nämnas, att besagde nyskapelse, var ett verk förnämligast af Rosén v. Rosenstein och Bäck, af den förre genom läkarebildningens, af den sednare genom helsovårdsanstalternas förbättrande och utvidgning.

Vid sjuksängarna har Bäck användt häldst och mer än förut enkla eller föga sammansatta läkemedel. Några mente, att han i fråga om kraftigare åtgärder var för tveksam, för rädd. I några andra och ganska viktiga fall var detta likväl icke händelsen. Han uttalade sitt ogillande af gamle kung Fredriks utsväfningar och råkade därför till en tid i onåd¹⁾. Äfven hos Lovisa Ulrika var han, vi veta ej af hvad anledning, mindre väl anskrifven. Men Sofia Magdalena skänkte honom sitt odelade förtroende från 1773 och ända till hans

¹⁾ 38. 208.

död, hvilken hon med tårar och djup rörelse beklagade.

Sin vetenskap älskade och aktade han högt. Vi hafva här i korthet antydt, och skola, som nämndt är, framdeles utförligare beskrifva, huru mycket han för dess främjande uträttade. Han sökte ock att till allmogen sprida dess välgörande läror medelst flere i dåtidens almanaer införda uppsatser, samt understödde med egna medel hoppgifvande ynglingar, som egnade sig åt läkare-konsten. I allmänhet gladde han sig varmt och hjertligt vid hvarje tecken till sundare och ädlare åsigtter med hänsyn till vetenskap, till samhällslif, till lösningen af mensklighetens stora frågor. Han förklarade sig ej heller sätta något öfvervägande värde på den ära, Alexanders segrar och anställda förödelser *efterlemnad*.

God make och fader, var han ock en serdeles trofast vän. Han och Linné omfattade hvarandra med varmaste tillgifvenhet. Linné uppkallade efter Bäck ett serskildt örtslag, och Bäck uttalade efter Linnés död offentligen sin beundran och sin saknad.

Flere utländska lärda sällskap kallade Bäck till ledamot; svenska Vetenskaps-akademien, hvars ålderman han till slutet var, tre gånger till sin ordförande och lät till hans ära slå en minnespenning och hålla ett minnestal. Gustaf den tredje utnämnde honom 1783 till riddare af nordstjerneorden.

Vi nämnde hans vänfasta sinnelag. Det var ock genom att vid fyllda 81 år och i vinterkylan af Mars månad följa en aktad vän och yrkesbroder till grafven, som han ådrog sig en svår förkylning, hvilken d. 15 Mars 1795 slutade hans lif.

SJETTE KAPITLET.

DAVID EHRENSTRÅLE,

nästan mera känd under ofrälse-namnet *Nehrman* och son af en förmögen borgare i Malmö, var född 1695, studerade först i Lund och under Anders Rydelius, sedermera vid flere utländska högskolor, i synnerhet i Halle. Här och under ledning af den ryktbare Kristian Thomasius inhemtade han grundliga kunskaper i alla rättsvetenskapens grenar, och lärde dessutom att i tanke och ord söka sanning, klarhet och bestämdhet samt att undvika och förkasta allt, som smakade af fördomar, vidskepelse och öfvertro. Å andra sidan, och till följe af vid samma högskola rådande pietism, fattade han djup och varm vördnad för kristendomen. Dessa åsigter, så den ena som den andra, bibehöll han hela lifvet igenom.

Efter tre års utrikes resor samt fortsatt och flitigt studerande af sin vetenskap, återvände han 1717 till fäderneslandet och inträdde som auskultant i Göta hofrätt, men blef till följe af sitt redan då förvärfvade anseende snart utnämnd till juris professor i Lund.

På denna plats utvecklade han en mycket välgörande verksamhet.

Förut funnos icke några på svenska språket författade bättre läroböcker i nämnde vetenskap. Ehrenstråle utarbetade nu sådana, ordnade efter dess olika föremål, kyrka, krigsyrke, bergshandtering, handel, statshushållning, o. s. v. hvarigenom han vande sina lärjungar vid en redigare och bestämd uppfattning också af hvar sak för sig. Under föreläsningarna öfver romersk lagfarenhet plögade han visa, huru bland der förekommande åsigter och påbud många voro föranledda af partistrider och

andra tidsomständigheter. Genom denna lärometod fingo nämnde eljest enstaka stående och tämligen torra lagbud mera lif, sammanhang och intresse. Detta blef händelsen också till följe af hela hans framställningssätt, hvilket, så väl i skrift som föreläsning, var angenämt, underhållande och klart; samt utmärkt äfven genom sjelfva språket. Han afskaffade nämligen många från förra tider och mest i lagstil qvarstående fel och missbruk, t. ex. den tidens än mer långa och invecklade meningar, och i synnerhet vanan att uttrycka en sak med både ett svenskt och ett främmande ord, liksom det svenska ensamt icke varit tillräckligt. Man hade förut vanligen skrifvit; t. ex. *Straff och Poen*; eller *förnöja och satisfaciera*; eller *erhålla och impetrera*, o. s. v. Ehrenstråle kastade bort de främmande orden och nöjde sig med de svenska, och bidrog sålunda liksom de flesta den tidens vetenskapsmän till modersmålets renande och försköning. Medelst allt detta har rättsläran blifvit genom honom pånyttfödd ungefär på lika sätt, som läkare-konsten genom Rosèn v. Rosenstein och historien genom Dalin, m. fl.

De stora lärare-egenskaperne förvärfvade honom en ovanligt stor skara lärjungar, hvilka sedermera som domare utspridda kring landet följde hans åsigtter och yttrade en viss stolthet öfver att hafva haft en sådan lärofader. Han var utan all fråga högskolans mest framstående personlighet, till dess längre fram den något yngre Lagerbring framträdde.

Flere gånger var det fråga om att kalla en så utmärkt personlighet till högre ämbetsplatser. Det skedde ej. Han var, hette det, *omistlig för högskolan*; och dessutom, genom att der bilda upplysta och rättänkande domare har han åt fäderneslandet och åt sina landsmän beredt större gagn, än han måhända kunnat på någon annan plats göra. De stora förtjensterna blefvo dock er-

kända. Han erhöill adlig värdighet samt tittel af justitie-revisions-sekreterare. I mycket hade ock svenska justitie-verket blifvit genom honom revideradt och reformeradt.

Med behagligt utseende förenade han ett mildt och fridsamt lynne, en otröttlig flit och den varmaste kärlek till sin vetenskap. Han hade ock sanlat ett rikt och dyrbart förråd af böcker och handskrifter, så juridiska som historiska.

Vid femtioåtta års ålder tog han afsked för att på en sin egendom i Småland få ostörd sysselsätta sig med lärda arbeten. I sådan afsigt hade han ock ditfört sina rika bok- och handskrift-samlingar. För att mot eldsvådor skydda dessa skatter förvarade han dem i en från de vanliga boningshusen aflägsen byggnad. Men vid ett uppkommet oväder slog åskan ned just i detta hus, hvilket med de dyrbara samlingarna lades i aska. Ehrenstråle bar den kännbara förlusten med undergifvenhet, och lefde sedermera sysselsatt förnämligast med sitt landtbruk och med utöfvande af en vidsträckt välgörenhet. Han dog 1769. Vid en i Lund anställd minnesfest tolkade Lagerbring med varma ord hans ära och förtjenster samt sin, högskolans och fäderneslandets tacksamhet.

SJUNDE KAPITLET.

FREDRIK HENRIK AF CHAPMAN.

hörde i afseende på bildning, uppkomst och verksamhet förnämligast till frihetstiden, ehuru en vigtig del af den sistnämnda hör till Gustaf den tredjes tid.

Fadren, son af en landtbrukare i Yorkshire, tjenade länge i Englands örlogsflotta, men öfvergick 1715 till Sverige och dog som major vid den afdelning krigsfartyg, som var förlaggd i Göteborg.

Hans maka var dotter af en skeppsbyggmästare i London.

Deras ofvannämnde son föddes i Göteborg d. 9 Sept. 1721. Hans från fäderne och moderne ärfda anlag blefvo tidigt stärkta och utbildade, genom hvad han som barn dagligen såg och hörde till följande af fadrens ämbetsgörömlar och föräldrarnas samtal och minnen. Snart egnade han sig ock åt skeppsbyggeriet, och detta med tidigt utvecklade kraft och beslutsamhet; redan vid 19 års ålder hade han uppfört ett större handels-fartyg. Tydligt insåg han dock otillräckligheten af sina egna kunskaper, t. o. m. bristerna i hela svenska skeppsbyggeriet, sådant detta då för tiden idkades. Med tillhjälp af de medel, han som byggmästare redan förvärfvat, reste han fördenskull till London och tillbragte på dervarande skeppsvarf två år, mest såsom arbetande timmerman, och inhemtade sålunda grundlig kännedom af yrkets också lägre och mer handverksmässiga görömlar. Derefter hemkommen till Göteborg, upprättade han med stöd af så vunnit erfarenhet ett nytt och eget skeppsvarf. Hans skarpa och oförvillade blick insåg dock snart, att ännu återstodo flere och viktiga fel i då gällande också af honom sjelf dittills följda skeppsbyggeri-reglor och tillika, att han för sin person icke egde den vetenskapliga underbyggnad, som fordrades för att kunna dem afhjelpa. Detta grämde honom så mycket mer, som för hans lifliga blick började hägra den lysande bilden af svenska flottans, af hela svenska skeppsbyggeriets omskapning och förbättring samt aningar om, att måhända han sjelf kunde till ett så herrligt verk bidra. Mäktigt hänförd af dessa tankar, egnade han sig nu med okuflig beslutsamhet åt deras verkliggörande. För att inhemta dertill behöfliga kunskaper beslöt han att, ehuru några och tjugu år gammal, dock återgå till flere skol- och akademiestudier och serskildt till de kunskapsarter, som

hörde till hans yrke, och han dref dessa forskningar så grundligt, omständigheterna medgäfvos. I synnerhet skall han hafva studerat den ryktbare Eulers skrifter, och sökt för sig utreda lärorna om vattnets motstånds-kraft och om bästa sättet att den besegra. Efter att en längre tid hafva sysselsatt sig med sådana teoretiska forskningar, ville han också på detta område förvärfva den praktiska erfarenhetens öfverblick och ledning. Han begaf sig därför omigen till London och studerade der, icke som förut, det lägre timmermansarbetet, utan nu mera förnämligast skeppsbyggeriets högre och mer vetenskapliga läror och besökte fördenskull äfven statens örlogsvarf. Öfver hvad der förefanns, upprättade han så noggranna anteckningar och så utförliga ritningar, att man började misstänka honom vara en fiendtlig spion. Han blef ock som sådan verkligen häktad, men snart och efter lemnad upplysning åter frigifven. Sedan reste han till Holland och Frankrike och besökte på samma sätt dervarande skeppsvarf, bland andra också det i Brest. Hans kunskaper och personlighet väckte nu så mycken uppmärksamhet, att fransyska regeringen ämnade öfvertala honom ingå i dess tjenst. Ulrik Scheffer, Sveriges då varande sändebud i Paris, fick dock spaning om afsigten, förteg den för Chapman, men påskyndade dennes afresa, och lyckades derigenom frälsa honom sjelf från frestelsen och Sverige från förlusten. Återkommen till London, blef han dock äfven der utsatt för samma lockelse, men den ministèr, som ville vinna honom för Englands tjenst, blef i det samma störtad, hvarefter Chapman återvände till Sverge.

Här blef han år 1757 utnämnd till underskepps-byggmästare vid örlogsflottan, och fick derjemte i uppdrag att undersöka den tillgång på skeppvirke, som i Sveriges skogar förefanns. Han kom ock snart i närmare beröring med Ehrensvärd, hvilken just nu skulle enligt ständernas beslut upp-

bygga den nya och större skärgårdsflotta, som för fäderneslandets tryggande behöfdes. *Jag har, skref denne sednare, fått mig från Stockholm en beskedlig skeppsbyggmästare vid namn Chapman, hvilken är lika pichhågad på nyheter som jag. Om vi få vara tillsammans, lära vi omskapa hela vår flotta*¹⁾. De fingo vara tillsammans, och Sverges flottor blefvo omskapade. Det äldre byggnadssättet näml. Sheldons, ehuru för sin tid ganska förtjenstfullt, var dock fotadt mest på erfarenhet och praktisk skarpblick. Äfven Chapman var i besittning af dessa vigtiga egenskaper, men derjemte ock af djupare matematiska och fysiska studier. Med tillämpning af dem och af sitt verksamma snille, lyckades han utarbета bestämda svar på flere skeppsbyggeriets vigtigaste frågor, t. ex. huru fartygets längd, bredd och djup borde förhålla sig till hvarandra; huru stor med hänsyn till dessa seglens yta borde vara, samt huru de borde uppsättas; hvar fartygets tyngdpunkt och hvar det s. k. nollkrysspantet borde förläggas; huru fartygets bog och undervattens-form borde bildas för att efter regeln om minsta motståndet (*linea minima resistantie*) lättast kunna klyfva böljorna; huru skeppets vighet i vändningar och dess så kallade lofgrighet bäst skulle främjas; huru på örlogsfartyg bestyckningen borde ordnas och på handelsfartyg lasten fördelas, och huru på alla slags fartyg och i alla slags vindar manövern borde ledas o. s. v. Åt dessa vigtiga frågor gaf han en vetenskaplig utredning och bestämdhet, som de tillförene saknat, och som sedermera blef för yrkets alla delar af största nytta.

Det var efter dessa mer och mer förbättrade åsigter, som Chapman med och åt Ehrensvärd byggde först den nya skärgårds-flottan och sedermera några större örlogs-fartyg.

¹⁾ Tosterups arkiv A. Ehrensvärd till ? d. 28 Jun. 1760.

Vid dessa förändringar rönt han dock motstånd af sheldonska släkten, hvilken ogerna ville medgifva och måhända ej heller mäktade inse felen i sina åsichter. Den fick också understöd af hertig Karl, hvarjenönte många det gamla systemets anhängare hänade Chapmans åsichter såsom matematiska griller. Mellan båda mästrarnas fartyg anställdes en profsegling, hvilken i början tycktes utfalla till fördel för Sheldon. Men Chapman blef ifrigt försvarad af Ehrensvärd, och fortsatta undersökningar visade, att hans fartyg hade bestämdt företräde med hänsyn till snabbhet i segling, ehuru icke i fråga om vighet i vändningar, hvilken fördel likväl genom sednare förbättringar också slutligen vanns. Okunnighet, tröghet, afund eller illvilja lade fortfarande många hinder i vägen för dessa allmänt nyttiga företag. Ehrensvärd blef högst förbittrad. *Om, skref han, om synd mot fäderneslandet är den största bland alla synder, så får fan många själar för vår flottas skull.* För tillfället lyckades dock dessa stämplingar att i någon mån motarbeta Chapman, och sedan Mösspartiet, 1765 kommit till magten, genomdref det i afseende på skärgårdsflottan flere förändringar, som icke öfverensstämde med den plan, Ehrensvärd följt¹⁾.

Af Gustaf den tredje blef Chapman omfattad med mycken välvilja och gjorde sig också deraf förtjent genom fortsatt och välgörande verksamhet. Den ehrensvärdska skärgårdsflottan erhöll nu enligt Chapmans förslag en betydlig utvidgning medelst uppförande af än smärre skärgårds-fartyg, s. k. kanonslupar, kanonjollar m. m. Flere män af yrket ogillade planen. Men för att utröna sanna förhållandet, deltog Gustaf sjelf i en profexercis med dessa kanonslupar och öfvertygade sig om deras användbarhet och nytta. Till skärgårdsflottans seger vid Svensksund år 1790 hafva ock dessa mindre fartyg betydligen bidragit.

¹⁾ 4l. 149,150.

I ett annat högst viktigt fall har Chapman likaledes gjort en stor tjänst åt Gustaf den tredje. Med planer, gående långt utöfver Ehrensvärds försvarsrustningar, förklarade denne konung, att han ville åt svenska örlogsflottan hafva en förstärkning af ej mindre än 15 nya linieskepp och 16 nya fregatter. De flesta fackmän häpnade och föreställde dyrheten, svårigheten, omöjligheten. Men Chapman åtog sig verkställigheten, och hade inom några år 10 linieskepp och 10 fregatter färdiga, detta till allmänhetens förvåning och konungens förtjusning.

Vid detta liksom förut vid flere likartade företag, utvecklade han en beundransvärd förmåga att kunna genomföra dem på mycket kortare tid och med mycket mindre kostnad, än andra behöfde. Det var en följd, det ena af den nära kannedom om alla skeppsbyggeriets enskildheter, hans ungdom förvärfvat, och det andra af det kraftfulla och oegennyttiga bruk deraf, hans mannaålder gjorde; tillika ock af den utomordentliga kraften och arbetsdriften. *Man såg, berättas det, man såg med förvåning, huru sedan på förmiddagen ett färdigbyggdt örlogsskepp gått af stapeln, redan samma afton på den efterlemnade platsen kölen till ett nytt sträcktes och började bearbetas*

Allt detta oakadt blef han också längre fram eller år 1779 ånyo föremål för tadel och en ganska häftig förföljelse. Den utgick också nu från Karlskrona och understöddes af hertig Karl och amiral Tersmeden m. fl. Men Chapman försvarade sig genom en utförlig uppsats i ämnet, och den utmärkta amiralen Henrik af Trolle uppträdde till hans försvar. Gustaf genomskådade snart förhållandet. Anklagelserna blefvo tillbakavisade, och Chapman fick behålla sin konungs nåd och sin viktiga plats.

Chapman sökte förbättra och underlätta icke blott fäderneslandets sjöförsvar, utan och dess sjöfart och handelsrörelse. År 1775 utgaf han

förnämligast i sistnämnde afsigt ett större verk, som visade, huru fartyg i allmänhet och i synnerhet de för handelsrörelse beräknade borde uppföras; ett verk, i hvilket skeppsbyggeriets hufvudreglor blefvo klart och bestämdt utredda och genom vetenskapliga beräkningar och ledande ritningar ytterligare förklarade. Han har derigenom mycket bidragit till också det fredliga skeppsbyggeriets förbättring.

Chapmans förtjenster, ehuru af många till en tid förnekade, blefvo dock mer och mer af både öfverhet och allmänhet erkände. Både inom- och utomlands helsades han slutligen som världens då varande utmärktaste man i sin väg. Han blef 1764 öfverbyggmästare vid arméens flotta, 1767 ledamot af Vetenskaps-akademien, 1772 adlad och riddare af svärdsorden; och sedermera steg efter steg upphöjd till öfverste, till kontre-amiral, till vice-amiral och till kommendör med stora korset af Wasa-Orden. Till hans ära hafva Svenska och Vetenskapsakademierna hvardera slagit sin minnespenning, och sjelfva den fordne motståndaren hertig Karl lät sedermera i Karlskrona uppresa hans minnesvård.

Chapman var af stark och reslig växt, behagligt utseende, lifligt och angenämt lynne, outtröttlig verksamhet och innerlig Gudsfruktan. De vänner, som stodo honom närmast, voro Augustin Ehrensvärd, Karl Sparre och K. F. Schesler. Vid 72 års ålder tog han afsked ur tjensten och afled år 1808.

ÅTTONDE KAPITLET.

JAKOB FAGGOT

är redan förut i korthet omtalad ¹⁾. Men ökad kännedom af den tidens inre historia medför ökad

¹⁾ 43. 106.

känedom af hans mycket och mångsidigt välgörande verksamhet, följaktligen ock en djupare känsla af fäderneslandets taeksamhetsskuld till hans person, och af häfdatecknarens pligt att serskildt fästa på honom efterverldens uppmärksamhet.

Han var född d. 13 Mars 1699 i Vendels socken i Uppland. Fadren, af wallonsk släkt, var kronofogde i orten samt utmärkt för drift och exemplariskt uppförande. Sonen blef efter genomgångna studier inskrifven år 1721 i bergskollegium och 1726 i landtmäteriverket, hvarest han 1747 nämndes till öfverdirektör. Vid denna befattning stannade han till sin död, och i densamma har han utöfvat sin mest ryktbara och välgörande verksamhet.

Under första ämbetstiden var han mycket sysselsatt vid Loverts alunbruk, och inträdde först 1733 i någon större verksamhet inom landtmäteri-kontoret. Här började han dock genast eller 1734 framställa behofvet af serskilda kartor öfver rikets serskilda landskap. Under åren 1734 till 1772 blefvo ock öfver 40 sådana blad¹⁾ utgifna och derigenom en pålitligare karta öfver hela riket förberedd. Blifven verkets styresman, utarbetade och utgaf han redan samma år eller 1747 rörande Sveriges geografiska arbeten och landtmäteriverk en historia, som för sin tid var utmärkt genom lärdom, framställningssätt och fosterlandskärlek.

Hvad utom dessa vetenskapliga föremål snart och i hög grad tilldrog sig hans uppmärksamhet, voro de stora svårigheter, med hvilka jordbruket hade att kämpa, bland annat till följe af flere gamla och skadliga stadgar. Hemmansklyfning lägre ned än till fjerdedelar var vanligtvis förbjuden²⁾;

1) Beskrifningar öfver landskap, städer, farvatten m. m

2) I vissa landsorter t. ex. Dalarna och Wermland hade förhållandet öfvergått till motsatt ytterlighet.

och rättigheten att anlägga nya torp mycket inskränkt. Följden blef, att landets uppodling fördröjdes och att tillika uppstod en lös befolkning, som aldrig kunde erhålla egen jord eller eget hem, och som derföre af missnöje snart började att till tusental flytta ur riket. Ett annat hinder bestod deri, att nästan öfverallt, och i synnerhet i Finnland, lågo byarna ofta till både åker, äng och skog oskiftade och mer eller mindre upplåtna till gemensamt bruk, derföre ock till gemensam vanskötsel. En tredje olägenhet var, att endast få lägenheter voro ordentligt kartlaggda, hvilket hos jordegaren förorsakade ovissbet om både egovidden och eganderätten, och följaktligen många och invecklade egotvister med grannarna, det ena som det andra försvårande hans arbete och förminskande hans arbetshåg. Dessa skadliga förhållanden grämde Faggot djupt, och han fattades af lifligt begär att kunna till deras afhjelpande i någon mån bidraga genom sin verksamhet som både ämbets- och vetenskapsman. Tydligare än någon annan insåg han näml. huru nära härutinnan fosterlandskärlekens fordringar voro förbundna med vetenskapens föreskrifter, landtbrukets behof med landtmäteriets pligt, lika så jordens odling med jordens förutgående delning medelst hemmansklyfningar och storskiften. Han utgaf derför år 1746, angående *landtbrukets hinder och hjälp*, en afhandling, som på klart och kraftfullt sätt framhöll vigten af besagde modernäring och tillika angaf ofvannämnde hinder för dess framsteg, hvarvid han företrädesvis beklagade tillståndet i Finnland. Bokens innehåll och Faggots personliga pådrifvande hade ock den följd, att regeringen 1748 sände till nämnde landsort 20 landtmätare med uppdrag att närmare ordna dervarande rågångar och egendomsförhållanden. För att åt dessa åtgärder gifva än mer utsträckning också inom Sverge, inlemnade han år 1755 till

regeringen en ny skrift rörande samma ämne och ådagalade deruti, huru Sverges jordbruk omöjligt kunde göra några betydligare framsteg, förr än hemmansklyfningen blifvit utsträckt, byarna storskiftade och egorna kartlaggda. Skriften var så innehållsrik och öfvertygande, att ständerna vid nämnde års riksdag beslöto att för det af Faggot uppgifna ändamålet utsända i Sverge 60 och i Finnland ytterligare 40 landtmätare. Genom denna åtgärd blefvo inom kort ganska många byar storskiftade och enskilda egolotter kartlaggda; och man kan från denna riksdag och från detta Faggots uppträdande räkna begynnelsen till svenska jordbrukets märkbarare pånyttfödelse. Till följe af besagde öfver hela landet gående verksamhet och af den drift och det skarpsinne, öfverstyrelsen i Stockholm utvecklade, blef detta ämbetsverk bragt till så stor fulländning, att man ville anse svenska landtmäteriet vara det för sin tid bästa i hela Europa.

Vid denna sin verksamhet röntes Faggot mycket motstånd af dem, som älskade bekvämlighet samt gamla vanor och fördomar; detta ej minst bland jordbrukarne sjelfva. Många sådana kände sig oroade och besvärade af de många förändringarna och harmades mot honom, ungefär på samma sätt som i andra vägar deras likar knotade mot Nordencrantz; *han borde, mente de, lemna dem i ro och sjelf slå sig till ro.* Emedan hans ändringsförslag rörde många gällande författningar och vanor och således oroade och besvärade äfven ämbetsmännen, blef han också af dessa sednare motarbetad och till och med en gång af lagkommisjonen förekallad och skrapad. Men han lät sig af ingenting skrämmas eller hejdas. Han for sjelf till Skåne för att der pådrifva och leda storskiftesverket och utgaf än flere skrifter om landtmanna-näringsens vigt och förbättring. Huru han ock slutligen lyckades att i någon mån genomdrifva sina åsigter, och

med hvilka högst välgörande följder för jordbruket i hela fäderneslandet och allra mest i Finnland, detta skall framdeles ådagaläggas, när besagda ämnen blifva utförligare behandlade. Det kunna vi dock redan här säga, att många tusen landtbrukare hade för sin då vunna mycket förbättrade belägenhet och för möjligheten att skaffa sig egen torfva och eget hem hufvudsakligen Jakob Faggot att tacka; ehuru högst få bland dem egde någon aning om ens namnet på deras välgörare.

Ofvan uppräknade ämnen voro förnämsta föremålen för Faggots verksamhet. Men, lifvad af kärlek till fädernesland och mensklighet, till ordning och rättvisa, sträckte han sin blick också till en mängd andra angelägenheter. Se här några exempel! Landtbrukets skjutsningspligt ansåg han för detsamma högst skadlig, och ville, att den skulle mot ersättning öfvertagas af gästgifvare. Då gällande lagar inskränkte bondens rätt att hafva hemma så många fullvuxna söner eller drängar, han ville. Faggot ansåg en dylik lag orättvis och skadlig, och bidrog i sin mån till dess afskaffande. Att skolorna sysselsatte sina lärjungar hufvudsakligen med språkkunskap, ogillade han och ville, att man skulle i stället skaffa dem mera sakkunskap, och att detta borde ske genom på svenska författade läroböcker. Nitisk för närmare kändedom om landets geografi, ifrade han ock för närmare kändedom om dess innevånare, således ock för befolkningstabeller, hvilka också år 1749 blefvo införda. — Till följe af hans bedrifvande vardt krut- och salpeterillverkningen mycket förbättrad, och han lemnade för sådant ändamål sjelf undervisning åt de kring landet utsända salpeter-sjudarne, och detta kostnadsfritt.

Loverts alunbruk hade blifvit vanvårdadt. Faggot företog och genomförde dess omskapning och förbättring till stor nytta för både egarne och landet. Han utförde ock enligt uppdrag af regerin-

gen flere vigtiga undersökningar; bland andra om det sätt, hvarpå Polhem börjat Trollhätte kanal, och Blackwell vårdat mönsterlandtbruket på Ållestad. Serdeles välgörande var hans åtgärd i fråga om rikets mått, mål och vikt. Detta ämne hade blifvit, så godt sig då göra lät, ordnad af Stiernhielm. Det hade dock sedermera under tidens längd och genom försummelse eller egennyttas råkat i stor oreda, så att origtiga likare af alla slag flerstädes förekommo, hvaraf naturligtvis många oordningar och bedrägerier samt många och invecklade rättgångar föranleddes. Flere gånger hade bondeståndet förmålligen klagat häröfver och begärt rättelse; men fåfängt. På dess anhållan ålade man slutligen landtmätarne att hvar i sin länsstad ordna och till eftersyn i ordning hålla sådana likare. Många svårigheter uppstodo likväl, och ej minst genom de olika slagen af mått, mål och vikt t. ex. victualie- uppstads- eller stapelstadsvikt; tunna för våta eller tunna för torra varor o. s. v. För vighetens och enkelhetens skull ville Faggot afskaffa dessa olikheter och i alla slags beräkningar införa för alla likartade varor samma gällande bestämmingar, men han mäktade ej drifva sin åsigt igenom. Han tog då till sig likare från de flesta landsorter samt granskade och jämförde dem och stadfäste sedermera gemensamma likare för hela riket, och uppgjorde tillika den förordning härom, som sedan 1739 varit intill våra dagar gällande.

Af vetenskapsakademien blef han straxt vid stiftelsen vald till ledamot, sedermera under några år till sekreterare, och förblef derefter under hela sin återstående lefnadstid en bland dess mest verkamma och högaktrade medlemmar.

En anteckning tyckes visa, att han en gång talat för herrnhutismen. Måhända gällde dock detta uppträdande ett försvar, mindre för denna lära serskildt, än för lärofrihet i allmänhet.

Mycket nitisk för allt, som kunde gagna Finland, sökte han å andra sidan försvenska dess innevånare och derigenom fästa dem mera vid moderlandet till, som han trodde, fördel för båda.

I statsekonomin hyllade han först Hattarnas åsigt och talade för fabrikerna. Men snart och till följe af ökad erfarenhet började han att liksom Mössorna företrädesvis ifra för landtbruket. I öfrigt deltog han föga i partistriderna, hvarken de religiösa eller de politiska.

I sin enskilda lefnad ådagalade han en berömvärd oegennyttia samt ädla och högsinnade tänkesätt, och var derigenom och genom sin menniskoälskande verksamhet föremål för allas vördnad och tillgifvenhet. Vetenskaps-akademien förklarade sig ej kunna nog hedra hans dygder; och dess sekreterare, Wargentin, har år 1760 offentligent och på akademiens vägnar helsat honom med följande ord: *far fort, du värdige man! att till högsta åldern göra dig förtjent af akademien och af fäderneslandet, och att förvärfva dig ett odödligt minne i vår både vetenskapliga och medborgerliga historia.*

Faggot dog 1777. Hvarken under sin lefnad eller vid sin död, hvarken af Adolf Fredrik eller af Gustaf den tredje fick han mottaga något bland de eljest vanliga bevisen på öfverhetens hedrande uppmärksamhet; icke adelskap, ej heller ordens-tecken, hvarken nordstjernan, ämbets- och vetenskapsmannens, ej heller vasen, medborgsmannens utmärkelse. Men Vetenskaps-akademien lät vid frånfället till hans ära preglas en minnespenning och hålla ett minnestal. Detta sista slutade med följande till Sverges folk ställda uppmaning. *Du bygdens landtbrukare! när du i tryggad besittning plöjer din egna och afskilda teg, och när du sedermera glöder dig åt dess mognande skörd, tänk då med erkänsla på den ädte Jakob Faggot och på hans välgörande verksamhet.*

NIONDE KAPITLET.

NIKLAS V. OEHLREICH.

Med denne herre öfvergå vi till de vetenskapsmän, som hufvudsakligen sysselsatte sig med politisk och publicistisk verksamhet.

Släkten härstammar från Tyskland och hade redan der vunnit adlig värdighet. Dess första till Sverige inkomna medlem blef i Lund först professor och sedermera prokansler, och flyttade slutligen som general-superintendent till Bremen.

Hans sonson, den här ifrågavarande Niklas v. Oehleisch, född 1699, förlorade i späda år sina föräldrar, men blef af en morbroder upptagen och hållen i Malmö skola. Snart dog likväl denne beskyddare, och det ensamma barnet hade nu mera intet stöd. En äldre kvinna, hvilken tjänade som sjuksköterska vid stadens hospital, förbarmade sig då öfver den värlöse men liflige gossen, upptog honom i sin trånga boning, delade med honom sitt knappa bröd och ställde så, att han fick fortfarande begagna stadens skola, hvarest han ock ådagalade så mycken flit, att han vid 17 års ålder tog studentexamen. Äfven sedermera fortfor denna kvinna att skicka honom det lilla understöd, hon kunde aflåta. Lycklig fattningsgåfva i förening med stadga och flit skaffade honom likväl snart nog mäktigare gynnare, bland andra den utmärkte Anders Rydelius, hvilkens filosofi Oehleisch äfven sedermera alltjemnt följde och försvarade mot Wolfs längre fram införda läror. Snart fick han hos en prost vid namn Bring anställning som lärare för dennes son, den sedermera utmärkte häfdateeknaren Sven Lagerbring, hvilken också alltid med tacksamhet erkände förtjensterna hos denne sin ledare. År 1726 blef Oehleisch filosofie-magister och derpå först docent och sedermera adjunkt, hvarefter presidenten

Fersen antog honom till lärare för sina två söner, Karl och den sedermera utmärkte Fredrik Axel. Oehleisch nämndes derefter till akademisk bibliotekarie i Lund. Vid denna sysslas förvaltning hade förut många fel, t. o. m. försnillningar egt rum. Man hade deröfver klagat hos akademiskanslern Karl Gyllenborg, hvilken likväl icke mågdat afskaffa missbruken. Nu angrep dem Oehleisch omigen och genom hans bedrifvande och den nye, akademie-kanslern Löwenhielms kraft blefvo de till betydlig del afskaffade, Oehleisch utnämndes derefter till professor och åtnjöt äfven som sådan stort anseende. Efter en utrikes resa nämndes han 1746 till *censor librorum*, d. v. s. den ämbetsman, som skulle granska alla till offentlighet ämnade skrifter och afgöra, huruvida de finge tryckas eller ej. Kort derpå erhöil han tittel af kansliråd.

Det var i egenskap af censor och tillika af politisk skriftställare, han förvärfvade sin mesta ryktbarhet. Han gick dervid i början Hattpartiets ärender, och detta under den ryktbara striden mot hofvets åren 1751—1756 anställda försök till den medborgerliga frihetens inskränkning. Wi hafva redan ¹⁾ utförligen omtalat hans då utgifna förtjenstfulla tidskrift *Ärlig Svensk*, och likaledes flere deraf föranledda uppträden, både förföljelser och belöningar. Det var genom detta arbete han förvärfvade sig äran af att vara Sverges förste utförliga statsrättslärare och den, som först gaf svenska allmänheten närmare kunskap om de friare politiska åsigter, som då för tiden blifvit i England, Frankrike och Holland utbildade.

Genom honom tog i detta hänseende Sverige försteget framför sjelfva Tyskland, hvilket först 1759 erhöil genom F. K. v. Moser en ändamålsenligare utredning af dessa vigtiga ämnen. Oehleischs *Ärlig Svensk* hade också året förut (1758)

¹⁾ 39. 100—110.

blifvit under mycket beröm öfversatt på tyska språket.

Vi hafva redan ¹⁾ beskrifvit, huru allvarligt och oförskräckt han i denna skrift talade mot alla slags olagligheter, magtmissbruk och envåldsförsök från öfverhetens sida, och till försvar för folkets frihet. Med samma lifliga rättskänsla, samma oförskräckta mod tatlade han å andra sidan folkmagtens missbruk och enskilda personers sjelfsvåld samt uppmanade sina läsare att sjelfva, hvar och en för sig, bidraga till upprätthållande af ordning och rättvisa. *Ingen riksstyrelse*, skref han, *förmår ensam afskaffa alla fel, alla oordningar. Under-såtarne måste sjelfva arbeta derpå. I stället för att tadla regering och ämbetsmän, vore bättre, om i, mine läsare, sökte med all magt först att öfvervinna edra egna fel och derefter att öfvertala andra göra likaså. Afstyren allt sjelfsvåld, afböjen allt ondt, och hållen icke med synden, utan skämmen ut henne såsom en styggelse, och söken med både ord och exempel att till sådana tänkesätt samt till gudsfruktan och laglydnad uppfostra edra barn; och besin-nen, att friheten trifves lika litet under sjelfsvåldet som under envåldet o. s. v.* Weckoskriften väckte mycket uppseende och blef t. o. m. beprisad af den då blott 16- årige Bellman. Häfdatecknaren Olof Celsius har om densamma yttrat följande ord ²⁾. *Ärlig Svensk rittnade om kärlek till frihet och ljus. Ehuru af flere tadtad, är det likväl denna tidskrift, som lärt svenskarna att tänka så, som ett fritt folk an-står; lärt dem längta efter ljus öfver många vigtiga men förut nästan okända ämnen; och lärt dem upp-täcka de giller, som till frihetens förtryckande i löndom utställas. Det ljus, Ärlig Svensk tündt, skall ej heller snart släckas. I denna tidskrifts anda ³⁾*

¹⁾ S. st.

²⁾ *Prest. stånd protokoll.* d. 14 Nov. 1760.

³⁾ *Vetensk. Akad. bibl.* Bergianska saml. 5:te bandet; in-laga till konungen; (när ?)

har och Oehleisch själf föreslagit regeringen, att i hufvudstaden inrätta en *societas oeconomica practica*, ett läroverk, vid hvilket unga från högskolan nyss komna ämbetsmän kunde få tillfälle inhemta de praktiska kunskaper, som för ämbetsmannaverksamheten erfordrades utöfver de teoretiska, högskolan meddelat ¹⁾.

Oehleisch följde väl ursprungligen Hattpartiets fana, men förnämligast derföre, att den då för tiden var också frihetens. Han trodde dock, att för sabbällets träfnad och välgång var tryckfriheten af vida större vigt, än fortfarandet af Hattpartiets välde. På sin censorsplats tillät han derför tryckningen af hvarjehanda vigtiga skrifter, kommande än från ena än från andra sidan; t. ex. af Chydenius, Forskål, Nordenerantz, Reuterholm, Uggla m. fl. äfven sådana uppsatser, som voro ofördelaktiga för partiet. Detta blef missnöjdt ²⁾, och ville skilja honom från censors-befattningen; men förmådde icke genomdrifva en sådan sin önskan. Det förordnade då A. Wilde till censor vid hans sida, men utan att mäga derigenom förlama Oehleichs verksamhet; och denne tycktes någon gång icke blott ogilla utan ock gäcka deras ovilja mot den fria granskningen. *Kanske*, frågade han sina knotande förmän, *kanske bör man förbjuda hvarje skrift, i hvilken förekommer något bland orden "frihet, lag, patriot eller träl"*. Det är också honom och hans frisinnade tänkesätt, som Sverge har att tacka för den lyckan, att en mängd vigtiga och upplysande skrifter kunnat under denna tiderymd

¹⁾ Att under åren 1772—1869 vigten och nära nog tillvarou af Ärlig Svensk varit förtegade; och att deremot Dalins tidskrift Argus blifvit beständigt omtalad och beprisad, — dessa företeelser hafva sin förklaring i den ultra-rojalism, som under dessa år har först af gustavianskt-dynastiska, sedan af fosforistiskt-reaktionära åsichter ofta gjort sig inom vår litteratur och häfdateckning gällande. Jfr. 39. 103.

²⁾ *Vetensk. Akad. bibl.* Bergianska Saml. 8:de bandet. Gjörwell till Warmholtz d. 11 Apr. 1760.

utkomma, oaktadt det band, lagens trycktvång och regeringens och i synnerhet Hattarnas ensidighet lade på yttranderätten. Han tyckte sig ock blifva som en misshaglig person af sistnämnde styrelse förbigången och klagade¹⁾, men blef tröstad med tittel af statssekreterare. Det säges ock, att han velat blifva hofkansler och knotat, när Dalin 1763 dertill nämndes. Man har äfven sagt, att det var af missnöje öfver slika motgångar, som han öfvergick från Hatt- till Mösspartiet. Andra skäl förefunnos dock. Ursprungligen tyckes Oehleisch hafva i många fall hyst tänkesätt, som hufvudsakligen öfverenstämde med Mössornas. Det berättas ock, att han redan omkring 1759 ofta besökt Norden-crantz ute på Järfva landtegendom, och der med honom hållit hvarjehanda politiska öfverläggningar²⁾. Det är också troligt, att pommerska kriget, olagligt börjadt och olyckligt fördt, i någon mån föranledt honom liksom många andra att öfvergifva Hattarnas parti. Mössorna, till våldet komma, gånvo honom 1766 hofkanslers tittel och satte honom 1767 ensam på förslaget till presidentsysslan i kommerskollegium, hvilken plats han sålunda erhöll. Huru han i den samma motarbetade reaktionsriksdagen 1769, är redan berättadt³⁾. Han dog 1770.

Motpartiet har tecknat honom såsom en lärd och i vissa fall förtjent, men i andra mycket obetydlig man; som person oansenlig och ful, som ämbetsman oduglig, som författare långträdig, som talare⁴⁾ tung och trög och som människa snål och egenkär. Man har ock kastat åtlöje öfver hans giftermål med ett vackert fruntimmer, som var 37 år yngre, och öfver följderna⁵⁾. Ehuru uppstigen

¹⁾ *Dansk min. bref* 26 Febr. 1762.

²⁾ *Kongl. Bibl.* Görwells bref till K. Leijonhufvud 26 Jun. 1761.

³⁾ **41.** 280.

⁴⁾ Görwell kallade honom en munvig charlatan.

⁵⁾ *Uppsala Bibl.* J. G. Oxenstiernas sjelf-biografi.

till höga värdigheter, blef han aldrig af hofvet eller Hattregeringen hedrad med någon stjerna.

Å andra sidan hafva vännerna omtalat den kraft och framgång, med hvilka han vårdade Lunds bibliotek, det stora tillopp af åhörare, han derstädes hade, och i synnerhet det mod, hvarmed han i Årlig Svensk försvarade det fria statskicket, och den ihärdiga kärlek till fri granskning, med hvilken han i 20 års tid och oaktadt alla förföljelser skötte sitt censors-ämbete. Hans namn under ordet *imprimatur*¹⁾ lästes ock framför en mängd då utgifna skrifter, hvilka voro för allmänheten mycket upplysande, ehuru stundom för ett eller annat parti mindre välkomna. Vid hans död lästes i Dagligt Allehanda följande vers:

*Så länge samfunds- dygd i Sveas hyddor rår,
Ditt minne ej går ut, änskönt du undangömmes.
Också din svett och nit för tryckfrihet ej glömmes,
Så länge som på skrift ditt imprimatur står.*

TIONDE KAPITLET

ANDERS NORDENCRANTZ

var en ganska verksam och inflytelserik man och Sverges första mer framstående lärare i national-ekonomi²⁾. Derjemte, och ehuru ej tidningsutgifvare, var han frihetstidens kanske utmärktaste publicist, som sådan i några fall öfverträffande både Dalin, Gjörwell och Oehleisch. Med lifligt intresse följde han den politiska och ekonomiska litteratur, som då för tiden blifvit inom England och Frankrike utbildad af Bayle, Helvetius, Hume, Locke och Montesquieu m. fl. Det var ock förnämligast genom hans jemnte Oehleischs skrifter, som svenska

¹⁾ Det får tryckas. Detta ord trycktes då på första bladet af hvarje bok, som fick utgifvas.

²⁾ Risings arbete var då för tiden af de flesta glömdt.

allmänheten erhöll kunskap om de nya för menskligheten vigtiga och välgörande åsikter och sanningar, dessa tänkare bragt i dagen. Med lika outtröttlig uppmärksamhet följde han ock de allmänna ärendenas gång inom fäderneslandet, samt fäste sina landsmäns uppmärksamhet på de många lärdomar, som också härutinnan kunde af främmande länders exempel, af främmande forskares skrifter hemtas. Ledd af skarp blick och stark rättskänsla upptäckte han ock många då för tiden gängse missbruk, förnimmelningar och bedrägerier, och drifven af varm fosterlands-känsla och af det mest oförfäradade mod, framdrog han dem till rättelse, till bestrafning. Ehuru han stundom förgick sig medelst förhastade uppgifter samt öfverdrifna och hätska omdömen och således icke alltid lyckades eller kunde lyckas göra sina åsikter gällande, har han dock utöfvat omätligt inflytande. Det var förnämligast hans skrifter, som afslöjade de många missbruk och den stora misshushållning, som i finansernas förvaltning irriterat sig; — han, som genomdref tryckfrihetens införande, — och han, som återförde fäderneslandet från Hattpartiets svindlande åsikter samt förberedde reduktions-riksdagen 1765 med dess återgång till en mer sansad och välgörande statskonst. Af dessa skäl egna och böra vi egna honom både uppmärksamhet och tacksamhet; vi den nya frihetstidens män, — och det så mycket mer, som denne utmärkte fosterlandsvän har af såväl Gustaf den tredje som fosforismens ¹⁾ litterära skola blifvit dels förbigången med tystnad, dels vanställd genom framdragande af blott de öfverdrifter, till hvilka han stundom gjorde sig skyldig.

Den bild af hans person och verksamhet, vi här ofvan i korthet framställt, skall i det föl-

¹⁾ I Biograf. Lexikon har dock Palmblad lemnat ett värderikt försök att beskrifva hans verksamhet i fråga om rikets penningeverk.

jande blifva till sina enskildheter närmare belyst.

Han föddes den 5 Jan. 1697 i Brunflo i Jemtland. Fadren Lorents Bäckman, då kronofogde i trakten, sedermera borgmästare i Sundsvall, hade många barn men ringa tillgångar. Otillräcklig var ock den undervisning, han mäktade dem förskaffa, och de nödgades snart att i detta liksom i andra hänseenden sörja för sig sjelfva. I frågavarande son visade som gosse och med hänsyn till den tidens skolstudier ingen utmärktare vetgirighet; men genom träget arbete och fast vilja skaffade han sig många kunskaper, hvilka längre fram medelst förvärfvad kännedom också af främmande språk mer och mer ökades så, att han slutligen blef en bland de mest belästa personer inom fäderneslandet. Han kallade sig i början Bäckmansson.

Först och redan tidigt egnade han sig åt handel. Men vid 20 års ålder led han skeppsbrott i Bottniska Viken, hvarvid fartyg och last förlorades, men han sjelf blef räddad. Han reste då öfver till Trondhem, gaf sig i sällskap med åtskilliga norrmän, som handlade på England, men led återigen skeppsbrott. Också nu undkommen med lifvet, började han studera ekonomi och mekanik och det sednare med den fart och framgång, att han fick åt svenska amiralitetet utföra åtskilliga mekaniska arbeten samt erhöll för dem hederlig belöning. Hans drift och skicklighet blefvo så berömda, att från Ryssland kom anbud om en fördelaktig tjänstebefattning, hvilken han dock af kärlek till fäderneslandet afsade sig. År 1726 blef han vald till riksdagsombud för Sundsvall. Redan nu gjorde han sig mycket bemärkt och skall genom en utgifven skrift hafva lemnat Alströmer upplysningar

och understöd vid dennes nya fabriks-anläggningar. Än ryktbarare blef ett annat upptråde. En engelsman vid namn Obrian hade åt sig utverkat regeringens tillstånd att få i riket inrätta flere saltsjuderier. Planen var, att i hvar och en af städerna Stockholm, Karlskrona och Göteborg anlägga 20 pannor, vid hvilka man skulle af engelsk saltsten koka salt. Bolaget var redan bildadt och penningar anskaffade; men då författade Nordencrantz ett stort verk, kalladt *Arcana Oeconomica*¹⁾, hvilket innehöll många viktiga upplysningar och sanningar. Flere bland dessa voro dock på ett eller annat sätt ofördelaktiga för åtskilliga personer eller yrken och sökte bland annat visa, att ifrågavarande saltsjuderiföretag skulle skada rikets både handel och skogar. Bolaget räknade bland sina delegare och beskyddare många mäktiga män. Nordencrantz rönte fördenskull mycket motstånd, och hans skrift blef förbjuden, men man vågade ej heller sätta bolaget i gång. Efter några år fick hans åsigt öfverhand, och regeringen upphäfdde det förbud, som blifvit utfärdadt mot hans bok, och återtog det privilegium, som blifvit gifvet åt Obrian. hvilken då i förtviflan afhände sig lifvet²⁾. Borgrarna ansågo Nordencrantz's åsichter och åtgerder så viktiga och honom sjelf så utmärkt, att deras stånd anmälde honom hos öfverheten till befordran. Samma år nämndes han ock till konsul i Portugal.

På denna plats utvecklade han mycken verksamhet, förvärfvade åt sig sjelf icke ringa förmögenhet, skaffade åt Sverges salthandel åtskilliga lättnader samt utförde ett sin regerings uppdrag vid spanska hofvet. Han vann så mycket förtroende, att man i Portugal erböd honom en fördelaktig befattning, hvilken han likväl icke mottog, utan återvände år 1736 till fäderneslandet.

1) Statsekonomiska Hemligheter.

2) Nordencrantz säger, att han dog af slag.

Här fick han genom rikt gifte än mer förmögenhet samt inköpte Skebo¹⁾ bruk i Uppland och tillbragte der som enskild man några år. Under tiden utgaf han ett verk öfver Spanien, blef 1743 adlad och till följe af ådagalagda kunskaper i handelsyrket år 1747 nämnd till kommerseråd och slutligen till riddare af nordstjerneorden.

Som vi sett, hade han redan förut vid flere tillfällen ådagalaggt sitt nit och sin fosterlandskärlek. Nu mera hade han mognat till år, erfarenhet och äfven till kunskaper; ty han hade inhemtat och inhemtade årligen mer och mer de nya politiska och statsekonomiska läror och sanningar, som Englands och Frankrikes tänkare framlaggt. Nu mera åter anställd i statens värf och derigenom än mer förpligtad till fäderneslandets tjenst, började han ock utveckla sin verksamhet och ådagalägga sitt mod i än högre grad; också i ändrad riktning. Detta föranleddes af den närmare kännedom, han som ledamot i kommers-kollegium erhållit om rikets finanser och penninge-verk och om det sätt, hvarpå dessa blifvit, som han trodde, vanvårdade och till enskild vinning af många

¹⁾ En berättelse är, att han 1756 sålde nämnde egendom till bolaget Jennings och Finlay; att den betalning, han erhö, blef till följe af myntvärdets hastiga och betydliga fall nedsatt med en summa af 850.000 d. k. m. (?); att myntvärdets fall hade i allmänhet blifvit för vinnings skull tillståldt också af dessa två herrar m. fl.; att det var detta upptråde, som öppnade hans ögon för myntvingleriers förderflighet, och tillika hos honom alstrade det oförsonliga hat, hvarmed han sedermera förföljde vinglerier i allmänhet och dessa två herrar i synnerhet. — Någon sanning torde väl ligga till grund för sistnämnde beskyllningar, ty de uttalas ofta och af ansedda personer. Men i sin helhet föranleda de åtskilliga tvifvel. Nordencrantz hade redan 1754 angripit vaxel- och myntvingleriet och serskildt Jennings, och hans fiendskap mot nämnde två herrar torde kunna förklaras af samma orsak, som den han redan förut ådagalaggt mot sådana herrar; nämligen af varm kärlek till fäderneslandet och af glödande harm öfver de försnillningar och bedrägerier, till hvilka han trodde dem hafva gjort sig skyldiga.

missbrukade. Följden af dessa utländska lärdomar och inländska erfarenheter blef, att han öfvergaf merkantilsystemet samt Hattarnas hemlighets-makeri och reglementerings-tvång. Han fattade i stället oblidkeligt hat till de stadgar och personer, han trodde hafva förorsakat fäderneslandets nöd och kände ett brinnande begär att mot dem uppträda. Detta skedde ock genom ett skriftställereri, som omfattade dessa och många andra för fäderneslandet viktiga angelägenheter. För att skaffa läsaren något begrepp om hans läror och åtgärder, vilja vi i korthet angifva den hufvudsakliga åsigt, han om hvarje sådan punkt har i sina vidlyftiga skrifter yttrat¹⁾.

Det *fria statsskicket* hade i honom en varm och nitisk försvarare, och han gick härutinnan så långt, att han säges hafva rådt Adolf Fredrik att frivilligt erkänna ständernas magt och tillåta namnstämpelns obehindrade bruk. För den fria statsförfattningen kämpade han ock vid Oehleichts sida ifrigt och ihärdigt. Han kände och uttalade mycken glädje deröfver, att hans fädernesland var en fri och lagbunden stat, och visade ej liten stolthet öfver detta dess företråde framför de flesta Europas riken. Han införde i sina skrifter en afskräckande berättelse om de olagliga och våldsamma tilltag, genom hvilka år 1680 svenska folkets frihet tillintetgjordes. Han meddelade ock utförliga beskrifningar om Englands fria statsskicket och om de medel, genom hvilka det samma upprätthölls; tydligen i afsigt att sådant skulle lända svenskarna till efterföljd. Han var visserligen bestämd demokrat, men varnade dock ofta för vådorna af den okunniga massans öfvervalde och framhöll vigten af en återbållande magt så väl hos representationen som regeringen. Sjelf alltid

¹⁾ Någon del af denna hans verksamhet tillhör dock tiden före hans inträde i kommers-kollegium, de flesta skrifterna dock tiden efter hans utträde derur.

stridsfärdig, när det gällde fäderneslandets allmänna angelägenheter, varnade han å andra sidan ofta och ifrigt mot personlig oenighet och egennyttiga partistrider. Han åberopade i ty fall sagan om mullvaden och rottan, hvilka inför katten förde mot hvarandra en häftig rättegång, som dock lyckade så, att katten tog i sin ena klo mullvaden och i de andra rottan och åt upp dem begge två. Med all sin kärlek till medborgerlig frihet, var dock Nordenerantz ingalunda blind för felen i Sverges då varande statsskick, och han framlade dem i en varnande skrift, ställd till riksdagen 1760. Häraf föranleddes ett för både tid och personer betydelsefullt uppträde.

Swedenborg ansåg några bland dessa af Nordenerantz gjorda anmärkningar vara origtiga och befarade tillika, att deras mängd och skärpa skulle ingifva ständer och allmänhet ovilja mot det fria regeringssättet och således bereda väg för ett nytt envælde. Han aflät fördenskull till ständerna en motskrift, som blef på sin tid mycket berömd. Han sökte deri vederlägga flere af Nordenerantz framkastade anklagelser och erinrade om, huru hvarje person, hvarje inrättning hade sina fel; och tillade han, *i fall man omsorgsfullt framletade och framdroge alla sådana, och endast dem, men icke de goda sidorna, skulle äfven den bästa person, det bästa statsskick framstå i ofördelaktig dager.* Swedenborg befarade, att till följe af de många anklagelser, Nordenerantz gjort, detta kunde blifva händelse äfven med Sverges dåvarande statsförfattning, hvilken han, Swedenborg, dock gång på gång förklarade vara en bland de allrabästa, som då förefunnos; och att just dess betryggande varit förnämsta orsaken, hvarföre han, härutinnan gripit till pennan. Han sökte ock genom granskande af statsförfattningens både anda och enskildheter bevisa dess förträfflighet; och emedan Nordenerantz bittert tadlat den

gångse mutbarheten, genmälte Swedenborg, att samma fel varit rådande i alla fristater, och äfven i de enväldigt styrda; ty der blefvo regenterna sjelfva mutade och förledde af sina begär, t. ex. hos Karl den elfte till reduktioner, och hos Karl den tolfte till krig. Bemälte sin skrift sände Swedenborg till Nordencrantz, åtföljd af ett vänskapligt bref. Denne svarade, att det var just för att rena och derigenom betrygga den också af honom älskade friheten, som han påpekat och velat afskaffa berörde fel. Skriftväxlingen fortfor någon tid, förd af Swedenborg med värdighet och lugn, af Nordencrantz i allmänhet likaså: ehuru någon gång, enligt hans vana, med en viss skärpa. Men emedan båda åsyftade samma mål, blef försoning snart bemedlad, som det tyckes genom den gemensamme vännen Oehleisch.

Utridgad och mycket utridgad tryckfrihet var likaledes ett föremål för hans varma önsknings och outtröttliga bemödanden. Som berättadt är, hade han i yngre åren haft en egen och obehaglig erfarenhet af det gamla trycktvånget. Till följe således af både personliga och allmänna skäl blef han ock en ifrig, kanske den då ifrigaste talemannen för rättigheten till offentlig granskning¹⁾. Denna är; sade han, *den ädlaste bland alla friheter, och den enda säkra kontrollen mot magtens missbruk*; och en annan gång: *sanning, frid och frihet skyddas bättre af pennor och tryck än af lagar och svärd*. De för tryckpressens ledning tillsatta censorerna kallade han *förnufts-förmyndare* och ansåg deras befattning skadlig²⁾. Han utgaf ock en serskild

¹⁾ En gång och då det gällde honom sjelf, har han dock funnit straffvärdt, att en enskild man angripit de skrifter, Nordencrantz som riksdagsman utgifvit.

²⁾ Att dåvarande censor Oehleisch gynnade den offentliga granskningen och stod i vänskapligt förhållande till Nordencrantz, är redan berättadt. se sidd. 42, 43.

historia om svenska censuren samt påstod, att denna inrättning och dermed sammanhängande hemlighetsmakeri varit orsaken till en mängd misstag, missbruk och bedrägerier samt deraf föranledda olyckor. *Den har varit, sade han, det fästningsverk, som egennyttu och bedrägeri hafva till sitt försvar mot sanning och rättvisa uppfört.*

Under riksdagen 1761 blef han för denna sin tryckfrihets-kärlek häftigt och stundom med ovet och bitterhet angripen. Som svar och försvar utgaf han då ett så kalladt *Beris om tryckfrihetens straffbarhet och skadlighet*; en uppsats, som under låtsadt försvar för trycktvånget framställde dess läror och följder på ett skenbart lofprisande men i verkligheten gäckande och afskräckande sätt. *Ho vet ej, skref han, att starkt ljussken gör mången blind; och att mörker är för svaga ögon välgörande och dessutom medför lugn, frid, sömn och behagliga drömmar, hvilka man vid dagsljusets inbrott med saknad förlorar. Menigheten älskar ock mysterier men hatar den klara sanningen. Rätt gjorde fördenskull Omar, som brände biblioteken; rätt likaså påfven, jesuiterna och venetianska styrelsen, hvilka höllo folket i mörker, och derföre kunde sjelfva ganska länge bibehålla sig vid magten. Ärlig Svensk gjorde deremot illu, då han till politisk eftertanke väckte vår menighet; ty hvarje sådan bör i stället sysselsättas med tjurfäktningar, skådespel, visor och bacchanaliska tidsfördrif. o. s. v.* Stundom medelst dylika sidohugg. men vanligtvis med rakt på saken gående skrifter dref Nordenerantz oupphörligen på trycktvångets afskaflande, och genom honom har i detta hänseende Sverge gått i jembredd med England, någon gång haft försteget. Mycket af hvad Englands beryktade Junii bref omkring 1769 innehöllo, hade redan flere år förut blifvit af Nordenerantz liksom af Oehlreich bestämdt och tydligt uttaladt. Den förres skrifter utöfvade ock stor inverkan, och han var otvifvelaktigt förnämsta upphofsmannen till

ståndernas 1766 fattade beslut om utvidgad tryckfrihet, öfver hvilket han också mycket jublade. Men snart lyckades Hof-Hatt-förbundet genomdrifva sammankallandet af reaktions-riksdagen 1769, och man omtalade, huru detta parti ämnade vid den samma afskaffa flere reduktions-riksdagens åtgärder, bland andra också den nya tryckfriheten. Vid denna hotande utsigt grep Nordenerantz åter till pennan och började utgifva ett vidlyftigt verk, rigtadt mot *hemligheter, censurer och urtima domstolar m. m.*, och mot *alla försök att lägga band på yttrande-rätten*. Skriften började med följande ord. *Många, hafva icke velat och vilja ej heller nu lyssna till minn ord om tryckfrihetens nytta och vigt. Jag har ej heller intill denna dag mäktat tillräckligen väcka minn medborgare ur den förderfliga drala, i hvilken de under trettio års tid (från år 1738) hafva genom falska målningar och sömndrycker varit så insöfda, att de icke förmått öppna sina ögon och efterse, hvilka orsakerna varit till deras fäderneslands olycka. Jag skall likväl icke tröttna, utan begynner också detta mitt verk med att omigen uppmana till vaksamt försvar för tryckfriheten och till verksamt bemödande att afskaffa alla riksdags-hemligheter. o. s. v.* Inom åren 1769—1771 utkommo af detta verk fyra delar, utgörande med bilagor 626 kvartsidor, i hvilka öppet och skoningslöst omigen framlades en mängd af de bedrägerier, som Nordenerantz trodde hafva blifvit under trycktvångets, hemlighets-slöja bedrifna, och af de förluster, enskilda och staten derigenom lidit. Skälen voro så många och så vigtiga, att det stora flertalet af folkombuden både 1769 och 1771 kände sig öfvertygad. Det tillämnade anfallet uteblef; tryckfriheten var för den gången räddad, och alla fyra stånden förklarade år 1771 Nordenerantz sin tacksamhet. Denne insåg å andra sidan ganska väl de vådor, som en sjelfvåldig och oärlig press kunde

föranleda. Hans ovilja mot detta missbruk blef ytterligare ökad genom den mängd klandervärda uppsatser, hvilka efter tryckfrihetens införande utkommo och öfversvämmade fäderneslandet. Han ogillade sådana skrifter både ofta och bestämdt och erinrade derom, att tryckfrihetens missbruk kunde snart leda till tryckfrihetens förlust.

Rättegångarnas förenklade och förminskning var ett annat mål för hans ifriga sträfvande, och i sådan afsigt utgaf han år 1759 en vidlyftig afhandling. Ett bland de förnämsta botemedel, han tillstyrkte, var också i denna väg införande af offentlighet; och att en hvar borde ega rättighet att utbekomma och trycka domstolarnas förhandlingar; ett annat var användandet af jurymän, såsom i England, hvilket förslag öfverenstämde med hans benägenhet för folkets sjelfstyrelse. Han ifrade också mot Urtima Domstolar, sådana, som de af Karl den elfte införda och af frihetstiden bibehållna s. k. Riksens Ständers Kommissjoner. Genom dessa sina skrifter har han således bidragit också till ständernas under frihetstidens sednare år fattade beslut att dylika domstolar afskaffa.

För *svenska jernverkens förbättring och tillväxt* ifrade han mycket och på flere sätt. Hattpartiet, med sin benägenhet för reglementerande och prohibitiva åtgärder, ville omkring 1746 inskränka antalet af jernbruk eller myckenheten af dessas tillverkningar, på det, sade man, *allt för ymnig tillgång på jern icke skulle landet till skada nedsätta varans värde*. Mot dessa åsigtter dref Nordenerantz den satsen, *att, om svenskt jern förefunnes i ymnigt förråd och till låga priser, skulle utländningen icke uppsöka och upparbeta egna grufvor, utan taga varan hos oss, och vi sålunda förblifva nära nog*

ensamma innehafvare af denna rika näringsgren. Inskränkningen af Sverges jern tillverkning och uppstegradet af svenska jernpris skulle deremot locka utlandet att uppsöka och upparbeta egna grufvor. Men hans varningar blefvo fruktlösa, och Hattpartiet dref sina åsichter igenom¹⁾. — Till följe af fattigdom måste dåtidens svenska bruksegare esomoftast söka lån och förskott hos de penningestarka engelsmännen. Dessa sednare kommo derigenom i tillfälle att öfver svenska jernhandteringen utöfva ett förmynderskap, som ofta urartade till förtryck; och som af tillverkningens behållning lemnade åt engelsmännen, förläggarne, den ojemmförligt största lotten, och åt svenskarne, jernbrukens egare och arbetare, en blott ringa del. Nordencrantz genomskådade med grämlse förhållandet. Han föll då på det förslag, att skaffa svenska jernet afsättning också i Frankrike och således genom att framlocka ännu en afnämare åvägabringa en täflan, som kunde åt svenska jernhandteringen medföra bättre utsigter. Han började verkligen att med franska sändebudet i Stockholm underhandla här om. Engelsmännen fingo dock snart spaning om förhållandet och beslöto hämnas. Deras amiralitet hade i flere år tagit mycket jern från Skebo, det bruk, Nordencrantz egde. Nu blef kontraktet här om uppsagdt, och Nordencrantz förlorade sålunda den fördel, han genom en så betydlig afsättning haft. Beräkningen på Frankrike misslyckades ock. Den fosterländska planen medförde ingen nytta för fosterlandet utan blott skada åt fosterlandsvännen. Som ett annat medel till brukshandterings främjande grundlades det förut beskrifna Jernkontoret. Förslaget utgick förnämligast från Nordencrantz²⁾.

¹⁾ 38. 123.

²⁾ För en likartad inrättning skall också Polhem hafva talat, och Stockenström till dess införande mycket bidragit; mest dock Nordencrantz, hvarföre ock ständerna tillerkände honom en belöning af 50,000 d. s. Se Statskontoret. Dispositionen för år 1751.

De fördelar, som af inrättningen kunde hämtas, blefvo dock till någon tid förminskade genom de så kallade vaxelkontors-herrarna, hvilka i början visste bemäktiga sig äfven jernkontorets rörelse. Men Nordenerantz angrep snart och tillintetgjorde deras magt, hvarefter jernkontoret började på den viktiga bergshandteringen utöfva en då och allt sedermera mycket välgörande inverkan. Ursprungliga och förnämsta äran af dess både födelse och pånyttfödelse tillhör Nordenerantz¹⁾.

Kärlek till fred och ogillande af örfringskrig var en åsigt, som Nordenerantz ofta och med eftertryck uttalade. Sverges lidanden, påstod han, härrörde visserligen från många andra orsaker, *men ej minst från dess många bortomhafsländer. Dessa örfringar, sade han, hafva visserligen mycket smickrat vår fåfänga, men också mycket skadat vårt folk. För deras skull hafva vi måst göra stora uppoffringar och underkasta oss svåra lidanden; vi på samma sätt, som många andra länder t. ex. Venedig för Cypern och Morea, Frankrike för Mailand, England för sina fordna besittningar inom Frankrike. o. s. v. Om, tillade han, om moderstaterna i stället användt sina krafter till det egna landets uppodling, skulle de hafva inom det samma gjort landvinningar mycket större och nyttigare än de från grannarna borttryckta. Och kriget sjelfva! Det kan låta besynnerligt, tillade han, men jag härleder många Sverges olyckor just från vårt så kallade öröriska tidevarf. Detta medförde väl många lysande segrar och örfringar; men efterlemnade ock många olyckliga följder, t. ex. försummadt landtbruk, ökad rikskuld, minskad befolkning; och hos denna ett tänkesätt, som jagar efter krig och plundringar, efter titlar och adelskap, efter yppighet och flärd, i stället för*

¹⁾ 38. 122—127.

att, som ett fritt folk egnar, sträfvu en hvar efter oberoende och sjelfständighet.

Ovilja mot ärftliga politiska företräden, samt yrkande på likhet i medborgerliga rättigheter och på arbetets frihet voro åsigter, som han, ehuru sjelf upphöjd till adlig värdighet, likväl ofta och bestämdt uttalade. *Allu menniskor*, skref han, *äro till härkomst lika ädla. De gamla slägtternus stamfäder hafva troligen grundat sin äru och magt oftare på våld och list i egennyttans tjenst än på främjande af menniskoslägtets fred och välstånd.* Han yttrade sig ock mycket skarpt mot alla privilegier, gifna åt olika stånd; ty, sade han, *medborgare äro ock medbröder, födda till samma pligter och samma rättigheter*; likaså mot alla åt enskilda personer eller sällskap gifna uteslutande rättigheter till idkande af vissa handels- eller närings-yrken¹⁾; ty, sade han, *man kunde med samma rätt utfärda privilegium på begagnande af vatten, ljus och luft*; — likaså mot alla reglementerande band på arbetarens rättighet, att, huru honom bäst syntes, använda sin kraft och sin tid. Genom allt detta förberedde han de befriande åtgärder, som härutinnan under riksdagen 1765 vidtogos.

Att motarbeta ämbetsmännens stundom sjelfrådiga och förtryckande vülde var likaledes ett mål för hans ifriga sträfvande, och han tyckes i allmänhet hafva fruktat mer deras än bördsadelns magt. Hans tänkesätt härutinnan voro troligen föranledda af många den tiden gängse missbruk och orättvisor, oeh af det öfvervägande inflytande, som på riksdagarna utöfvades af de också till antal der öfvervägande tjenstemännen. Han påstod, att dessa

¹⁾ I början af sin bana hade Nordenerantz, då för tiden merkantilist. talat för privilegier åt fabriker.

borde väljas af folket och tillsättas, icke för lifstid, utan blott för ett eller tre år¹⁾ för att lätt kunna afsättas, i fall de visade sig odugliga; — likaså, att redoskyldiga ämbetsmän icke borde få uppträda bland redofordrande riksdagsmän; *ty som sådana komme de i tillfälle och frestelse att undandölja eller försvara sina och sina kamraters fel och begångna orättvisor.* Dessa åsikter voro, också de, följer af hans kärlek till folkets sjelfstyrelse, hvilken han ville så mycket möjligt införa, och först och främst uti den inre förvaltningen. Att å en annan sida ämbetsmännen kunde göras för mycket beroende af folkmassan, vådan deraf tyckes han hafva förbisett.

Att motarbete fåfänga, yppighet och öfverflöd var ett annat mål för hans trägna bemödanden. Han utgaf 1767 en serskild och vidlyftig skrift, i hvilken det viktiga ämnet blef från flere synpunkter betraktadt.

Missrigtningens orsak ansåg han väl till någon del ligga i den lättade penningetillgång, de många och stora bankolånen medfört, förnämligast dock i nationens egen anda. *Man har, mente han, lockat oss till flärd och fåfänga genom att ingifva begär efter titlar, rang och yttre utmärkelser, liksom människans rätta värde icke skulle vara det inre att hafva sökt fullgöra sin pligt. En löjtnant, en öfverste-löjtnant, som varit skicklige landbrukare, belönar man med titlar, den förre af major, den sednare af landshöfding. Och följden? Den förut måttliga och arbetsamma familjen blifver genom den nya titteln lockad till fåfänga och yppighet; och att derigenom bortslösa sin förut samlade förmögenhet. Sedan kon mjölkat stäfvan full, sparkar hon af öfvermod kärlet öfverända. Så länge, hette*

¹⁾ Som skäl för detta påstående anfördes ock ur 1634 års regeringsform ett likartadt stadgande för landshöfdingarnas tjänstetid.

det vidare, man på detta sätt fortfar, regeringen att förleda, och folket att låta sig förledas, så länge skola ock alla öfverflöds-förordningar blifva fruktlösa. Lika allvarligt ifrade han mot sjelfva öfverflödsvarorna, om t. ex. tobak och brännvin skref han: våra förfäder kände icke bruket af tobak och befunno sig dock ganska väl. Men nu! Endast under tiden från 1738 till 1767 hafva blifvit till riket införda ungefär 55 millioner skålpund tobaksblad, för hvilka vi utbetalat vid pass 10 millioner d. s.; och detta för en vara, som efterlemnade ingenting annat än rök och stank. Och brännvinet! Jag tror, skref han, att från 1720 till 1738 hade rikets landtbruk så tillväxt, att vi kunnat vid sistnämnde tid berga oss med vår hemväxta spannmål, så framt ej en stor del deraf blifvit genom brännvins-bränning förstörd. Men denna har medtagit så mycken säd, att vi under åren 1738—1766 måst från utrikes orter införa vid pass 11 millioner tunnor, och för dem utbetala 50 millioner d. s. Dessa varor och penningar hafva blifvit så godt som kastade i hafvet; ja hvad värre är, de hafva blifvit missbrukade till beredande af en dryck, som förstör oss sjelfva till kropp och själ, samt ådrager vårt land fattigdom, hungersnöd och otaligt elände; så hafva vi vanvårdat och missbrukat den säd, som Gud gifvet oss till afhjelpande af vår nöd, till beredande af vårt dagliga bröd.

Hvad han oftast och bittrast klandrade, var dock den oredda och de försmällningar och bedrägerier, han trodde sig hafva upptäckt inom bankens och finansernas förvaltning. Striden mot dessa missbruk utgör, jemnte striden mot trycktvånget, den förnämsta delen af hans skrifställare-verksamhet och bör fördenskull något utförligare beskrivas.

Drifven af pligt- och fosterlandskänsla, beslöt han söka utreda det för fäderneslandet viktiga för-

hållandet, och man beviljade honom för sådant ändamål flere års tjänstledighet och lofvade 100,000 d. s. i belöning. Under dessa forskningar kom han till den öfvertygelse, att den finansiella villervallan och nöden var en följd, — icke blott af krigen, af handels-undervigten och af öfverflödsvarorna, såsom det rådande partiet vanligen föregaf, — utan fast mer af det sätt, hvarpå just samma parti låtit sina riksdagshjelpare, en Fredrik Gyllenborg¹⁾, Tomas Plomgren Gustaf Kierrman, Jennings m. fl. till enskild fördel, men till det allmännas förlust, leda dessa angelägenheter. En bland hans förnämsta anklagelser var följande. Besagde herrar m. fl. hade af banken lånat stora summor; t. ex. 100,000 d. kpm, då denna summa svarade mot ungefär 40,000 d. s.; d. v. s. i klingande mynt. Sedermera visste de leda kursen så, att 100,000 d. kpm. ej svarade mot mer än 20,000, d. s. m. Med dessa underhålliga kopparmyntsedlar betalade de derpå efter bokstafven men ej efter verkliga värdet sin ursprungliga skuld till banken, hvilken derigenom förlorade 20,000 d. s. m. i verkligt silfvervärde. Genom dylika ofta och med höga summor gjorda lån och återbetalningar hade nämnde herrar inom kort tid förvärfvat stora rikedomar.

Nordenerantz's bok med dessa och andra likartade beskyllningar öfverlemnades 1760 åt rådet, men erhöll ej den utlofvade belöningen, också till följe af några hans egna dervid nu fästade villkor. Men emedan den skarpt tadelade flere den tidens mäktigare män samt flere af regeringen sjelf vidtagna åtgärder, sköt rådet det kinkiga ärendet från sig och till ständerna. I början omfattade dessa med mycken ifver det förmodade tillfället att anställa vinstgifvande efterräkningar; och Nordenerantz fick sjelf utvälja inom de tre högre stånden en nämnd bestående af 48 personer, som skulle

¹⁾ Märkas bör dock, att denne icke efterlemnade någon förmögenhet.

granska och bedömma hans bok. Exemplar af den samma blefvo ock bland riksdagens medlemmar utdelade. Den framlade öppet och hjert först de många enligt hans åsigt begångna felen, försnillingarna, bedrägerierna: — och för det andra dessas för fäderneslandet skadliga följder, — och för det tredje de botemedel, som borde användas. I alla tre fallen gick han till väga på ett sätt, som ofta och djupt sårade en mängd personer, partier och samhällsklasser. Dessa blefvo förtviflade öfver att se, huru skoningslöst han blottade deras begångna fel eller brott; huru skoningslöst han påpekade obilligheten i de lagar och inrättningar, på hvilka deras välfärd ofta hvilade; huru skoningslöst han föreslog botemedel, som väl skulle hjälpa fäderneslandet ur eländets djup, men i stället ohjelp-ligen dit nedstörta en stor skara medborgare, som på de häfdvunna missbruken byggt sin lycka: och huru skoningslöst han dessutom framdrog och gisslade åtskilliga orättvisa och af släktskap eller mannamån föranledde befordringar¹⁾. o. s. v. Skriften väckte oerhördt uppseende. Den lopp, hette det, som en budkafle kring landet och alstrade häftig förbittring, å ena sidan hos, å den andra mot de anklagade herrarna. Den fick öfver allt häftiga vedersakare; t. ex. inom prestståndet biskoparna Benzelstierna Halenius och Lütke-man, samt prosten Hjortsberg, hvilken sistnämnde förklarade, att Nordenerantz skrifvit mot Gnds ord samt beskyllt ständerna, ja hela folket för okunnighet och dumhet. Än häftigare blef klandret inom borgareståndet under led-

1) *Vetensk. Akad. bibl.* Bergiansk. handl. 7:de bandet. Hans promemoria till kammar-kollegium. I *Stafsunds arkiv* finnas från denna tid bref från Nordenerantz till Axel Fersen, i hvilka han förklarar sig vilja hjälpa fäderneslandet, men ej stjelpa enskilda, och att han därför ej på långt när framdragit alla de bedrägerier, han upptäckt; men, att han sedermera och när det komme till slutligt afgörande, torde blifva tvungen att tillgripa också de ytterliga medlen.

ning af borgmästaren Schauw. Också på riddarhuset rönte Nordencrantz mycket motstånd, bland andra af Swedenborg, hvarom vi redan talat. Inom adeln och bondeståndet funnos t. o. m. personer, som i sin harn refvo boken i stycken och strödde bitarna öfver golvet. Från trycket utkommo ock många mot författaren rigtade uppsatser, en och annan verkligen välskrifven, men de flesta fulla af bitterhet och ovet.

Men å andra sidan blef han med förtjusning hyllad eller åtminstone med kraft försvarad af ganska många inom alla fyra stånden, serdeles af Celsius och Serenius bland presterna, och af en mängd Mössor bland borgrarna, och hans uppträdande mot de mäktiga handelshusen i Stockholm liknade man vid Luthers angrepp mot det furstligt rika handels-
huset Fugger i Augsburg. Böndernas flertal nästan afgudade honom såsom en sanningens och rättvisans försvarare och utvisade ur sitt stånd hans svåraste vedersakare. Under en sådan flertalets sinnesstämning mäktade eller vågade ej fienderna tillstålla något svårare anfall mot hans person; kring hvilken dessutom i mängdens ögon sanning och fosterlandskärlek gjöt sin skyddande, sin förherrligande glans. Men hans förslag mötte allahanda hinder. De voro ofta nog till ordalag allt för skarpa t. o. m. hätska, och till innehåll alltför hänsynslösa och ytterliga, hvarföre de ej blott retade motpartiet till vrede, utan gäfvö det tillika många skäl till motsägelse, till motstånd. Han sjelf trodde, att det var förnämligast Anders Wilde, som dertill lånat sin skiekliga penna¹⁾. I afsigt att vinna understöd vände sig Nordencrantz gång på gång till Fersen²⁾ såsom den ende, hvilken möjligtvis kunde reda oredan och hjälpa fäderneslandet; men, oss ve-

¹⁾ *Kongl. Bibl.* Warmholtz till Görwell 8 Febr. 1762. Samme Wilde har som vice censor gifvit sitt imprimatur åt de mot Nordencrantz rigtade skrifterna.

²⁾ *Stafsunds arkiv.*

terligt, utan någon deraf beräknad påföljd. Motståndet och förföljelserna fortforo och leddes nu mera af Pechlin, som var nära befryndad med de af Nordencrantz angripna herrarna, måg till Tomas Plomgren och sväger till Finlay och Jennings. Med sin stora riksdagsmannas-kiicklighet lyckades denne drilla saken så, att anklagelsen mot bemälte herrar m. fl. hvilken skulle afgöras genom en för sådant ändamål tillsatt och mot Nordencrantz mer vänligt sinnad deputation, blef derifrån förvisad till Hemliga Utskottet, i hvilket Hattarna hade så afgjord öfvervigt, att man kunde förutse, det Nordencrantz skulle förlora sin sak. Hans motståndare gingo än längre och anställde mot honom och hans skrifter en hotande rättegång. Men denna afstannade snart, sedan nämligen under samma riksmöte Pechlins magt fallit och han sjelf blifvit förvisad från riksdagen; måhända ock derföre, att motståndarna ogerna ville röra i det kinkiga målet.

Men hans egna åsigter mäktade ej heller göra sig gällande. Nedslagen och harmsen, spådde han en olycklig framtid för fäderneslandet och ämnade detsamma öfvergifva. Detta skedde väl ej, men han beslöt i stället öfvergifva de allmänna angelägenheterna. Han tog 1762 afsked ur kommerskollegium, dervid undanbedjande sig förhöjd tittel; och beslöt hädanefter undvika all politisk skriftvexling. *Jag skall*, sade han, *draga mig undan till stillhet och ro.*

Detta blef honom dock omöjligt. Redan 1764 hade han färdig en ny och ganska håltig skrift rörande samma ämnen. Af en eller annan orsak blef den icke i Sverge utan i Hamburg laggd under presen. Men motpartiet fick spaning om saken och lät afbryta tryckningen och tillintetgöra upplagan¹⁾; samt utsatte en belöning af 10,000 d. s. åt den, som kunde upptäcka författaren. Något hvar visste,

¹⁾ Ett exemplar, sammansatt af korrektur-ark, finnes dock i behåll.

hvem denne var, men ingen ville eller vågade honom angripa.

Omständigheterna manade honom snart till ny verksamhet. Genom tid och närmare begrundning framträdde sanningen och vigten af många hans åsikter tydliga för svenskarnas blickar och bidrogo till den sinnesstämning, som föranledde reduktions-riksdagen 1765. För Nordencrantz sjelf blef det nu omöjligt afhålla sig från den då förestående striden mellan Mössor och Hattar; och han deltog häftigt deri, som vanligt ställande sig på de förnas sida. Liksom Chydenius ogillade han dock dessas åtgärder till myntvärdets ordnande. Hans eget förslag härutinnan var dock så strängt, att flertalet icke ville detsamma antaga. Härmed slutades för denna gång hans verksamhet i besagde rigtning.

Vi hafva nu framlaggt de viktigaste bland hans åsikter. De voro i mycket kärnpunkterna i den lära, som under äldre delen af upplysnings-tidehvarvet blifvit hufvudsakligen genom Locke och Bayle grundlaggd och sedermera genom Montesquieu m. fl. ytterligare utbildad. Redan det äldre Mösspartiet hade under sin välmagtstid arbetat i denna rigtning. Under sin derpå följande vanmägtstid 1739—1764 bibehöll och utvecklade det samma åsikter till följede af nya snillrika skrifter från utlandet, dels af de regerande Hattarnas misstag och dessas olyckliga följder. Så uppstod och framstod slutligen i utbildad helhet den politiska åsigt, som ledde det sednare Mösspartiet, och hvilken fick uti Nordencrantz sin förnämsta taleman. Hans här ofvan inryekta läror kunna ock, med undantag af några öfverdrifter, betraktas som ett program för det dåvarande Mösspartiets åsikter och hafva derigenom sin stora betydelse.

Emedan dessa läror sökte afskaffa en mängd gamla fördomar, häfdvunna missbruk och orättvisor, måste de, som förbemäldt är, röna motstånd af en mängd personer och samhällsklasser och blifva föremål för bittert klander. Svepskäl eller skäl dertill förefunnos äfven, och det med hänsyn ej blott till stil, öfverdrifter och förhastanden utan ock till sjelfva hufvudinnhållet. Den verkliga statsmannen ser visserligen hela framtida utvecklingen af en stor tanke, men ser ock, att ofta blott en del deraf kan på en gång genomdrivas, och sysselsätter sig följaktligen blott med denna för tillfället möjliga förbättring, lemnande det öfriga åt framtiden. Nordencrantz deremot var en man, som såg blott på satsens absoluta sanning, men icke på dess utförbarhet. När han genom främmande tänkares skrifter eller genom egen begrundning funnit en ny åsigt, som han trodde både riktig och vigtig, då ansåg han sig ock heligt förpligtad att den samma i hela dess vidd hos sina landsmän inpregla och i sitt fädernesland genast införa, intruga: dervid föga aktande på de försvärande, stundom omöjliggörande omständigheter, som i verkligheten mötte. Hans påståenden voro följaktligen ofta så djupt gripande och i både ord och sak så skoningslösa, att fienderna retades till förtvifladt motstånd och vännerna afskräcktes. Detta motarbetade ofta hans förslag. Han begärde för mycket, fick derföre ofta för litet, stundom intet.

I hans ofvan beskrifna lyne och framfart torde man ock böra i någon mån söka orsaken till de öfverdrifter stundom orättvisor, till hvilka Mössorna eller ofrälseståndet flere gånger gjorde sig vid riksdagarna 1765 och 1771 skyldiga.

Ännu en anmärkning mot det hela af hans uppträdande. Flere bland de landsförderliga åtgärder, för hvilka Nordencrantz anklagade ofta nämnde han-

delsmän, voro ehuru klandervärda och skadliga dock enligt bokstafven lagliga, ty de öfverensstämde med för tillfället gällande stadgar och hade blifvit af lagligt rådande myndigheter tillåtna och stadfästade. Den af Nordenerantz mot dem föreslagna räfsten var således i flere hänseenden icke en laglig, utan en olaglig och revolutionär åtgärd; en förnämligast mot en hop borgare rigtad reduktion, liknande härutinnan flere äldre dylika t. ex. Gustaf den förstes mot kyrkan och Karl den elftes mot adeln, hvilka också de öfverändakastade och bestraffade en mängd förhållanden, som likväl varit af föregående styrelser tillåtna och lagligt stadfästade. Det egennyttiga sätt, hvarpå en stor del först af kyrkan, derefter af adeln och nu af borgareståndet begagnat gällande men orättvisa stadganden, uppväckte, de förra hos Gustaf den förste, de andre hos Karl den elfte och de sistnämnde hos Nordenerantz en harm, som dref dem till åtgärder, hvilka för att tillfredsställa den inre rättvisans fordringar ofta bröto mot den yttre rättvisans bokstaf. Man kan uppsätta långa listor på sådana vid alla tre reduktionerna begångna orättvisor; och likväl var hvar och en bland dem, betraktad i sin helhet, en stor välgärning. Också den under riksdagen 1765 genomdrifna¹⁾, hade blifvit en sådan, så fram ej dess verksamhet afbrutits genom de stämplingar, som framkallade reaktions-rikdagen 1769.

Till de motgångar, Nordenerantz rönte, bidrog ock sjelfva beskaffenheten af hans skrifter, och det oakadt all dessas lärdom och fosterlandskärlek. De utgjorde flere tjocka quartband, hvilka redan vid första anblicken afskrämde mången läsare. Dertill verkade ock sjelfva framställningssättet, hvilket stundom led af vårdslösadt språk, oredig periodbyggnad, oordnad och sammanblandadt innehåll samt af en mängd omsägelser, stundom mot-

¹⁾ H. 53—162.

sägelse; någon gång äfven förhastade och origtiga uppgifter och onödigt, stundom orättvist bittra ord och utfall. Fienderna underlät o ej att anmärka dessa fel, och han sjelf erkände några bland dem frivilligt och öppet; men förklarade derjemte, att han ej hade tid sysselsätta sig med stilens putsning; ty han kunde knappt hinna med det, som var långt angelägnare, nämligen att för allmänheten framlägga alla de vigtiga upptäkter, han gjort. Många läsare sade: *hans skrifter äro ju så vidlyftiga, att ingen står ut med att läsa dem.* Han svarade: *när jag af kärlek till fäderneslandet stått ut med att sammanskrifva, bör väl ock en hvar, som älskar sitt fädernesland, stå ut med att läsa dem.*

Andra klagade öfver hans *stränga ord och hårda omdömen.* Förhållandet hade dock sin förklaring. Ju fastare Nordencrantz var öfvertygad om sina åsigtens sanning och välgörande följder, desto mer blef han förgrymmad mot sådana, som hade hjerta att dem motarbeta. Tidens anda, till och med då rådande kristendoms-åsigt tillät ock hårdare omdömen och åtgerder. I då gällande katekes lästes: *vredgas må man ock öfver dem, som illa göra, och hata det, som syndigt är.* Dessa ord från Karl den elftes tid och i hans anda voro liksom skrifna just för Anders Nordencrantz, och dennes svar på bemälte anklagelse var affattadt i öfverensstämmelse dermed. *Mot, skref han, mot svåra, djupt inrotade sjukdomar hjälpa ej milda och lindriga läkemedel; utan man måste tillgripa svidande spanska flugor, starka åderlåtningar och andra kraftigt rensande medel.* En annan gång sade han: *när folket såsom hos oss är försänkt i en djup förstockelses sömn, då hjälper det ej att hviska i öronen eller att komma med stilla och saktmodiga ord; ty sådana blifva icke beaktade, utan begabbade.* Här gäller i stället profetens uppmaning: *ropa trösteliga och spara icke utan upphäf din röst såsom en basun och förkunna Jakobs hus deras synder¹⁾.* Häfve då upp

¹⁾ Esaias. 58. 1.

sin röst äfven bland oss en hvar, som Gud gifvit förstånd, och låtom oss väcka upp hvarandra till att tjena fäderneslandet.

Andra klandrade, att han anföll personer i stället för saker. Han försäkrade väl gång efter annan, att han åsyftade blott felen, hvilka han ville afskaffa, icke personerna, hvilka han ville skona. Men ju längre det led, desto mer började han angripa också de sednare, dertill drifven af sin egen växande förbittring, ofta ock af omöjligheten att skilja felen från de felaktige, hvilka dem icke blott begått utan ock sedermera försvarat.

Andra klandrade hans, som de kallade det, *oroliga fjesk och bråksamhet*, men berömde deremot *de stilla i landet, hvilka icke tillställde någon oro, något buller*. Öfver dessa påståenden blef Nordencrantz mycket förgrymmad och utbrast: *de, som så tala, äro besmittade af Epikuri lära. Jag prisar ej den filosofi, som råder menniskorna till overksamt beskådande af världens förcillelser; hvarken Heraclitus, som blott gret, ej heller Democritus, som blott skrattade åt galenskaperna; hvarken den epikurism, som med lättsinnets likgiltighet, ej heller den stoicism, som med högmodets förakt betraktar dem. Jag aktar högst den filosofi, som uppmanar oss att gagna vårt fädernesland genom att modigt arbeta på dess förkofran i kunskaper, välstånd och anseende. Om, tillade han, om de illasinnade icke rönte något motstånd, skulle de tillåta sig än mer djerfra och landsförderfliga åtgärder.*

Men, sade andra, *det är fåfängt sträfva mot strömmen, och ditt arbete har, som du sett och ser, varit och skall likaledes förblifva fruktlöst*. Några gånger vardt ock Nordencrantz sjelf af dylika tankar så fattad och nedslagen, att han förklarade sig vilja öfvergifva de allmänna angelägenheterna och slå sig till hvila. Men snart blef han till ny verksamhet uppryckt af icke blott

rätts- och pligtkänsla, utan ock af förhoppning om sanningens slutliga seger. *Om, sade han, om ett folk ej är alldeles förderfvadt, skall dess flertal ställa sig på deras sida, som oförskräckt kämpa för frihet och sanning, äfven om de skulle vara både svaga och få. Man har ej heller någonsin sett ett folk falla under inhemska tyranner, så länge inom det samma funnits blott några få fosterlands-vänner, som med oförsagdt mod kämpat för sanning och frihet. Min röst, tillade han, är visserligen svag och har hittills varit vanmäktig. Den skall likväl icke förstummas, utan fortfarande tala för ordning och rättvisa.*

Men invände några: är du Anders Nordencrantz, är du mer än andra skyldig att för dessa måls vinnande uppoffra din välfärd, ditt lugn, dina dagar och att blottställa dig för så mycket obehag? — Ack, svarade han: i jordlifvets barn! i kännen föga den odödliga tillfredsställelse, själen njuter vid minnet af att hafva tjänat sitt fädernesland, och att med sådant vittnesbörd gå bort ur världen, om det ock måste ske med förloradt hufvud, såsom fienderna stundom hotat. Och belöningen! om i ett kommande lif sådana äro, såsom jag tror, oss beredda, så tager den redlige mannen emot dem med tacksamhet. Men skulle han ock i detta sitt hopp bedragas, så vet han dock, att han icke offrat på någon afguds altare, då han equat sina krafter, till tjänst åt dygden och fäderneslandet.

Vi hafva sett hufvudinnehållet af hans skrifter och af hans försvar. Båda gjorde djupt intryck på allmänheten; serdeles inom medel- och högre samhällsklasser. För honom och hans åsigter vunnos många kunniga och högt uppsatta män; icke blott anhängare af Mösspartiet, en Lilliestråle, Oehleisch, Rudbeck m. fl. utan äfven flere lugnare och redliga herrar bland Hattarna. Rikshistoriografen Schönberg t. ex. anmärkte likheten i flere fall mellan lärorna hos Nordencrantz och hos Mon-

tesquieu, och yttrade om en den förres bok¹⁾): *den är en oförliknelig skrift, full af stora ting. Skada, att enskild ovänskap på densamma inverkat, och att stilen ofta, ehuru ej alltid, är tung. Befriad från dessa fel, skulle Nordencrantz vara en bland Sverges förnämsta skriftställare. Men hans bok är i alla fall rik på stora tankar, och fäderneslandet är honom för densamma evärdlig tacksamhet skyldigt²⁾.* Alla den tidens kunnigare och allvarligt sinnade män skyndade sig ock taga kännedom af hans skrifter, ehuru med olika känslor dervid. En mängd enskilda personer eller yrken blefvo förbittrade, när de funno sina egna fel och missbruk framdragna; men gladdes å andra sidan, när de tillika sågo felen och missbruken hos en mängd andra personer och yrken på samma sätt behandlade, och derigenom sin egen och fäderneslandets fördel i det stora hela bevakad. Stundom förenade sig naturligtvis alla de angripna samhällsklasserna i gemensamt hat mot den gemensamme angriparen. Också har Sverige näppeligen haft någon skriftställare, någon publicist i ordets egentligaste bemärkelse, hvilken så som Nordencrantz i både ondt och godt sagt sitt folk sanningen, och det allvarligt och oförskräckt och allsidigt. När öfvertygelsen så föreskref, uppträdde han mot partivännerna Frietzky, Essen och Rudbeck lika skarpt, som mot Hattarna Plomgren och Jennings. Han var fäderneslandets förkroppsligade samvete, som med hög och omutlig röst gillade det goda och anklagade det onda i dess både åsikter och gerningar. Man kunde frukta, till och med hata, men aldrig nedtysta denna röst, aldrig för densamma stänga sitt öra. Hans ärlighet, sakkunskap, mod och sjelfuppoffring voro så ofta och så tydligt i dagen laggda, att ingen kunde

¹⁾ Troligen *Bekymmerslösa Stunders menlösa tankar om yppighet och öfverflöd.*

²⁾ *Kgl. Bibl. A. Schönberg till Görwell d. 25 Nov. 1768.*

dem med framgång förneka. Detta gaf mycken vigt åt hans ord och läror, hvilka dessutom i det hela öfverensstämde med de åsikter, som lågo till grund både för statsskicket sjelft och för det allmänna tänkesätt, som då för tiden mer och mer gjorde sig gällande.

Hvad vi nu anfört om det bifall, hvarmed hans åsikter blefvo mottagna, gäller, som nämnt är, kunniga och bildade personer och samhälls-klasser. På landsorternas bönder och lägre borgerskap var hans omedelbara inverkan ringa. Bland de förra kunde blott få läsa innantill, och bland de sednare hade likaledes blott få tillgångar och tid nog att köpa och läsa hans skrifter, än färre kunskaper nog att kunna dem bedömma. Men medelbart och i synnerhet vid riksdagarna fingo många äfven bland dessa medborgare genom samtal med kunnigare personer underrättelse om lärornas innehåll, hvilket naturligtvis var för dessa samhällsklasser ganska angenämt. De omfattade honom ock med så mycket mer förtroende och kärlek, som de icke hade nog kunskaper och bildning att upptäcka de stundom förekommande misstagen.

På detta sätt har Nordenerantz mer än någon annan skapat och utvecklat det allmänna tänkesätt, som beslöt och genomförde reduktions-riksdagen 1765. Han sökte derigenom återföra fäderneslandet till den bana af lugn och frisinnad samhälls-utveckling, på hvilken det så ärorikt framgått under åren 1719—1738, och på hvilken han hoppades, att det nu skulle ytterligare fortgå.

Nordenerantz var till utseendet lång och mager, till lynnet envis, sjelfklok och lätt retad, men för öfrigt i sitt umgänge öppen och okonstlad, i

sin kärlek till sanning och rättvisa brinnande, i alla sina företag oförskräckt och outtröttlig; "*dristig och driftig*" var ock hans valspråk. I religiöst hänseende har han lutat till då tidens deism eller naturalism; dock utan att öfvergifva eller angripa statskyrkan. Mycket sparsam och hushållsaktig, har han dock aldrig för vinnings skull tillåtit sig några klandervärda åtgärder¹⁾. Hans stränghet härutinnan mot sig sjelf orsakade och ursäktade hans stränghet mot andra. Han värderade ock nämnde dygder högt, såsom serdeles viktiga för såväl den enskilde som samhället. Han yrkade visserligen ofta och ifrigt på förbättrade lagar och inrättningar. Men lika ofta och ifrigt erinrade han derom, att också de bästa lagar vore gagnlösa, så framt ej folket sjelft älskade och ville upprätthålla sanning, rättvisa och ordning. Bland statsmän älskade han mest Karl den elfte, Lycurgus och Sully, och bland skriftställare Bayle. Beläsenheten var ganska stor och sträckte sig äfven till sednare tiders skrifter, t. ex. af D'Alembert, Beccaria, Condillac, Helvetius, Locke och Rousseau m. fl. Vi hafva redan berättat, huru lifligt han omfattade flere dessa mäns läror, och huru han sökte bland sina landsmän göra dem icke blott kända och erkända, utan ock i det praktiska lifvet använda; likaså huru han dervid ofta af sitt brinnande nit fördes till ytterligheter, som skadade både hans sak och honom sjelf. Liksom fantasien, så har ock rättskänslan sina martyrer, och Norden-crantz var en sådan. De, som egde sinne och hjerta för hans sinne och hjerta, beklagade men ursäktade öfverdrifterna och kallade honom en *entusiast*, dock värd både aktning och kärlek. Andra deremot kallade honom en *fantast*. På sätt och vis var han ock, hvad man plägar kalla en *torr fan-*

¹⁾ Några fiender hafva beskyllt honom för egennytta, men likväl icke anfört bevis derpå. En gång har han sökt att blifva landshöfding.

tast; en person, som kunde till hvarjehanda fantastiska öfverdrifter hänföras; dock alldeles icke genom fyndiga hugskott, qvicka infall, sköna bilder, glödande känsloutgjutelser och klingande fraser. För allt sådant var Nordencrantz otillgänglig, och den ende bland skönlitteraturens författare, han säges hafva älskat, var Holberg. Han sjelf gaf namnet *entusiast* åt en hvar, som hänfördes af känslans och inbillningskraftens *drömmar och dikter, hvilka*, sade han, *liksom vinet vanställa och fördubbla föremålen samt förvilla och förlama förnuftet*. Hvad Nordencrantz deremot värderade och älskade, var den sanning, den rättvisa, den ädelhet, som låg i tanken, i sjelfva saken, i all dess enkelhet, dess torrhet. Icke skalets skönhet, utan kärnans renhet; icke färgens prakt eller formens rundning, utan innehållets sanning i sig sjelft och nytta för menskligheten voro de egenskaper, som honom hänförde. *Nyttan!* Vi minnas, huru äfven Swedenborg ifrade ofta och mycket för de så kallade *nyttorna*. Oaktadt mångfaldig och grundlig olikhet, förefanns dock mellan båda en viss likhet. Nordencrantz utgaf 1730 sina *Arcana Oeconomica*¹⁾, Swedenborg 1749 sina *Arcana Coelestia*²⁾. Båda älskade medborgerlig frihet högt, och båda dogo några månader, innan frihetstidens statskick kastades öfver ända. Båda voro torra fantaster, nämligen i deras ligkiltighet för form, fraser och känsloutgjutelser, och i deras orubbliga fasthållande vid tanken, vid saken, om än aldrig så ovanlig, eller outförbar. De liknade hvarandra ock i outtröttligt nit att äfven in i sena ålderdomen och oaktadt alla motgångar dock ihärdigt sträfva hvar och en till sitt mål; äfvenså i orubblig tro hvar på sin åsigt och på dess seger. Vi minnas, huru Swedenborg efter fulländandet af en bland sina sista skrifter och i fast tro på dess välgörande verk-

1) Statsekonomiska Hemligheter.

2) Himmelska Hemligheter.

ningar tyckte sig som bekräftelse derå se ena gången, huru himlahvalfvet öfvertäcktes af sköna purpurrosor, och en annan gång, huru i andeverlden Kristus befalldes sina apostlar gå ut och predika detta Swedenborgs nu framlagga nykyrkliga evangelium¹⁾. Så han, teosofen. Nordencrantz, sundt-förnufts-filosofen förtröstade deremot på sanningsljusets egen förmåga att slutligen genomtränga och skingra töcknen. När ständerna 1762 afvisade några hans förslag, drog han sig väl för tillfället tillbaka; men, försäkrade han: *jag är dock förvissad om, att de sanningar, jag utsätt, ehuru nu begrafna, skola en gång af egen kraft skjuta upp och bära rika frukter.*

Likasom för Swedenborg, så blefvo ock för Nordencrantz de sista lefnadsåren oroade genom hvarjehanda svåra brytningar. Vi hafva nämnt hans skrifter, *Liekymmerslösa stunders tankar om yppighet och öfverflöd* år 1767, och hans *Tankar om Hemligheter* år 1769. Uti en gemensam af alla fyra ständens talmän undertecknad skrifvelse af den 4 September 1771 förklarade riksdagen, att genom berörde båda uppsatser hade Nordencrantz gjort sig förtjent af hvarje svensk medborgares, såväl de *då lefvandes, som alla deras efterkommandes oföränderliga tacksamhet*. Och emedan han förklarad sig kunna meddela åtskilliga för statsverket vigtiga upplysningar, bådo ständerna regeringen anmoda honom framlägga dessa uppgifter. De infordrades, och han biföll. Men varnad af uppträdet vid riksdagen 1760, begärde han som villkor, att icke kunna för dessa sina skrifter blifva lagförd inför någon annan domare än ständerna, och detta beviljades, hvarpå han inlemnade sin ifrågasvarande skrift. Se här en kort öfversigt af förhållandet.

I Sverge lefde vid den tiden två engelsmän, Finlay och Jennings, hvilka inom kort tid förvärf-

¹⁾ 43. 224.

vat utomordentligt stora rikedomar¹⁾. Många trodde, att dessa blifvit vunna dels genom slugt begagnande, kanske tillställande, af de stora förändringar, som i rikets penningevärde tid efter annan inträffade; dels af den nöd, som tvang staten att af bemälda herrar taga lån, och det på ganska hårda villkor²⁾. Huruvida nu vinsten på dessa rörelser, dessa lån, om ock oskäligt stor, dock varit laglig och kontraktсенlig, eller olaglig och genom bedrägerier tillkommen, detta var frågan. Nordencrantz trodde det sednare³⁾. Med anledning af ofvannämnde uppmaning framlade han nu denna sin öfvertygelse i en till ständerna ställd skrift, som var ganska utförlig och beledsagad af flere till bevis ämnade bilagor. Den blef af många i synnerhet inom Mösspartiet väl mottagen, emedan den tyktes leda till en betydlig reduktions-inkoms åt staten, och den betraktades tillika som ett nytt bevis på mod och fosterlandskärlek. Förtjusningen steg så högt, att flere medborgare af alla stånd bekostade ett porträtt öfver och åt författaren och beslöto, att bilden skulle i koppar stickas, allt till ära åt den man, *"som gifvit dödsstötarna åt hemlighets-makeriet, åt trycktvånget och åt vaxelkursen."* Vid porträttets öfverlemnande bifogades följande till honom ställda verser:

¹⁾ När 1761 bolaget upplöstes, egde det i fasta egendommar följande gods, inom Uppland Forsmark, Gimo, Skebo samt Norrtelje faktori: inom Norrland Ström, Gnarp, Hedvigsfors, Olofsfors och Robertsfors; inom Finland Mennais, Antsko, Koskis, Orrisberg, Körnö och Oravais; i Dalarna Schisslyttan och på Kungsholmen ett garfveri.

²⁾ De stora rikedomarna torde i någon mån hafva sin förklaring i den omständigheten, att båda bolagsmännen voro gifta med arftagarinnor inom den mycket rika släkten Plomgren.

³⁾ Han uppgjorde en räkning, enligt hvilken sålunda banken förlorat på lån en summa af 189,210,359 d. kp. och på tull, licenter m. m. en summa af 2,545,963 d. kp. o. s. v.

*Är det en erig sannings lära,
 Att nöden pröfvar vänner bäst,
 Så bör ju fosterlandet mest
 I sitt betryck sin martyrs ära.
 Här sätte smickret oren färg,
 Här bjude agget till att svärta;
 Hvar redlig svensk dock i sitt hjerta
 Vet, Nordencrantz står fast som berg.*

Straxt efteråt lästes i en tidning ett annat uttryck af det förtroende, han ingifvit, oeh af glädje öfverständernas beslut att lyssna till hans ord. Det hette:

*Han arbet, utgift, hot, otacksamhet föraktar;
 Han når sitt stora mål, visst är hans arbet stort.
 När, Nordencrantz! ditt lof ej dör i svenska länder,
 Skall ock dess frälsta folk högt vörda rikets ständer,
 Som nu ditt höga nit för riket nyttigt gjort.*

Sjelfva saken, anklagelsen mot de två engelsmännen har troligen icke saknat alla skäl. Den utomordentligt stora och snabbt vunna förmögenheten kunde ej annat än väcka misstankar, häldst bolaget vid anställd undersökning icke ville förete sina räkenskapsböcker. Finlay gjorde visserligen bankrutt, men Nordencrantz påstod offentligen, att detta var endast en fint för att dölja verkliga förhållandet, oeh för att i denna konkurs insticka äfven de skulder, som voro gjorda af Jennings. Men de anklagade ingåfvo också de flere oeh utförliga försvarsskrifter, hvilka innehöllo svåra beskyllningar mot Nordencrantz oeh hans skrift¹⁾.

¹⁾ För att kunna fälla ett afgörande omdöme öfver denna tvist, liksom öfver den 1760 förda rättegången skulle fordras måhända årslånga arbeten. Vi hafva ej kunnat åt denna enskildhet egna så mycken tid, utan måst nöja oss med att anföra parternas hufvudsakligaste påståenden oeh de utslag, som fälldes af då tidens domstolar. Dessa bestodo väl ofta af parti-motståndare; men märkligt är, att frågan i sin helhet ej heller sedermera blef till de anklagades upprättelse återupptagen.

Ständerna hänsköto det kinkiga målet till Hemliga Utskottet. Efter anställd undersökning aflät detta d. 29 Jun. 1772 ett betänkande, som började med många och högstämda loford öfver Nordenerantz och öfver hans nit och fosterlandskärlek. Utskottet erkände, att det varit han, som först *bortryckt det täckelse, hvilket dittills undangömt sanna förhållandet med rikets finanser; och att det varit han, som först öpnat svenskarnas ögon för detta och många andra vigtiga förhållanden. Tacksamma medborgare, hette det ytterligare, kunna ej annat än med aktning och hedersbevisningar tänka på sådana hans förtjenster; och samtidens erkänsla jemte efterverldens, som ock får skörda frukterna, skall blifva hans yppersta och käraste belöning.* Sedan utskottet genom dessa och dylika ord gjort rättvisa åt Nordenerantz och, som man trodde, lugnat hans oroliga sinne, öfvergick betänkandet till sjelfva den mot Finlay och Jennings rigtade anklagelsen. Utskottet förklarade då, att dessas kontrakt med kronan hade visserligen varit för denna sednare mycket hårda, men dock blifvit på lagligt sätt afslutade och af bemälte herrar riktigt fullgjorda, så att derutinnan intet kländer kunde ega rum; och tillade utskottet, *emedan allmän säkerhet fordrar, att så i enskilda som allmänna öfverenskommelser lagligt afslutade kontrakt stå fasta och lagligt afslutade räkenskaper och liquidationer likaså, allt derför kan utskottet bemälte herrar icke något straff ålägga.* Utskottet förklarade likväl, att *samma herrar stodo i främsta ledet bland de mindre ömsinta medborgare, som med kunskap om verkliga förhållandet dragit vinning af rikets skadliga finansförfattningar.* Orsakerna till frikännelsen tyckas hafva varit dels verklig öfvertygelse, dels farhågan att strängare åtgärder kunde framkalla häftigare brytningar, dels kanske upptäkten af förhetsningar och misstag i den af Nordenerantz framlemnade anklagelse-skriften. Men öfver en sådan utgång

blef den gamle mannen högeligen uppbragt och påstod, att man icke såsom vederbort tagit honom nog kraftigt under armarna¹⁾. Han utgaf derföre en ny till ständerna ställd skrift, i hvilken han anklagade utskottet för visad likgiltighet vid vården af rättvisa och fädernesland. Serskildt angrep han partivännerna Essen och Frietzky, såsom de der varit förnämsta upphofsmännen till utskottets frikännande beslut. Redan innan skriften till ständerna inlemnades, lät han utsprida den bland allmänheten och, som det säges, genom på gatorna utsända försäljare²⁾. Sistnämnde åtgerd ådrog honom skarpt klander af både fiender och vänner. De båda anklagade herrarna, Essen och Frietzky, förklarade sig ock oskyldiga och begärde noggrann undersökning och läto äfven de sina försvarsskrifter tryckas och allmängöras. En sådan spänning inom Mösspartiet väckte uppmärksamhet och oro. Några talade om att sätta Nordenerantz på dårhuset³⁾, alldeles liksom man kort förut tänkt göra med Swedenborg: och vännerna visste ej rätt, hur man borde behandla den gamle, högt förtjente fosterlandsvännen, som nu af hetta eller ålderdomsvaghhet förgått sig. Några ville tillsätta en kommission, som skulle ytterligare undersöka målet. Men just i det samma insjuknade den nu 75-årige kämpan och afled d. 19 Jul. samma år, hvarigenom både han, hans vänner och hans motståndare befriades hvar och en från ej ringa förlägenhet. Hans uppförande på dödsbädden väckte uppmärksamhet och deltagande. Trosöfvertygelsen hade visserligen icke varit fullt bekännelse-trogen; likväl begick han på sin sotsäng nattvarden, hvarefter han med rörande uttryck förlät sina fiender och tog afsked af sina vänner och afbadade sedan med lugn sin för-

1) *Bankens arkiv*. Silfverstolpes berättelse om banken.

2) *Heml. Utsk. prot.* 3 juli 1772.

3) *Stafsunds arkiv*. S. A. Piper till Lovisa Ulrika Jul. 1772.

vandling; jag är, sade han, jag är säker om ett bättre lif och om en redigare räkenskap. När vid hans begrafning vapnet krossades, höll vännen Lilliestråle det öfliga talet. Der sades bland annat: hans hela själ var intagen af den stora föresatsen att hos ett fritt och ädelt folk kunna på passande tron upplyfta och befästa en värdig tanke- och skrif-frihet. Han är det ock, mina herrar, och det blif-ver hos födda och ofödda svenske män hans be-römmelse, — han är det ock, som grundlaggt och framhaft vår nyttiga tryckfrihetslag och i den-samma skuffat oss en politisk barometer, som visar, på hvad punkt våra medborgerliga rättigheter sig befinna. Den frihetsanda, som lifvat Englands utmärkta statsmän, bodde äfven i hans bröst. I an-seende till då varande tidsomständigheter, revolu-tionen af 1772 hade nyligen blifvit genomförd, kunde Lilliestråle icke inlåta sig i närmare och utförlig beskrifning af den verksamhet, Norden-erantz i många andra hänseenden utvecklat. Det är, sade han, först af en sednare tids författare man har att vänta en sann bild af denne beröm-lige man; en bild, som i rätt dag framställer hans sällsynta snille och outtröttliga arbeten för det äl-skade fäderneslandet. — Hans ära skall der-efter fortlefva i oförgänglig glans, så länge det i Sverge finnes medborgare, som veta och vilja veta, hvad det betyder att vara en rätt svensk man.

ELFTE KAPITLET.

KARL KRISTOFER GJÖRWELL,

född i Landskrona d. 10 Febr. 1731, af oäkta bröd, modern okänd, fadren, som man trodde, en kapten, sedermera öfverstelöjtnant Ehrensparre, hvil-ken ock länge drog försorg om gossen. Denne inackorderades först hos Ehrensparres syster, en enka, hvilken, boende i norra Skåne tillsammans

med ett annat äldre fruntimmer, uppfostrade honom till gudsfruktan, människokärlek och fridsamhet, hvilka dygder ock sedermera utmärkte hela hans lefnad. Ehrensparre medförde honom 1741 till finska kriget, och den då tioåriga gossen blef antagen till volontär. Han trufdes dock ej i det bullersamma soldatlifvet, utan inhyrdes hos en finsk kyrkoherde, hvilkens boksamling gaf rik näring åt den ovanliga lärgirigheten. Här fick han läsa Nordbergs just då utkomna historia om Karl den tolfte, och skall derigenom hafva fattat för häfdaforskning den kärlek, som sedermera till stor del bestämde hans framtida verksamhet. Hemkommen från Finland, anförtroddes han till vård åt professor Sven Lagerbring i Lund. Man väckte fråga om hans blifvande namn. Lagerbring sade då, *gör väl, min gosse! allt hvad du gör, så får du nog ett godt namn.* Gossen fäste sig vid svarets två första ord: "*Gör väl*" och tog dem ej blott till lefnadsregel utan ock till namn¹⁾, hvilket sedermera utbildades till Gjörwell. Han hyste ock allt framgent mycken tacksamhet och vördnad för denne sin lärare. Sedermera fick han besöka flere utrikes lärosäten, och gjorde det med flit och nytta.

För matematik och metafysik visade han föga anlag och lust. men så mycket mer för teologi och historia; i början dock mest för förstnämnde vetenskap, fostermodrarnas fromhet hade gjort djupt intryck i fostersonens hjerta. En hans enskilde lärare var anhängare af Wolfs filosofi och tillika, hvad man dåförtiden kallade naturalist, d. v. s. en slags fritänkare, följaktigen icke rätt nöjd med lärjungens benägenhet för bibelläsning och obe-

¹⁾ En annan sägen är, att i stället för det vanliga ordalaget: *var god och uträtta det eller det*: plägade Lagerbring säga: *gör väl och uträtta o. s. v.* och att det var till följe af detta professors allmänt kända uttryckssätt, som lärjungen valde sitt namn. Det uttalades med ljudvigt på första stafvelsen.

nägenhet för filosofi. *Du bör*, sade han, *börja med att blifva en förnuftig människa och filosof; först sedermera kan du blifva en rätt kristen.* Då lärjungen det oaktadt visade oförminskad ifver i sina böner och kyrkobesök, sade läraren: *af den der gossen blir ingenting annat än en pietist.* Gjørwell vidhöll likväl sina åsigter och blef i dem än mera stärkt, när han vid sitt adertonde år erfor under nattvardens begående en liflig s. k. väckelse till varmare och innerligare gudaktighet; då för tiden likväl förnämligast i pietistisk, d. v. s. lagisk anda. Till följe af dessa tänkesätt samt af svag helsa och vekt lynne beslöt han blifva prest. Men straxt derefter gjorde han bekantskap med några herrnhutiska lärare och blef hänförd af deras fasta tro och glödande värma, samt öfvergick snart till deras församling. Ett par gånger kände han sig visserligen frestad, och mycket frestad till iritänkeri; men återvände snart med hela sin själ till herrnhutismen. Dennas läror utöfvade så mäktig inverkan, att den i sig sjelf torre och prosaiske Gjørwell tyckes hafva blifvit lifvad till poetiska utgjutelser. Som prof på hans värma och dåvarande tänkesätt och tillika på herrnhutismens poesi må följande, troligen af honom författade psalm anföras:

*Herde, du som fåren betar,
Och i skogen ljufligt letar
Efter mig;
Sök mig, när jag ute vankar,
Samla mina strödda tankar
In på dig!*

*Hulde herde, jag är fåret,
Tron mår bäst i sidosåret,
Tag mig in!*

*Kärleks hjerta öppna famnen;
Jag är ju ett utaf lammen,
Fåren din.*

*Du med stafven vägen visar
Och din hjord med vällukt spisar;
Salig fröjd!
På blodstänkta purpurängar
Och i såren din du fögnar
Och gör nöjd.*

*Gärda om din hjord och skydda
Lammen små, som i din hydda
Vid ditt bord
Äta sig af dig nu mätta,
Och sig sen i skuggan sätta
På din jord¹⁾.*

Jag tror, skref han, med ett barns enfald på bibelns bokstaf utan allt djupsinnigt begrundande, och på Luthers katekes och Spangenberg's Idea Fidei Fratrum²⁾; men icke på kyrkomöten eller på symboliska böcker³⁾.

I enlighet med dessa åsichter bedömde han länge nog händelser och författare⁴⁾. Af brist på annan läsning blef han en gång tvungen att genomgå några Holbergs skrifter, men ansåg sig sedermera böra varna mot denne författare, såsom den

¹⁾ *I Kongl. bibl's. exempl. af nya Zions sånger finnes denna psalm och under densamma är med blyerts tecknadt, att den är af Gjørwell.*

²⁾ *En sammanfattning af herrnhutismens läror.*

³⁾ *Kgl. Bibl. Gjørwells anteckning (1773?) på ett bref från Büsching d. 28 Okt. 1756.*

⁴⁾ *Kgl. Bibl. Gjørwells anteckningar 4:o säga, att Tolstadius var i sitt hjerta alltid något dippelian och hyste origtiga åsichter om försonings-läran; och att han 1743 tröstade den öfver sina synder bedröfvade Karl Emil Lewenhaupt med läran, icke om Jesu försoningsdöd, utan om Guds barmhertighet i allmänhet.*

der ledde till lättsinne och fritänkeri; likaså mot Bayle, Dalin, Kellgren, Voltaire m. fl.; och i synnerhet mot triumviratet Bellman, Hallman och Kexel. Att Wallenberg, ehuru prest, kunnat skriva en i Gjörwells ögon så lösaktig bok som *Min son på galejan*, kunde han ej heller gilla. Sådana åsigtter bibehöll han länge och säger sig aldrig hafva i tidningar och tidskrifter intagit en enda artikkel, som angrep sedlighetens eller den uppenbarade och antagna trosbekännelsens grundläror. Han beklagade det fritänkeri, som andra tidningar utspridde, men tillade han: *genom mig skall ingen otro eller last införas i riket*¹⁾. År 1782 ingick han formligen i den s. k. Brödräfsamlingen. Om hans slutliga utveckling mera framdeles.

Till följe af sådant tänkesätt ämnade den tjugotreåriga Gjörwell begifva sig som missjonär till Afrika eller Amerika. Det var Kryger²⁾, en då för tiden bekant skriftställare, som öfvertalade honom att stanna i Sverge och att beträda den publicistiska banan. Kryger fäste hans uppmärksamhet på tre viktiga förhållanden, näml. på Sverges behof af ökad kunskap om litterära företeelser så inom som utom fäderneslandet; på Sverges behof af en skicklig kämpe för den då, 1754, af hofvet hotade friheten; — och slutligen på Gjörwells pligt att i första rummet tjena sitt fädernesland. Skälen verkade, i synnerhet till följe af Gjörwells ständigt växande kärlek till detta fädernesland och till dess historia och litteratur. Dertill kom, att en tillfällig oenighet inom herrn-

1) *Kgl. Bibl.* Gjörwell til Mennander d. 5 Jun. och 28 Dec. 1780. År 1773 införde han dock i nr 18 af sina Allmänna Tidningar en Bellmans vers, hvilken blef som gudlös och straffbar af konsistorium och rådet ansedd, och 1777 i sin tidskrift *Samlaren* Kellgrens ganska lättfärdiga dikter *Sinnenas Förening* samt *Bachus och Kärleken*.

2) Måhända herrnhutisk trosförvandt.

lutiska församlingen något afkyld käreleken till densamma. Följden blef, att Gjørwell stannade i Sverge samt anställdes vid kongl. biblioteket och derjemte inträdde på den publicistiska författarebanan. Hans första försök väckte afund och motstånd bland äldre arbetare i samma väg. Men han kände sig derigenom icke afskräckt, utan tvärtom uppmanad till större och djerfvare företag, och började nu och vid sitt tjugondefjerde år att, enligt efterdömet af *Mercure francois* utgifva tidskriften *Den Svenske Mercurius*, det största, vigtigaste och ryktbaraste bland alla hans arbeten, och hvilket med få afbrott fortgick i elfva år, d. v. s. från 1755 till och med 1765. Vanligtvis utkom i hvar månad ett häfte af ungefär 60 till 80 tätt tryckta oktavsidor, innehållande visserligen politiska och ekonomiska nyheter, dock företrädesvis underrättelser om vittra och vetenskapliga företeelser inom Sverge och hela Europa. Förut hade väl några smärre försök till en litterär tidskrift blifvit gjorda af Celsius och Salvius; men Gjørwells arbete var dem i både omfattning och vikt öfverlägset. Det var detta verk, som först satte Sverge i närmare förbindelse med Europas vetenskapligt bildade folk, och först i någon större grad fäste dessas uppmärksamhet på oss¹⁾, och vår på dem. En i ty fall så vidt omfattande tidskrift hade vårt fädernesland då för tiden icke haft och ej heller sedan den tiden erhållit; så jättestor, så ännu öfverträffad var i detta hänseende Gjørwell. Den in- och utrikes lärda brevexling, han för sådant ändamål underhöll, var utomordentligt stor. Man räknar de efterlemnade breffven till ett antal af omkring 8000 och de fylla ej mindre än 83 quartband. Visserligen erhöill han kraftigt biträde af Lidèn, Schönberg, Älf m. fl. hvilka liksom hvarje fosterlands-

¹⁾ Rudbeck och Linné undantagna.

vän gerna ville understödja det vigtiga företaget. Men det var dock Gjørwells lågande nit, som sammanhöll och lifvade dessa medarbetare; hans outtröttliga flit och outtömliga kunskapsförråd, som underhöll tidskriften med passande uppsatser. År 1757 räknade den 600 prenumeranter, ett då för tiden ovanligt stort antal, och derigenom också ett bevis på tidskriftens både värde och behöflighet. Genom den fick ock Sverges läsande allmänhet ett ojemnförligt större kunskapsförråd och en ojemnförligt större och vidsträcktare litterär synkrets än förut. Mer sällsporda och ofullständiga voro deremot tidskriftens både försök och förmåga att leda allmänhetens omdöme öfver de meddelade företeelserna. För sådant ändamål var Gjørwells blick redan i sig sjelf icke nog skarp och blef dessutom genom herrnhutiska dimmor något omtöcknad. Hans egna åsigter voro ej heller nog fasta, nog klara; lynnet icke nog bestämdt, nog modigt, kanske för godmodigt. Mer än en gång anmärktes, att hans kritik var alltför svag, för släpphänt och för frikostig på beröm. Under den bråksamma riksdagen 1760—1762 innehöll hans Mercurius nästan icke ett enda ord om derunder förefallna vigtiga tvister och utgifna skrifter, t. ex. om de af Nordencrantz och hans motståndare, hvilka dock ådrogo sig hela rikets uppmärksamhet.

Till följe af Gjørwells herrnhutiska åsigter har hans Mercurius sällan innehållit någonting om de stora för menskligheten vigtiga läror, som upplysningstidshvarfvets utmärktaste snillen just under dessa år framlade: Han sökte för det mesta hålla svenska allmänheten i okunnighet om deras tillvaro.

År 1765 upphörde besagde tidskrift. Allt sedermera och ända frampå 1800-talet fortfor dock Gjørwell att utgifva tidningar, tidskrifter och samlingar af allehanda uppsatser, egna och andras, yngre och äldre, politiska, ekonomiska, men syn-

nerhet historiska. Med sin brinnande kärlek till sistnämnda vetenskap var Gjörwell högst angelägen om, att ingen dithörande uppgift icke ens den obetydligaste skulle förkomma; utan införde den genast i någon bland sina samlingar. Antalet af hans intill 1806 under serskilda titlar utgifna skrifter steg till 227. Att redogöra för dessa verk är nästan omöjligt och tillika på detta ställe obehöfligt. I de flesta bland dem äro ämnena i hög grad mångartade och blandade om hvarandra, de viktiga med de betydelselösa, fortidens med samtidens, den ena vetenskapens med den andras; allt i stor oordning och under en mängd olika titlar. Det är ock för forskaren ganska svårt att ur dessa massor af obetydligheter uppleta de vetenskapliga perlor, som der i ej ringa mängd förefinnas. Men att de likväl blifvit på något sätt tillvaratagna, och att svenska häfdatecknare sedermera kunnat med dem fullständiga och pryda sina arbeten, därför hafva de och deras läsare att tacka Gjörwell och hans oförtrutna samlare nit.

Med kanske än större ifver hyllade och främjade han sådana sin samtids arbeten, som skulle, med begagnande af hans och andra samlares skatter, sprida ljus öfver fäderneslandet och dess historia. Det är Gjörwells uppmuntringar och uppoffringar, som Sverge till ej ringa del har att tacka för flere bland de verk, som vägledt forskaren, belyst fordna tiders händelser och gjutit sin glans öfver fäderneslandet; t. ex. Lagerbrings stora svenska historia och sammandraget deraf, Warmholtz Bibliotheca Sueogothica, Celses Bullarium, Svea rikets konungalängd af Rosenhane och rådslängd af Ugglå, Björnståhls och Bergklints arbeten m. fl. Att Tunelds geografi utkom i nya förbättrade och utvidgade upplagor, var likaledes verk af Gjörwell. Wi få längre fram tillfälle att utförligen omtala det nit och den kärlek, med hvilka han uppmuntrade några bland dessa författare, och

den oegennyttiga frikostighet, med hvilken han understödde utgifvandet af deras skrifter, i synnerhet sådana, som icke kunde påräkna någon större afsättning. Några bland dem hade troligtvis utan Gjörwells mellankomst sent eller aldrig kommit till allmänhetens kännedom. Men han uppmuntrade författarna genom att bidraga icke blott till tryckningen af deras arbeten utan ock till deras afsättning, i det han genom sina tidningar fäste allmänhetens uppmärksamhet på skrifternas tillvaro och förtjenster. Stor och liflig var ock hans glädje öfver hvarje lofvande författare, som framträdde och han tröttnade aldrig att uppmuntra och hos både allmänhet och öfverhet förordade dem och deras verksamhet. Att uppräknade de skriftställare, hvilka blifvit af honom på sådant sätt gynnade och framdragna, vore nära nog att uppräknade namnen på alla de utmärkta författare, som inom Sverge under åren mellan 1750 och 1810 framstått.

Hans kärlek för svensk bildning och litteratur sträckte sig ock till kommande slägter. Omkring 1781 stiftade han det så kallade Uppfostrings-sällskapet och utgaf dess innehållsrika tidning 1781—1786, varande sjelf sällskapets verksamaste och förnämsta ledamot. I samma rigtning sökte han bland annat framkalla läroböcker mer ändamålsenliga än de förra. Vi nämna bland andra Regnèrs *Första begrepp af de nödigaste vetenskaperna*, hvilken för sin tid utmärkt väl skrifna lärobok har under femtio års tid åt det uppväxande släktet meddelat många förut okända läroämnen; och i de förut bekanta en ojemnförligt bättre ordnad och mer omfattande kunskap, än det äldre släktet haft tillfälle inhämta.

De välgörande följderna af Gjörwells litterära verksamhet hafva varit ganska stora. Wisseligen har han ej på vetandets himmel sjelf tändt några nya stjernor; men han har bortblåst många

okunnighetstöcken, hvilka dittills för hans landsmän undanskymt glansen af dem, deras egna och främmande länders snillen upptändt. På detta sätt har också han upplyst sin tid, och icke det blott, utan ock uppvärmt den, näml. genom den anda af gudsfruktan, människokärlek, mildhet och ödmjukhet, som genomgår alla hans skrifter.

Ehuru sysselsatt förnämligast med historiska ämnen, måste dock Gjørwell såsom utgifvare af tidskrifter och tidningar ganska ofta beröra äfven de politiska. Hans åtgerder i detta hänseende hafva icke blifvit så allmänt gillade som de, vi hittills beskrifvit. I början af sin bana hyste han mycket frisinnade tänkesätt, och det var, såsom vi sett, just till försvar för Sverges dåvarande statskick, han först grep till pennan. Omkring 1755, var han ock alldeles förtjust i tidskriften "*Ärlig Svensk*" och ville, att den skulle af alla studeras. Längre fram tyckte han den visserligen något trögläst, men anmärkte tillika, att den var ganska nyttig såsom ett kraftigt medel att till frihetens försvar upplifva okunniga prester och borgare¹). Efter upptäkten och tillintetgörandet af hofvets revolutionsplan 1756, uttryckte Gjørwell sin glädje med följande ord: *Gudi lof, att vi fått behålla vår frihet, vår egendom och våra lif. Vi kunna ej nog tacka Gud, som frälst oss från en tillställning, hvilken skulle medfört både in- och utländskt krig och här i Stockholm ett verkligt blodbad*²).

I sin strid mot enväldsförsöken kämpade Gjørwell då och sedermera länge nog under Hattarnas

¹) *Kongl. Bibl.* Gjørwells brevexling Mars 1758.

²) *Kongl. Bibl.* Gjørwell till A. O. Knös d. 20 Jul. 1756.

fana. Men då 1766 detta parti blef störtadt och Mössorna kommo till magten, ändrade ock Gjørwell sitt uppförande, och hans under åren 1766—1768 utgifna skrifter och samlingar innehöllo flere för Mössorna gynnande men för Hattarna ofördelaktiga uppsatser, serdeles rörande brytningen 1738 och 1739; uppsatser och statshandlingar, som man förut från allmänhetens kännedom undangömt. Att nu Gjørwell flere sådana ofientliggjorde, väckte partivännernas, Hattarnas, oro och missnöje. *Kan någon säga, skref Tessin, om Gjørwell är Welf eller Gibellin?* Många ansågo honom helt enkelt för en lumpen öfverlöpare till det segrande partiet, och den förtrogne vännen, Hatten Schönberg, uttalade i flere bref sin missbelåtenhet, sitt ogillande¹⁾.

Sedan Hattarna år 1769 åter kommit till väldet, ändrade sig Gjørwell omigen och öfvergick till Hof-Hattpartiet. Orsaken är osagd, men saken oemotsäglich. Förändringen var mycket oförmodad. Vi minnas, huru förtjust han 1756 var öfver hofvets nederlag och frihetens seger, och ännu hösten 1768 utgaf han skrifter till fördel för Mössorna. Men redan i Jan. 1769 skref han följande rader: *"mina förtrognaste vänner veta bäst, huru mitt hjerta blödde vid sorgspelet 1756, och huru min själ hatade palmstjernska kommissjonen²⁾*; och kort derefter ingick han i hofpartiet. Under dessa årens häftiga brytningar försvarades Mössorna genom tidningen *Dagligt Allehanda* uuder ledning af en assessor Pfeiffer. Hof-Hattpartiet aktade nödigt att likaledes hafva en egen tidning och sakförare. Troligt är, att det var prins Gustaf, som uppgjorde planen härtill och genom sin kammarherre Gustaf Johan Ehrensvärd öfvertalade Gjørwell att åtaga sig uppdraget. Säkert är, att denne fick för sådant ändamål 12000 d. kp. i förskott,

¹⁾ *Kongl. Bibl.* A. Schönberg till Gjørwell t. ex. 5 Aug., 22 Dec. 1768.

²⁾ *Kongl. Bibl.* Gjørwell till Warmholtz 5 Jan. 1769.

och att han derpå började d. 1 Jan. 1770 utgifva sina s. k. *Allmänna Tidningar*. I första numret lästes en tillegnan till de ännu församlade ständerna af 1769 års reaktions-riksdag. Dessas miss-hushållning och skadliga åtgärder hafva vi redan beskrifvit¹⁾. Men Gjörwell berömde dem mycket samt kallade dem *rikets fäder och välgörare, hvilka börjat skingra det töcken, som tillförene för en kort tid förmörkat Sverges himmel*, hvilka sednare ord tydligen voro rigtade mot reduktions-riksdagen 1765 och dess åtgärder. De af Gjörwell beprisade 1769 års ständer beviljade honom ock i hans då varande betryck, han hade nödgats göra konkurs, ett lån af 4000 d. s.²⁾. Tidningen innehöll för öfrigt flere litterära uppsatser af värde och äfven en hop politiska, hvilka nämnde Ehrensvärd samt Karl Scheffer insändt³⁾. I början och så länge Adolf Fredrik lefde, hade man befarat i händelse af ökad konungamagt flere obetänkta och våldsamma åtgärder af Lovisa Ulrika. Under denna tid talade ock Gjörwells tidning nästan lika mycket för Hattarna och friheten som för hofvet. Han införde visserligen många sånger till prins Gustafs ära samt flere skrifter till försvar för fransyska förbundet; t. o. m. för sådana personer som madam Du Barry och ministern Teray. Men å andra sidan lästes der ock verser till Fersens ära samt vidlyftiga utdrag ur Junii bref, en då för tiden mycket ryktbar engelsk smygskrift; utdrag, som med bjerta färger beskref enväldets missbruk. Men sedan Adolf Fredrik aflidit, och man ej mer behöfde frukta för Lovisa Ulrika, ändrades tonen. Än flere och om möjligt än mer lofordande verser öfver den unge konungen intogos i tidningen, merändels författade af en J.

1) 41. 310—381.

2) Måhända samma summa, som nyssnämnde 12000 d. kp. m.

3) *Kongl. Bibl. Gjörwells brefvexl.* Ehrensvärd till Gjörwell d. 17 febr. 1769 K. Scheffer till Gjörwell 13 Jan. 1770.

Simning. Beräkningar infördes ock öfver de dryga kostnader, som frihetstidens många och långa riksdagar medfört; likaså olycksspådomar om ett kommande pöbelvälde, hvarmed man pekade på ofrälseståndens hotande öfvermagt. Mot dessa i Gjørwells tidning uttalade åsigter höjde sig många röster, dels af motpartiets tidning *Dagligt Allehanda*, dels af ett frisinnadt dagblad i Göteborg och dels af Norden-crantz. Man påstod, att Gjørwell sökte med smicker ställa sig in hos Gustaf den tredje på samma sätt, som Horatius hos Augustus; — man åberopade med gäckeri, att han till sjelfberöm berättat, huru *högsta magten satt en ärofull stämpel på hans förtjenster*; — man påstod, att han var köpt af Frankrike, och att det var derföre, han ifrade för franska alliansen; — likaså att han lånat sin penna vid uppsättande af den anklagelseskraft, till följe af hvilken prosten Kröger bortvisades från 1769 års riksdag; likaså, att han smickrat samma års ständer, för det de betalat hans skuld; — likaså och i allmänhet, att han sökte öfverändakasta det fria statsskicket. Sådana anklagelser blefvo framlagda af flere, bland andra af två i Göteborg utgifna ströskrifter, den ene kallad *Fastlagsris åt Karl Kristofer Gjørwell*, den andra *Tänkar öfver den bekante partiskrifvaren Gjørwell*. Slutligen blef han ock som förrädare mot friheten förmligt lagförd, och bland skälen dertill anfördes följande uttryck: *så stor del, som i riksvården lemnas åt konung Gustaf, så stor vinst tillfaller ock Sverges rike*. Gjørwell svarade bland annat med den frågan: *vi hafva tryckfrihet; skall man då icke få utropa lefve Gustaf, Sverges värn, tröst och hopp!* Rättegången afbröts, och Gjørwell frälstes genom stats-hvälfningen i Aug. 1772. Men hur långt han gick i tillgifvenhet för konungens sak, och till hvilka ytterligheter han var beredd, visar tydligt ett hans

1) Skarpa utfall mot samma bref infördes ock.

bref till Ehrensvärd af d. 23 Apr. 1772. Der läses, *jag har, som ni vet, förbundet mig att icke i hans maj:ts sak göra det ringaste utan med hans tillstånd och efter öfverläggning med eder. Jag inrycker ej heller sådana berömmande eller försvarande skrifter, som äro mindre ändamålsenliga. Vill H. M. taga något mer afgörande steg, då skola icke papper tryta och lika litet varma bröst och stridbara armar för hans sak¹⁾.*

Sedan statshvälfningen blifvit lyckligen genomförd, fick också Gjørwell fördubblad lön och nämndes derjemte till konungens enskilda bibliotekarie. Han fortsatte ock utgifvandet af besagde Allmänna Tidningar.

Men snart och redan 1773 inträffade en besynnerlig ännu icke tillräckligen känd brytning. Karl Scheffer var ofta missnöjd med det sätt, hvarpå Gjørwell skötte sin tidning. Som skäl anfördes, att der blifvit intagna förhastade eller obetänkta uppgifter om en för prins Fredrik Adolf tillämnad förlofning, om en festlig tillställning hos rysska sändebudet, samt allt för många och öfverdrifvet smickrande verser och uppsatser om konungen. Under loppet af de tre första månaderna 1773 lästes der ock ej mindre än trettiotvå dylika, stundom lidande af groft och taktlöst smicker, hvarföre ock Serenius framkastade betydelsefulla ord om de *gjørwellianska blommorna*²⁾. Näppeligen har dock detta varit verkliga orsaken till de slag, som nu det ena efter det andra träffade Gjørwell; ty efter att några gånger erhållit varningar t. o. m. skrapor, måste han i September 1773 upphöra med sina Allmänna

¹⁾ Kongl. Bibl. Gjørwell till G. J. Ehrensvärd 23 Apr. 1772.

²⁾ *Upsala Bibliotek Nordin Anekd.* Serenius t. Essen d. 21 Jan. 1773. Samma år infördes i Gjørwells tidning *Samlaren* en rad artiklar om *de välgerningar, som Sverige fått mottaga af sådana sina konungar, som burit namnet Gustaf*. Författaren hette Jörling.

Tidningar, och några år derefter entledigades han från sin tjänst som konungens enskilda bibliotekarie. Gjörwell skyllde visserligen dessa motgångar på Karl Scheffer och på dennes skyddling Simming-sköld, hvilka skulle hafva förtalat Gjörwell och förledt Gustaf; men, tillade Gjörwell: *hans majestät vet dock ganska väl, att jag 1772 var ensam den, som vågade skrifva för hans sak, och att jag var derföre mycket och länge hatad af patrioterna*¹⁾; Äfven på andra ställen har Gjörwell talat om sina *travaljer för 1772 års statshvälfning*. Ehuru han sålunda klagade öfver misshandling och otaeksamhet, förklarade han sig dock både villig och pligtig att också hädanefter troget tjena konungen. Omkring 1780 hade ock det goda förståndet dem emellan åter inträdt. När landets missnöje med konungen började blifva betänkligt, utgaf Gjörwell i öfversättning en skrift, som åsyftade att *bereda konungen dygdiga och kristliga undersåtare*²⁾. När efter konungens motgångar vid riksdagen 1786 svårare brytningar väntades eller tillämnades, behöfde Gustaf återigen någon serskild tidning, som skulle införa allmänheten föra hans talan och försvara hans åtgärder. Man visste ingen bättre att dertill anlita, kunde måhända ej heller någon bättre erhålla än Gjörwell³⁾; och denne, lika försonlig, lika välment, lika tillgifven, åtog sig det kinkiga uppdraget. År 1787 började han ock utgifva en ny tidning, hvilken uppträdde på konungens sida. Den kallades *Allmänna Tidningar*, samma namn, som den likartade förberedaren till 1772 års statshvälfning burit. Den utgafs ock med *konungens höga privilegium och serskilda beskydd*. Gjörwell har ock vid den

1) *Vetensk. Ak. bibl.* Bergianska saml. 16:de Bandet Gjörwell till Karl Scheffer d. 6, och till G. J. Ehrensvärd d. 7, 10 och 24 Sept. d. 5 Okt.; till P. Alströmer d. 12 Dec. 1774, 18:de bandet till A. Schönberg d. 23 Apr. 1778 — 19:de bandet F. Sparre till Gjörwell d. 12 Nov. 1780.

2) *Kgl. Bibl.* Gjörwell till Mennander d. 12 Maj 1785.

3) Att det ej blef Stockholms Posten, har sin betydelse.

tiden i flere fall delat konungens åsigter och förhoppningar. I enlighet med dessa har han t. ex. mot Höpken försvarat Lagerbrings anti-aristokratiska utfall, och mot Botin konungens och Celsii bemödanden att försköna Erik den fjortondes minne. Gjörwell fäste ock stora förhoppningar vid 1788 års krig. *Varde*, skref han, *rikets gräns under E. K. maj:ts tid vidgad, och länge lyse rikets tideböcker af Gustaf den tredjes storverk*¹⁾. När den svåra brytningen 1788 och 1789 inträffade, stod Gjörwell på detta sätt tjenstfärdig och trogen vid konungens sida och oftrade åt honom sin penna, sina krafter. Han lemnade postdagliga underrättelser om in- och utländska tidningars innehåll, och mottog likaledes meddelanden från hofvet²⁾ och arbetade flitigt att genom den både in- och utländska³⁾ pressen leda allmänna tänkesättet. *Jag skickar*, inberättade han i Jul. 1788, *jag skickar postdagligen articklar till Tysklands och Hollands tidningar*. Lärorikt är att granska det sätt, hvarpå han skötte nämnde sin tidning under denna viktiga tid och i synnerhet under riksdagen 1789. De närmast föregående veckorna infördes flere articklar till upphöjande af konungens ära och flere afskräckande beskrifningar öfver svenska frihetstiden och öfver den just nu utbrytande franska revolutionen. Sedermera kom sjelfva riksdagen. Tidningen bar också namn af *Svea Rikets Annaler* och borde följaktligen meddela underrättelse om alla märkligare företeelser. Men om händelserna vid nämnde riksdag innehöll den blott några få och obetydliga uppgifter; och om adelns bortvisande från rikssalen, om de för-

¹⁾ S. st. Gjörwell till Gustaf 20 Juni 1788.

²⁾ Af Gjörwells brevexling synes, som dessa meddelanden någon gång skett genom förste kammarjunkaren Karl Borgenstjerna och öfverauditören Nordforss, och att stundom G. M. Armfelt, någon gång konungen sjelf öfversett och rättat Gjörwells uppsatser.

³⁾ Jfr. J. v. Engerströms anteckningar s. 227.

nämsta riddarhus-talarnas häktande, om säkerhetsakten, om konungens besök på riddarhuset d. 27 April; om dessa och andra i hög grad märkvärdiga händelser innehöll Gjörwells tidning icke ett omdöme, icke ens en enkel¹⁾ berättelse. I stället undfagnade den sina läsare med uppsatser om en Erik 14:des dotter, om Thunbergs resor, om Gessners skaldestycken, om Portugal, om Afrika o. s. v. Svenska folket hölls i fullkomlig okunnighet om ofvannämnde för dess egen både samtid och framtid ytterst viktiga händelser. Det var ett sidostycke till det sätt, hvarpå under Karl den tolfte sista regeringsår svenska folket hölls i en städse växande okunnighet om allt, hvad in- och utrikes timade; i det de egentliga tidningarna mer och mer indrogos, och man i stället utgaf den af löjligt skryt och fräcka osanningar uppfyllda tidskriften, *Das jetst lebende Schweden*.

Riksdagen 1789 efterlemnade mycken oro, och, skref Gjörwell i sin tidning²⁾, *mellan såväl regenten och undersåtarne, som mellan undersåtarne inbördes råder en olycksalig söndring. Jag har därför känt ytterligare ökad min förpligtelse att helga min penna som häfdatecknare åt sanningen och som undersåte åt lydnaden, hvilken sednare bjuder att icke skriva mot lagar, konung och medundersåtare.* Från September 1789 tecknade han ock orden *Sanning och Lydnad* som tänkespråk öfverst på sina tidningsblad. Huru dessa egenskaper skulle kunna förlikas, det har Gjörwell icke bevisat med skäl, än mindre med gerning; ty sanningen fick ofta vika för lydnaden. Detta insågs genast af något hvar, och tidningen bedömdes derefter. En bland de missnöjda officerarne vid hären i Finnland skref till sina vänner i Wermland och undrade, *hvem som skulle hjälpa honom sjelf från*

¹⁾ Också andra tidningar iakttog samma tystnad.

²⁾ dl. 5. Sept. 1789.

*Sarolaks och de hemmavarande från Gjörwells Sanning och Lydnad*¹). Ju bittrare missnöjet uppblösdade mot konungens åtgärder, desto bittrare blef ock oviljan mot hans försvarare och handtlangare Gjörwell. Man påstod, att denne var en bland konungens hemliga soldtagare; man gaf honom namn af *riksförgyllaren*, liksom Bellman och Leopold af *hofskalderna*, och vid den hårdaste brytningen i Mars 1789 fick han mottaga svåra hotelser, men förblef sin uppgift trogen. *Jag har*, skref han sedermera, *jag har i egenskap af konung Gustafs tidningsskrifvare härdat ut hans begge svåra fälttåg, så väl 1772 som 1788 och stått bägge gångerna till sista pennan, utan att vika från min farliga och otacksamma utpost.* Men så snart genom freden 1790 konungen kommit ur sitt svåraste betryck, afbrötos Gjörwells Allmänna Tidningar nu ungefär på samma sätt, som deras företrädare 1773; och Gjörwell har klagande anmärkt, att han ej heller denna gång erhöill någon belöning. Hans rojalism tilltog likväl också efter dessa uppträden, och sina sista skrifter prydde han ej sällan med bilder af konungahusets medlemmar, liksom han fyllde dem med uttryck af sin undersåttliga och in i döden orubbliga vördnad och kärlek. Han deltog ock i den politiskt reaktionära tidskriften Fosforos, och blef af dess anhängare mycket berömd.

Hans upprepade öfvergångar från en till en annan och nästan alltid till den magtegende sidan, hans nära nog fjeskande ifver derutinnan och i synnerhet när det gällde att befordra Gustaf den tredjes magtutvidgnings-planer, vare sig 1772 eller 1789; — detta hans uppförande, var det manne en följd af egennyttig beräkning och lycksökeri? Det ser onekligen så ut vid första anblicken, men

¹) *Vetensk. Akad. bibl.* Rappholtska brevsamlingen B. (B. G. v. Rappholt) till sina vänner d. 11 Aug. 1790.

icke vid närmare undersökning. Betraktom de belöningar, han af konungen för dessa sina tjänster erhö! År 1772 blef hans lön fördubblad och han sjelf kallad till konungens handbibliotekarie. År 1778 blef han från sistnämnde tjänst entledigad; visserligen med årlig pensjon af 133 rdr. 16 sk.; men med afslag på sin anhållan om tittel af kongl. sekreterare¹⁾. Hans trohet mot konungen fortfor dock oförminskad, och vi hafva berättat, huru han under de brydsamma åren 1788 och 1789 omigen nitiskt fäktade för dennes planer. Att han åtnjutit någon motsvarande belöning, derom känna vi intet bevis²⁾, och han har sjelf försäkrat, det han icke fått någon dylik mottaga.

Att han så gång på gång lemnades utan någon större belöning, och att han det oaktadt gång på gång icke blott uppoffrade sig för konungadömet, utan ock inom sig mer och mer utbildade kärleken till detsamma, visar, att han härutiinnan leddes icke af lycksökeri utan af verklig öfvertygelse: t. o. m. då han försvarade konungamagtens missbruk. Möjligheten, tillvaron af ett sådant tänkesätt har ock sin förklaring. Wi veta, att han hyllade herrnhutismen, hvilken sjelf hyllade åtskilliga mycket bokstafliga tolkningar af bibelns ord. Deraf föranleddes måhända, eller dermed sammanträffade åtminstone den förut anmärkta omständigheten, att han, ehuru mycket nitisk för litteratur och historia, likväl vanligtvis med tystnad förbigick de stora läror om mensklighetens framsteg i ljus och frihet, som under dessa år, det så kallade upplys-

¹⁾ Som skäl uppgafs, att Gjørwell varit i sina skrifter så ovarsam, att han ådragit sig åtal, och att konungen därför icke kunde anständigt gifva honom något vedermåle af sin nåd.

²⁾ I Kgl. Bibl. *Gjørwells anteckningar* 4:o berättas dock, att han anhållit om guldmedalj med Gustaf den tredjes bröstbild.

ningstidehvarfvet, lifvade och ledde Europas snillrikaste författare. I dess ställe vidhöll han ihärdigt den gamla patriarkalismen och dess åsikter om undersåtarnes pligt att med barnslig förtröstan alltid tro på öfverhetens högre vishet, och med barnslig undergifvenhet alltid rätta sig efter dess påbud. Detta öfverensstämde ock med hans personliga anlag, hans veka eftergifvande lynne, hans benägenhet att stödja sig vid andra; — och då vid hvilken häldre än vid sin öfverhet, sin snillrike konung. Sådana anlag öfverensstämde ock med den tolkning, många gåfvo åt 4:de budordets föreskrift om lydnad mot öfverheten blott och bart i dennas egenskap af öfverhet, vare sig Hatt, Mössa eller konung. För honom gällde således i bokstafligaste mening skriftens ord: *hvar och en vare öfverheten, som väldet hafver, underdånig; ty ingen öfverhet är utan af Gud; och, att ho sig sätter mot öfverheten, han sätter sig mot Guds skickelse*¹⁾ Gjörwell förklarade ock offentligen, att han trodde sin penna böra i statsaker föras enligt den politiska ställning, hans egen regering antagit; och han yttrade en annan gång: *trohet mot min konung liksom lydnad för hans befallningar är och förblifver min första regel. Hvad konungen offentligen talar och kungör, det måste jag hålla för sanning och rättvisa, det ena bifalla, det andra efterleva, och det gör jag ock i mitt hjerta.* Detta skref och tryckte han d. 1 Maj 1789 således omedelbart efter konungens mycket klandrade åtgärder vid det årets riksdag. Det var väl ock detta uppförande, som ådrog honom namnet *riksförgyllaren*. Eget var att se, huru den 1756 ifrige frihetsmannen nu trettio år derefter bytt åsikter ända derhän, att han gillade envåldsåtgärderna 1789 och t. o. m. offentligen berömde detta sitt gillande. Han för-

¹⁾ Rom. 13, 1. 2.

klarade sig ock skola *fortfara i sådana tänkesätt, äfven om han saknade all vedergällning, ja äfven om han vid grafvens brädd skulle sakna sitt bröd*¹⁾; och försäkrade dessutom, att han icke ansåg sig värd högre belöning. Detta var icke någon tillgjord blygsamhet, utan uttryck af en anspråkslöshet, en ödmjukhet, en förnöjsamhet, och tillika af en religiös patriarkalism, så sällsynta, att få trodde på deras verklighet, ens på deras möjlighet. När man slutligen kände sig derom öfvertygad, blef det fordnas hatet mot den s. k. riksförgyllaren förvandladt till en blandning af undran och beundran, af smålöje och deltagande för en så sällspord och i vissa fall så älsklig företeelse af barnslig tro på forntida åsigter, barnslig undergifvenhet för andras vilja, barnslig upprigtighet att uttala och följa tänkesätt så uppenbart stridande mot då rådande tidsanda, och slutligen för en på samma gång gränslös och frivillig sjelfuppoffring. Sådan förblef han ock allt framgent. Ännu så sent som 1803 utgaf han läroböcker för att, som han sade, hos ungdomen inpregla *resonerad lydriad* mot öfverheten, så mycket mer som många andra inpreglade *resonerad olydnad*.

Att Gustaf den tredje så mycket begagnade men så litet belönade Gjörwell, och att denne likväl så orubbligt och varmt tjänade sin konung, är ett för båda betecknande drag. Det besynnerliga, det högst ovanliga i Gjörwells tänkesätt och uppförande hafva vi beskrifvit; men äfven konungens visar sig vid första anblicken svårt att förklara. Det tyckes, som han haft vigtiga skäl att belöna och vid sig fästa en så varm, så oegennyttig, så sjelfuppoffrande tjänare. Och likväl har han skilt honom från sitt handbibliotek, afslagit hans ansökningar, lemnat honom obefordrad, obelönad och två gånger, 1773 och 1790 låtit falla det

¹⁾ *Kongl. Bibl.* Gjörwell till d'Albedyl 25 Aug. 1788.

dagblad, Gjörwell både gångerna fört till främjande af konungens revolutionära företag. Förhållandet ehuru besynnerligt är dock icke oförklarligt. Gjörwells person, hans enkelhet, prosaiska torrhet, tarfliga lefnadsvanor och herrnhutiska religions-åsigter passade ingendera för Gustaf den tredje och för dennes öfriga omgifning. Den enfald, den menlösa upprigtighet, för att ej säga oeftertänksamhet, med hvilka Gjörwell ansågs sköta sitt politiska tidningsskrifveri, gjorde honom ock mindre lämplig till en plats, som förutsatte konungens närmare förtroende, och således tycktes göra denne i någon mån ansvarig för tidningarnas fel. Detta torde hafva varit en bland orsakerna, hvarföre Gjörwell år 1778 blef från sin befattning som handbibliotekarie entledigad. Ungefär så gick det äfven 1790. Berättadt är, huru han vid de svåra brytningarna 1788 och 1789 omigen åtog sig att i nya Allmänna Tidningar föra konungens talan. Men på samma sätt som förut begick han också nu af brist på takt och skarpsinne åtskilliga fel. Som nyss nämndes, förklarade han öppet och i sin tidning, att *hvad konungen offentligen talur och kungör, det måste Gjörwell hålla för sanning och bifalla m. m.* Att nu Gjörwell i sitt hjerta hyste sådana åsigter, måste naturligtvis vara Gustaf kärt; men deremot ingalunda, att han i sin tidning offentligen uttalade dem; ty derigenom måste nödvändigt tron på Gjörwells omdöme och sjelfständighet nedsättas, och Gustaf göras till viss grad ansvarig för tidningens innehåll; häldst Gjörwell på samma gång berättade, att denna utgafs med *ferskildt beskydd* af konungen. Se här ett annat likartadt exempel! Hösten 1788 hade i Göteborg några mot adeln mycket bittra smädeskrifter utkommit, såsom mången trodde, på tillställning af konungen och i åsigt att bereda för honom gynnsamma åsigter och riksdagsmannaval. Två bland dessa smygskrifter

blefvo i Linköping eftertryckta, hvarvid boktryckaren på tittelbladen satte orden: *På hög befallning*, ett tillägg, som gjorde konungen medskyldig i smädeskrifveriet. Landshöfdingen på stället, inseende felet, indrog dock genast de så beskaffade upplagorna. Detta boktryckarens tillägg på tittelbladet och landshöfdingens åtgärd dervid berättade Gjørwell i sina Allmänna Tidningar, så att hela saken kom till den stora allmänhetens kännedom; och detta gjorde han d. 11 Mars 1789 och således under den svåraste brytningen mellan konungen och riddarhuset. Måhända har han sjelf trott, att tillägget var gjordt på boktryckarens eget bevåg, och inbillat sig kunna genom berättelsen härom rentvå konungen från alla misstankar om delaktighet i företaget. Han tyckes ej hafva insett, huru han genom att utsprida berättelsen härom, gaf samma misstankar ett nytt och starkt stöd; ty många trodde, att boktryckaren aldrig vågat insätta nämnde ord, i fall han ej dertill haft någon anledning. Lätt är att inse, hvilket uppseende, hvilken förbittring uppgiften skulle under dåvarande omständigheter förorsaka, och att, oaktadt Gjørwells gränslösa trohet och sjelfuppostring, Gustaf skulle i längden vara mindre belåten med en sådan sakförare ¹⁾.

Under sin långa lefnad blef Gjørwell pröfvad af åtskilliga olyckor och sorger. Hans befordringar gingo trögt, hans belöningar utföllo knappt, hedersbevisningarna likaså; han blef kallad till

¹⁾ Redan 1779 hade ock Stockholms Posten den 18 December förklarad Gjørwell vara som tidningsredaktör i flere fall ganska oskicklig.

ledamot af blott tre inhemska lärda sällskap¹⁾, och intet bland dem af större anseende. Som bokhandlare och förläggare hade han i början tämlig framgång; men nödgades slutligen göra konkurs. Detta var en följd dels af utländska bokhandlares iråkade obestånd; dels af den serdeles olyckan, att flere hans betydliga boksändningar till utlandet blefvo genom skeppsbrott vågornas rof; dels och förnämligast af det varma nit och den ädla frikostighet, med hvilka han förlade och bekostade en mängd för fosterlandet hedrande och för allmänheten nyttiga skrifter, hvilkas afsättning likväl icke svarade mot förlagskostnaden. Dertill kom, att hans måg och litterära vän måste likaledes uppgifva sin stat. Hårdaste slaget var dock, att Gustaf den tredje blef mördad, och att detta skedde genom Anckarström. Med denne sednares far, gamle Anckarström, hade Gjørwell varit nära förbunden genom både personlig vänskap och gemensam litterär verksamhet²⁾, och derunder omfattat sonen med stora förhoppningar och varm kärlek. På sotsängen hade ock fadern bedt Gjørwell gå med sina råd den efterlemnade 17-årige sonen tillhanda. Gjørwell hade ock efterföljt denna uppmaning och sitt eget hjertas maning. Han betraktade sig som den unge Anckarströms fosterfader och hade samvetsgrannt sökt leda hans uppfostran och bilda hans tänkesätt. Att nu denne älskade fosterson mördade den älskade konungen, kunde ej annat än på det djupaste smärta fosterfadern. Han afskydde gerningen och äfven gerningsmannen; och likväl kunde han ej underlåta att med sina blickar följa den olycklige ända till dennes sista stund.

1) Några uppgifva ett större antal.

2) Denne måtte hafva varit en ntmärkt person. Man finner öfver honom berömmande grafskrifter af Gjørwell, af Regnér, af Nicauder.

Till följe af sin fasta gudsfruktan, sitt af naturen glada och ödmjuka lynne bar Gjörwell dessa och andra olyckor utan att af dem krossas. Sak samma med fattigdomen. Det behöfdes ej heller några stora tillgångar för bekostande af hans lefnadsbehof, än mindre af hans nöjen. Hemmet var en tarflig boning vid södra sidan af Ladugårdslandet. En blick genom fönstret visade rika och leende utsigter; en blick inom rummen rika samlingar af vackra blommor och, hvad Gjörwell än mer älskade, af goda böcker. Hemlifvet förljufvades dessutom genom en älskad maka och välartade barn och genom ostörd sysselsättning vid skrifbordet; detta var förnämsta nöjet. Det andra bestod i vandringar till Djurgården och emellauåt till hans egen utsedda grafplats på Solna kyrkogård. Till trefnaden bidrog ock den i sig sjelf milda och mer och mer försonliga sinnesstämningen. Herrnhutarens fordna stränga omdömen mildrades småningom, och han förklarade, att hans åsigt numera bestod i en eclecticism, ett urval, af hvad han ansåg vara det bästa i alla religioner. Han hade i yngre åren tadlat Bayle, Kellgren m. fl. dåtidens författare. Numera hördes han ursäkta, stundom försvara, någon gång t. o. m. berömma dem, och han lät med ett kopparstick öfver den sistnämndes grafvård pryda tittelbladet till ett bland sina sista arbeten. — Detta rörande allmänna religiösa eller politiska förhållanden. I sina enskilda och personliga var han alltid och förblef mer och mer sjelfva fördragsamheten, försonligheten, kärleken. På gamla dagar fick han läsa Valerii af samma känslor genomglödgade skaldestycke *Den Allmänna Kärleken*. Det anslog djupt ett sinne, som led af att nödgas ogilla, men kände sin högsta sällhet i att älska, att beundra. Ur samma skaldestycke och till sitt valspråk tog ock den nu 73-årige mannen följande rader:

*Ingen fiende vill jag fördömma,
Aldrig hata en förrädisk vän.
Nej! en njutning mindre eger den,
Som ej har en oförrätt att glömma.*

Gjörwell var på gamla dagar en också i det yttre ovanlig företeelse. Han visade sig alltid med bar hals, nedviken skjortkrage och en vid öfverrock med enkel knapprad, samt knäbyxor och kängor. Alla igenkände genast den ovanliga gestalten; men kände ock, huru from, anspråkslös och välmenande han var, och omfattade honom därför, ehvar han framgick, med välvilja. Då Stenborg skulle på sin teater föreställa den gamle, glade och älskvärde Anakreon, tog han till förebild den af alla kände Gjörwell, och det till stor glädje för åskådardarne, också för Gjörwell sjelf. Denne fick äfven mottaga aktningfulla bref eller besök af en mängd utmärkta personer, äfven utländningar; t. ex. skaldinnan Amalia v. Imhoff och rysska sändebudet v. Suchtelen m. fl. Vid sin ankomst till Sverge fick Karl Johan af dåvarande bibliotekarien Wallmark höra omtalas Gjörwells personlighet, förtjenster, missöden och torftiga belägenhet och begärde ett samtal med den gamle. Denne hade svårt att ändra vanor och anlägga en för hofuppvaktning passande utstyrel. *Låt honom komma*, sade Karl Johan, *låt honom komma i sin vanliga dräkt; det är med personen icke med kläderna, jag vill göra bekantskap.* Gjörwell kom och blef på det vänligaste mottagen och fick efter ett långt samtal löfte om årlig pensjon af femhundra riksdaler, gifna ur prinsens handkassa. För att tillika afhjelpa ögonblickets behof lät denne genom Wallmark genast sända honom en sedel på 100 riksdaler banko. Dagen derpå skref Gjörwell till Wallmark följande ord: *mitt första göromål i dag på morgonen var att tacka Gud för hans stora nåd; mitt andra blef att nedkalla välsignelse öfver vår milde*

kronprins; och mitt tredje att af den erhållna gåfvan anslå några riksdaler till Evangeliska Sällskapet för att främja tryckandet af den Heliga Skrift. Några månader derefter, d 26 Augusti 1811 afled han i en ålder af öfver 80 år.

TOLFTE KAPITLET.

JOHAN SIMMINGSKÖLD.

Mannen förtjenar att kännas, icke blott såsom tillhörande det sällskap, som hjälpte till att förbereda statshvälfningen 1772, utan ock som en fullständigt utpreglad tidsbild af det samvetlösaste lycksockeri. Betydligaste delen af hans verksamhet hör väl till Gustaf den tredjes tid; men är med Gjørwells så invecklad, att hans lefnad må här bredvid dennes framställas; ehuru Simmingsköld i öfrigt ingalunda förtjenar plats bland Sverges vetenskapsmän.

Han föddes 1748, ofrälse och med namnet Simming, uppväxte i ett förmöget föräldra-hem, men åsamkade sig redan då skulder; ärfde efter fadern 8000 rdr.; förskingrade dem snart; syssetsatte sig med genealogier, men saknade grundliga kunskaper; skref deremot vers med lätthet, författade en hop sådana vid födelse- namns- och bröllopsdagar inom Stockholms borgarehus; och tillika en politisk ströskrift benämnd Karbasen; gjorde bekantskap med Gjørwell och fick i dennes tidskrifter införa åtskilliga uppsatser; underkastade sig dock, att Gjørwell dem förut öfversåg och ändrade; — utgaf 1769 och till tjenst åt Hof-Hattpartiet en fortlöpande riksdagskrönika, till hvilken Gjørwell uppsatte ett rekommenderande förord; fick sedermera skrifva också i Gjørwells Allmänna Tidningar och dymedelst deltaga i förberedandet af 1772 års statshvälfning; arbetade för detta mål, i synnerhet medelst införande af flere lofsånger öfver

kronprinsen, lofsånger så högstämda, att deras smicker stötte många för hufvudet, och den 20-årige skalden J. G. Oxenstierna skref derom år 1770 följande rader:

*Skull jag med kran och domkraft söka
Ur hjernan grufva fram en rad
Att Simmings ädla skrifter öka
Med någon ny gustaviad?*

*Nej! förr'n jag mig slik möda gifver
Att sensta åldrars ömkan få,
Med den sextern, jag dagligt skrifver,
Will jag i evig glömska gå¹).*

Simming fortfor dock att skrifva berömmande verser öfver Hattpartiet, öfver Karl Scheffer och öfver kronprinsen; — utgaf våren 1772 en samling skrifter till konungahusets och den nu på tronen uppstigne Gustafs ära; — skaffade sig vid stats-hvälfningens utförande åtskilliga uppdrag och förtjenster; — blef efter densamma jemnte sin far adlad med namn och nummer, tagna af en äldre släktgren, Simmingsköld; — lyckades sedermera vinna Karl Scheffers ynnest; — fick medfölja på dennes resor; — erhöil af honom penninge-understöd och genom honom personligt tillträde till konungen; — kom snart på den så kallade garderob-vägen i närmare förhållande till denne sednare och derjemnte till gunstlingarna Armfelt och Schröderheim; — användes vid tillställande af smutsiga nöjen; — — undanträngde sin förre välgörare Gjørwell; — fick dennes plats som konungens handbibliotekarie²);

¹ *Upps. Bibl.* J. G. Oxenstiernas sjelfbiografi.

²) Fersen 5. 232 säger, att konungen nämnt honom till riddare af vasa-orden; men i kalendern står han ej som sådan upptagen.

— utnämndes 1779 till lagman och ordens-historiograf dock med förbehåll att ej få bära ordenstecknet; — blef först 1782 som sådan i kalendern upptagen, och torde då fått tillåtelse detsamma nyttja.

Wid en eldsvåda på frimurarebarnhuset 1783 upptog prinsessan Sofia Albertina de husvilla barnen i sitt palats. Deröfver slogs en skådepenning, med af Simmingsköld föreslagen inskrift: *Vasorum sorori*, som skulle betyda *At Wasarnas syster*; men bokstafligen betydde *åt krukornas syster*. Den blef aldrig utlemnad. Till vinnande af magt och anseende hade Simmingsköld åtskilliga andra beräkningar. Han t. ex. mutade en hoflöpare, som, då han var på större bjudningar, kom till honom med föregifna befallningar att skynda till konungen; — lyckades så inbilla en hop människor, att han stod serdeles väl på högsta ort; beredde sig ock ett visst inflytande; skaffade några sina små-skyddlingar åtskilliga fördelar, och begynte bortgifva smärre prestlägenheter; fick i tidningarna mottaga en och annan lofsång också af Bellman; lät Sergel modellera sin medaljong; inköpte några landtgods och började föra ståt som en hög och mächtig herre; saknade likväl dertill behöfliga tillgångar; började fördenskull skaffa sig sådana genom att med efterapad stil och sigill förfärdiga och sedan utprångla falska reverser eller vexlar, bland andra en i välgöraren Karl Scheffers namn på 4000 rdr. Efter några år blef bedrägeriet upptäckt; men Scheffer utbetalade summan och sökte nedtysta saken, såsom den der från skyddlingen återkastade någon skugga äfven på beskyddaren. Men snart kommo flere dylika bedrägerier i dagen. Öfverståhållaren Karl Sparre ville då häkta mannen; men på gunstlingarnas bedrifvande och enligt hemlig befallning lät man honom hösten 1784 rymma, sedan likväl Schröderheim från honom återtagit ordens-tecknet. Han efterlemnade i Sverge omkring 60,000 rdr:s skuld och en mängd skickligt förfalskade papper,

dessa sednare till ett sammanlaggdt värde af öfver 35,000 rdr. Kommen till Tyskland, utgaf han sig vid några der befintliga furstehof och annorstädes vara af svenska konungen utsänd för att köpa konst saker och anställa historiska forskningar; lyckades så i början narra sig till både förtroende och penningar; fann dem dock för sina behof otillräckliga; skref då till Armfelt och Schröderheim och begärde genom dem en årlig pensjon; fick likväl på dessa bref intet svar; skref då omigen till Schröderheim och hotade att utgifva en bok om de hemligaste anekdoterna rörande konungens person, hof och gunstlingar och föranledde dymedelst inom dessa kretsar mycken oro. Men genom Bose, saxiska sändebudet i Sverge, begärde man då, att kurfursten i Saxen skulle låta häkta och inspärta Simmingsköld; detta skedde ock hösten 1785, och just när denne i Leipzig utpråglade några falska i Gustafs och Karl Scheffers namn skrifna papper; — han fördes hastigt och hemligt till Königstein och utan att någon fick med honom samtala. Det var bakom ryggen på då varande svenska sändebudet i Dresden, som saken bedrefs; men nämnde saxiske sändebud Bose blef nämnd till kommandör af nordstjerne-orden. I Stockholm väckte Simmingskölds uppförande mycken förbittring, och Ser gel slog med sin käpp sönder den medaljong, han öfver honom modellerat.

Fordrings-egrarna begärde, att han måtte stämmas och inforstas; — det svarades, att man icke visste, hvar han fanns; — rättegång öppnades likväl, då den frånvarande blef 1786 dömd från adelskap och ämbete samt till fästningsarbete för lifstiden; men emedan han ej kunde anträffas, skulle i stället hans ofrälse namn Johan Markusson blifva på skampåle uppspikadt. Han blef sedermera hela tiden bortåt kvarhållen på Königstein; — efter Gustafs död frågade kurfursten, om han ej nu mera kunde lössläppas; — hertig Karl vägrade, och

Simmingsköld blef på nämnde fästning qvarsittande till sin död 1796¹⁾.

TRETTONDE KAPITLET.

JOHAN FRANS BEYLON

intog en så framstående plats i den tidens händelser, att han förtjenar en plats äfven i dess historia. Men inom hvilken klass af dess utmärktheter? Han var hvarken stats-, riksdags-, ämbets- eller vetenskapsman, ej heller idkare af vitterhet, skön konst, handel eller näringar. Men i fråga om samtida händelser och personer, och äfvenså i fråga om bästa sättet att dem betrakta och behandla, egde han en ovanligt stor skatt af både teoretiskt vetande och praktisk skicklighet. Derföre ock till följe af sitt i detta hänseende stora kunskapsförråd, må ock hans lefnadsteckning upptagas tillsammans med vetenskapsmannens.

Född i Schweitz och utan större förmögenhet, erhöll han dock god uppfostran och förvärfvade många kunskaper. Af flere förordad, blef han 1760 antagen till föreläsare eller så kallad lektor hos Lovisa Ulrika. I början väckte han föga uppseende, infann sig på kallelse till läsning hos drottningen och till måltiderna vid kavaljers-tafeln, samt återvände derifrån till sitt lilla anspråkslösa rum.

Men under nämnde tjänstgörning och till följe af drottningens fritalighet fick han kännedom om flere viktiga förhållanden rörande hovvets personer, planer och företag. Han iakttog dock om allt detta

¹⁾ *Fersens skrifter* 5. 232 6. 26, 52. *Heml. Handl.* rör. Sverges historia 2. 140. *Anreps Årtartalor*: — *Vetensk. Akad.* bibl. Bergianska brevsamlingen; — *Riksark.* Då varande svenska sändebudets i Dresden Missiver i Okt. 1785. *Svea Hofrätts arkiv.* Rättegångshandl. 1786 om Simmingsköld. *Ordenskapitlens protok.* d. 28 Apr. 1779.

en berömvärd tystlåtenhet samt ådagalade tillika en klokhet, en pålitlighet, som förvärfvade honom allas och i synnerhet drottningens jemnt stigande förtroende. Efter någon tid och i synnerhet efter 1764 blef han ock invigd i hofvets flesta angelägenheter och ofta rådfrågad, samt erhöll högre lön, bättre rum och stundom plats vid drottningens eget bord. Efter par, tre så genomlevade år, fanns det knappt någon, som bättre kände hofvets alla personer och förhållanden och kunde, när han så ville, på deras ledning inverka. Snart började ock många och äfven högt uppsatta personer att med artighet bemöta den förut ringaktade föreläsaren. Anseendet ökades sedan de kungliga barnen uppväxt; ty han erhöll snart samma förtroende också hos dem, och det angående deras allra ömtåligaste förhållande till såväl hvarandra som de kungliga föräldrarna.

Aktningen och förtroendet voro följder af uppförandet. Vid erhållna meddelanden och uppdrag ådagalade han, som nämndt är, mycken tystlåtenhet och pålitlighet; i sina gifna råd mycket förstånd, sans och omtänksamhet, tillika mycken och allvarlig upprigtighet; men dennas ord uttalades ofta med tårar i ögonen och på så älskvärdt sätt, att den icke stötte, ens den snarstöta drottningen. Hans omdömen och råd voro också vid alla tillfällen icke blott välbetänkta utan ock välmenande samt gingo ut på att medla och försona och än häldre att förekomma förhetsningar, misstag och orättvisor. Denna hans verksamhet var serdeles välgörande vid många missförhållanden, som uppstodo inom sjelfva konungahuset. Utan Beylon skulle troligtvis flere förargelseväckande brytningar egt rum; eluru dessa familj-tvister och hans försonande åtgärder dervid icke kommit till allmännare kännedom. Serdeles märkliga voro hans bemödanden att förekomma den åren 1771 och 1772 hotande brytningen mellan

Gustaf den tredje och dennes moder. Gustaf kallade honom ock *konungahusets Mentor*.

Hvad som stärkte anseendet och gaf vigt åt orden, var, att man icke kunde förebrå honom något drag af personlig egennytta eller äregirighet. Han eftersträfvade hvarken högre lön eller ämbete, utan nöjde sig med den ringa platsen af föreläsare; och när han 1770 nämndes till riddare af nordstjerneorden, skedde detta endast derföre, att han måtte under tittel af *chevalier* Beylon kunna så mycket lättare drifva sin konungs underhandlingar vid hofvet i Paris¹⁾. Af dessa orsaker blef han föremål för icke blott sluga artigheter och egennyttigt smicker, utan ock för allas aktning, förtroende och tillgifvenhet. Sjelfva de utländska ministrarna sökte hans person för att genom honom främja sina hofs önskningsar. Rysslands bemödanden tillbakavisade han dock; men lyssnade deremot välvilligt till Frankrikes förslag, emedan dessa mer öfverensstämde med hans herrskarinnas åsigter. Han var också en varm anhängare af konungahuset och af dess sträfvande efter ökad magt, samt bidrog i flere hänseenden till utförandet af statshvälfningen 1772; men allt detta på sådant sätt, att icke ens frihetsmännen kunde neka honom sin aktning.

Efter berörde statshvälfning sökte han draga sig tillbaka, också för att så mycket möjligt undvika allt deltagande i de svåra tvister, som föreföllo inom konungahuset, och i synnerhet mellan Gustaf den tredje och Lovisa Ulrika. Till följe af stillasittande och mycken vällefnad, han älskade bordets nöjen, började han ock lida af gikt och åtskilliga andra krämpor. Han tog följaktligen afsked från sin tjänst hos Lovisa Ulrika, mot hvilken han dock äfven sedermera visade trohet och tacksamhet. Han erhöll dervid i pensjon 2,000 rdr hvarjemnte han årligen åtnjöt 2,400 livres från Frankrike; några sude, att han erhöll un-

¹⁾ 42. 18.

derstöd också från Spanien. Gustaf den tredje skänkte honom äfven ett landställe bredvid Ulriksdal. Här tillbragte han sina sista sju år i lugn, mest sysselsatt med blomsterodling. Men äfven i denna sin ringa trädbyggning blef han fortfarande föremål för uppmärksamhet och aktningsbetygelser och fick mottaga många besök, ringares och högres om hvarandra, till och med de allra högstas; konungen sjelf sågs stundom vid hans bord.

De svåra brytningarna mellan denne och enke-drottningen 1778 måste djupt smärta Beylon. Under loppet af 1779 tilltog ock dennes sjuklighet och urartade snart till skörbjugg, beledsagad af en mängd elakartade bölder. Sjukdomen blef både långsam och plågsam. Alla, och i synnerhet Gustaf den tredje och Lovisa Ulrika, förklarade sitt deltagande, sin oro; men läkar-nes bemödanden visade sig fruktlösa. Förutseende sin snara död, vände sig Beylon till Axel Fersen, för hvilken han hyste mycken vänskap och förtroende. Åt denne anförtrodde han uppsättandet af sitt testamente, och föreskrifterna om sin sista vilja. Frånfallet inträffade d. 12 Nov. 1779. Sorgen dervid blef djup och allmän. Man såg tårar i den starke Fersens ögon, och hörde från Gustafs läppar de djupt betydelsefulla orden: *jag har »förlorat en af mina upprigtiga vänner»*. Allmänhetens omdöme var: *ingen har klagat öfver Beylons lefnad, men alla öfver hans död*.

Mer än någon annan hade den allidne haft kunskap om alla konungahusets förhållanden, också de mest ömtåliga. Genast efter hans frånfalle lät ock Gustaf till sig taga hans efterlemnade papper och uppbrände en del af dem. Man har dock trott, att Beylon före sin död anförtrott de viktigaste åt Axel Fersen¹⁾.

¹⁾ Det är måhända på detta sätt, som till Fersens arkiv kommit den högst viktiga under åren 1770—1772 förda bref-

Bland denna tids vetenskapsmän intages en betydande plats af dem, som sysselsatte sig med Sverges historia. Se här de förnämsta bland dem.

FJORTONDE KAPITLET.

OLOF V. DALIN.

De historiska vetenskapsmännen intaga under frihetstidens sednare ett lika utmärkt rum, som under dess första del. En bland de förnämsta, som vårt fädernesland hade att under Adolf Fredriks tid hugna sig af, näml. Olof Celsius, har redan tillförene blifvit skildrad¹⁾.

Dalin fortsatte äfven under denna tid sitt förut omtalade stora verk, Svea rikets historia, och framförde den till 1611, d. v. s. till Karl den niondes frånfälle. Den blef afbruten blott genom hans eget, hvilket inträffade 1763. Vi hafva väl tillförene²⁾ uttalat några allmänna anmärkningar öfver besagde arbete, och om dess lära rörande vattenminskningen m. m. Men under nu ifrågasvarande tid erhöll verket en fortsättning, som lyfte det högt öfver andra den litterära samtids flesta företeelser. Vi skola därför ytterligare tillägga några ord om dess utomordentligt stora vigt för fäderneslandet.

Antydt är, att källskrifterna för Sverges historia voro då för tiden jemnförelsevis mot i våra dagar både få och osofrade, och att Dalins arbete serdeles rörande äldsta tiderna följaktligen besvärades

vexlingen mellan Lovisa Ulrika och Gustaf den tredje och Beylon; som blifvit tryckt i tredje delen af Fersens skrifter, och ur hvilka vi (43. 22—27) infört flere utdrag.

¹⁾ 38. 105. 43. 114. Sednare utkomna källskrifter hafva om denne man framlaggt flere nya uppgifter och omdömen, hvilka vi för närvarande ej hinna granska och begagna.

²⁾ 32. 188—191.

och måste besväras af många och stora misstag. Men det har tillika många och stora förtjenster. Före honom gällde rörande vår äldsta historia Rudbecks stundom snillrika men orimliga läror, rättare sagdt dikter ¹⁾; väl af några motsagda, men af mängden ännu antagna och efterföljda. Det var förnämligast Dalin, som efter en svår strid lyckades bortvisa största delen af dem från historiens område. Före Rudbeck hade många rörande vår äldsta tid följt förnämligast Loccenii verk. Men detta var författadt 1654 och således med än färre och sämre källskrifter; de vigtiga isländska hade ännu icke kommit till allmännare kännedom. Loccenii teckning af Sverges gamla historia öfverflödade följaktligen också den af misstag, närbeslägtade med Rudbecks, ehuru icke på långt när så stora och vidunderliga. När nu Dalin öfvergaf Rudbecks åsichter, återvände han icke derföre till Loccenii. Hans klara blick upptäckte de många misstagen äfven hos denne författare. I stället för hans origtiga åsichter, ehuru i ett och annat af dem påverkad, framlade nu Dalin den teckning, som med några af Lagerbring gjorda förändringar varit i hufvudsaken gällande allt sedermera och ända till de tre stora förändringar häruti, som under närvarande århundrade inträffat; den ena då Rühls år 1803 ur Sverges historia utströk ²⁾ den förut der intagna sagan om fornjoterska konungaätten; den andra, då Reuterdahl år 1833 bestämdt förklarade, att först från och med Olof Skötkonungs tid finnes någon verklig svensk konungahistoria ³⁾; och den tredje, då Sven Nilsson började framlägga sina åsichter om Nordens ur-innevånare och derigenom öppnade utsigten öfver en omätlig och hit-

¹⁾ 20. 159—177.

²⁾ Enligt Ihres anvisning.

³⁾ Flere häfdatecknare hade redan förut betvivlat pålitligheten af de äldre konunga-längderna, och Schwerin hade 1813 börjat Sverges historia med Erik Segersäll;

tills okänd eller förbisedd tiderymd i hela människosläktets historia. Ända till inträffandet af dessa förändringar d. v. s. under en tid af omkring 70 år har Dalins arbete varit den grund, på hvilken svenskarnes uppfattning af deras fäderneslands äldre öden hufvudsakligen hvilat. — Före Dalin hade vår historia för tiden mellan år 1000—1611 varit vanställd af både oreda, misstag och ofullständighet. Dalin var den, som först gaf åt svenska folket en mera sann och ordnad öfversigt af fäderneslandets öden under besagde, liksom under föregående århundraden. — Före Dalin funnos väl för dessa tider Messenii och Loccenii m. fl. framställningar af Sverges historia, men de voro skrifna på latin. Dalin var den, som först utgaf ett sådant verk, på vårt eget språk skrifvet och derigenom för vårt eget folk tillgängligt. — Före Dalin fanns vår historia på vårt eget språk skrifven blott i spridda styckevis förekommande uppsatser. Dalin var den förste, som gaf oss den i ett större och sammanhängande helt. — Före Dalin voro alla på modersmålet författade svensk-historiska arbeten torra, tröglästa och af få begagnade¹⁾. Dalin med sitt klara och behagliga framställningssätt var den, som flyttade historien från väggarnas bokhyllor in i svenskarnes hjertan. Hans förtjenster i alla dessa hänseenden både som fosterlandsvän, vetenskapsman och konstnär äro så stora, att ingen svensk häfdatecknare kan med honom ens jemnföras; och han skall för alla tider behålla det väl förtjenta namnet af svenska historiens fader. Sin förtjusning öfver honom och hans verk har Gjørwell år 1797 uttalat med följande ord, »historiens genius har tillskapat Dalin för att trösta och försona oss med alla de mörka och svårlästa verk, som allt från Verelius ända ned till Wilde lågo på vårt stackars minne såsom tunga qvarnstenar. Dalin

¹⁾ Olai och Laurentii Petri förtjenstfulla verk afhandlade blott vår äldre historia.

samlade med lycklig hand häfdernas spridda ljustrålar och utbredde genom dem en ny dag öfver vår forntid och gaf oss en rikshistoria, utmärkt genom både sammanhang och behag.

Å andra sidan bör nämnas, att Dalin ännu bibehöll några af den äldre häfdateckningens gissningar och inbillningsfoster, och att Bonde, Botin och Wilde m. fl. hafva mot honom gjort åtskilliga anmärkningar och deribland flere af sanning och vigt. Men det hela af hans arbete framstår dock som ett för sin tid beundrandsvärdt jetteverk.

Föregående delar hafva ur Dalins enskilda lefnad berättat åtskilliga företeelser rörande vistelsen vid hofvet. Detta var hans gladaste tid. Genom fyndigheten af sitt snille, lättheten af sin penna och behaget af sina tillfällighetsvers gaf han vexling och en viss poetisk anstrykning åt hvarje der förekommande nöje, t. ex. vid namns- och födelsedagar, trolofningar, bröllop, jagter, baler och andra tillställningar. Inom hofvet uppstod fördenskill mycken sorg, när han för politiska orsakers skull blef af ständerna 1756 förvisad från konungens omgifning. Att detta djupt grämde också honom sjelf, är naturligt; och dels af harm dels af fruktan för ytterligare förföljelser uppbrände han en mängd sina anteckningar om de händelser, han upplefvat; detta till oersättlig förlust för den tidens historia. Deremot kastade han sig så mycket ifrigare på den äldre och på fortsättningen af sitt stora verk. Under denna tid liksom förut vistades han ofta på Stenhammar hos den fordne gynnaren Konrad Ribbings slägt, men oftast hos den rike och bildade Karl Fredrik Piper på Engsö, hvarest han ock till slut var älskad och känd af både höga och låga. Till ära för det vackra stället och för dess egare har han skrivit en mängd, ej mindre än 76 tryckta

småstycken; och han tillbragte sålunda sin förvisningstid ofta på ett ganska angenämt sätt.

Till följe af ändring i ständernas tänkesätt, upphäfdes snart förbudet mot hans vistelse vid hofvet. Detta gladdde sig mycket, och konungaparet beredde den återgifne gunstlingen en glad öfverraskning. Dalin kände icke ännu det beslut, riksdagen fattat; men blef af flere sina vänner hjuden på en lustresa till någon bland de närbelägna kungsgårdarna. När han der inkommit i salen, trädde konungen och drottningen honom till mötes. Dalin, som trodde, att vistelsen i deras sällskap ännu var honom förbjuden, ville skynda ut; men konungaparet sjelf motade honom i dörren samt omfamnade och underrättade honom om den inträffade lyckliga förändringen och uttalade sin tillfredsställelse deröfver. Han tillträdde väl icke sin förra lärare-befattning, men återupptogs i hofvets umgängeskrets, och steg snart till högre värdigheter. Han hade blifvit adlad 1751, kansli-råd 1753 och rikshistoriograf 1755; nu blef han riddare af nordstjerneorden 1761 och hofkansler 1763, och det säges, att konungen velat framdeles utnämna honom till riksråd; och att det var blott hans mellankommande död, som hindrade verkställigheten.

Genom sin skaldenatur, sin tankspriddhet, sin öfvervägande inbillningskraft, ansågs likväl Dalin passande mer till skriftställare än till ämbetsman, och i synnerhet tadlade man utnämningen till hofkansler. Tungan var näml. ingalunda så ledig som pennan, och han mäktade dessutom aldrig förvärfva någon större färdighet i talandet af lefvande språk, och var i båda dessa hänseenden icke rätt passande för nämnde vigtiga plats. Man tyckte fördenskull vara orätt att draga honom till en dylik verksamhet från häfdateeknarens, för hvilken han var skapad, och genom hvilken han gjort

och kunde fortfarande göra sitt fädernesland ovanligt stora tjenster.

Dalin berättas hafva vid afhörandet af en konsert framkastat följande infall:

*Det sägs i himlen är musik,
Som vara skall otalig.
Men är den detta skrålet lik,
Så tror jag knappt, jag vill bli salig.*

Med anledning häraf har en och annan frånkänt honom sinne för tonkonstens behag, hvilken uppgift likväl från intet annat håll bekräftas. Den motsäges tvärt om af den smak, med hvilken han lämpade sina sånger till för dem passande melodier, och likaså af den smidighet, med hvilken han lät ordens både innehåll och ljudfall smyga sig efter tonsättningens.

Vi hafva redan tillförene medelat några anmärkningar om Dalins vittra arbeten; men han var för sin tid Sverges förnämsta skald, och hans sånger, allvarets eller skämtets, flögo kring land och rike samt inträngde i tusentals minnen och sinnen, och ingöto hos en stor del af allmänheten sina känslor, sina åsigter. Våra läsare böra fördenskull erhålla åtminstone någon kunskap om hans och om dåtidens språk, smak och tänkesätt, äfven stafsätt. Som prof meddela vi derföre några bland de hans skaldestycken, som voro sin samtids förtjusning, och som vi ännu vid detta århundrades början ofta hörde våra fäder och mödrar efter sina fäder och mödrar ur minnet upprepa. Ur ett bland dessa, benämndt *Tankar om Guds Försyn* införa vi följande verser.

Förblindade värld,
 Hvert rasar din flärd?
 I villsamma fält,
 I brusande strömmar,
 Hvem har Er så stält?
 Skal folk och natur
 Gå fritt utan tömmar,
 Som villaste djur?

Här famlar all Ting
 I oreda kring,
 Här vinner ett null
 Den prägtigste lycka,
 Här andas omkull
 De rotfasta träd,
 Och ogräs förtrycka
 Den renaste säd.

En gammal och tung
 Utlejver en ung;
 Med darrande staf,
 En usling borthjelper
 En Hjelte till graf:
 Den fula får märg,
 När skönheten stjalper
 I friskaste färg.

Här vissnar en ros,
 När näslan derhos
 Blir yfvig till mods!
 Här laddas den rika
 Med gods uppå gods:
 Den fattiga ser
 Sin föda bortrika
 Och mister än mer.

Men mest gör mig ondt,
 At dygd ej blir skont,
 Det himmelska barn

Af olyckor blifver
 Nedtrampadt i skarn,
 När fräckaste last
 Til heder uppklifver,
 Och håller sig fast.

Jag intet förstår,
 Hvi ödet begår
 Så skenbara fel:
 Männ verlden sighvälfver
 På lycka och spel?
 Männ himlarnes här
 Är gjord af sig sjelfver,
 Och sjelfver sig bär?

Så talar min harm
 Mot Allmagts arm;
 Så ifras mitt mod,
 I blindhet och yra,
 Med kött och med blod;
 Det önskade få
 All verlden bestyra,
 En dag eller två.

Men Ewiga Lag,
 Som finner mig svag,
 Förlåt mig mitt knot:
 Hvad skulle jag råda
 Din wishet emot?
 Ach, had' jag den nåd,
 Att en gång få skåda
 Ditt hemliga Råd!

En Örn har sin frögd,
 I klarhet och högd,
 Från jordenes grus,
 Mot solen han vågur,
 Att skåda dess ljus:
 När fjärlar och mygg,

Wid dunklaste lågar,
Få ringelös rygg.

Så lyft Du ock mig
Från stoftet till dig
Ett ögonblick opp
Att se, hur Du vänder
All werldenes lopp:
Hvad orsaken är
Till alt det som händer
Så underligt här.

Dock håll, jag går nid,
Jag hisnar dervid:
Et alt uti alt,
Som tusende verldar
I blinken befallt,
Betar mig min syn,
Min flygt blir förtärder
I strålande skyn.

Förnögd med min lott,
Jag anser för godt,
Hvad Himmelen gör,
Jag står och jag svigtar,
Jag lefver och dör,
I Skaparens hand,
Som räknar och siktar
Den ringaste sand.

Min lycka Han såg,
Då jag ännu låg

I mörkheten qvar,
Mitt urvärk Han stälte,
Mitt bröd Han mig skar:
Hvi skulle då Du
Alsvaldige Hjelte,
Förgäta mig nu.

Nej, wet jag ej mer,
Så wet jag och ser,
Att längsen Du böd
Den Himmelska Rätters
Utmäta mitt bröd:
Det lemnar Du mig;
Men medlen och sätten
Dem lämnar jag Dig.

Jag törs dig ej be,
Jag kan icke se,
Hvad ondt är och godt,
Hvad gagnar och skadar;
Men när jag det fått
Som frukt af Ditt land,
Då tackar jag glader,
Och kysser din hand.

Så skal då alt mitt
Från sorg blifva fritt:
Förnögd med GUD:s Råd,
Jag aldrig skal skilja
Hans tuktan från Nåd:
Mitt hus har jag byggt
På Skaparens vilja:
Der sofver jag tryggt.

Detta skaldestycke var för sin tid, hvad för andra tider varit Stjernhjelmns Herkules, Leopolds Predikare, Tegnér's Svea. Det var allas förtjusning och blef ofta upprepadt; rader derur stundom t. o. m. från predikstolen. En sådan diktart, liksom i all-

mänhet den allvarliga poesien, ehuru i början ofta idkad, var dock icke Dalins starkaste sida, och just nu anförda stycke är i viss mån till form och innehåll lånadt från en äldre skald; ehuru det sedermera blifvit af Dalin mycket bättre utfördt¹⁾. Denne sednares hog och egentliga skaldelynne lågo förnämligast till skämtsamma, lekande, lätt satiriska dikter, af hvilka ock en stor mängd flögo kring landet. En bland de oftast hörda var nedanstående beskrifning öfver två ungherrars misslyckade resa till en bal, anställd på någon utanför hufvudstaden belägen herrgård. Som prof på den tidens smak införa vi derur följande verser.

*Herr Henric och herr Arvid, de raske hofmän,
De skulle sig på balen utfara.
Det var alt om en Söndag, de minnas det väl än;
Men Lögerdagen gjorde de sig klara.
I hafven det väl hört, att balen han slöts
uti pussen.*

*Den natten hon var dem en Lucie natt,
De väntade på Sola så länge;
Men när de då jingo den dagen fatt,
Så gick det i firsprång och flänge.
I hafven det väl hört, m. m.*

*De hofmänner krusade fagran låck,
Det hvita pudret rökte så vilda,
Och ingendera glömde sin stältaste räck;
Men svärdet det lekte vid sida,
I hafven det väl hört, m. m.*

*De drogo sina handskar båd' vit och gul,
De månde om sin tapperhet språka,
Och wagnen framrulla på twänne hjul,
Der lyste de hofmänner åka.
I hafven det väl hört, m. m.*

¹⁾ 32. 187.

Den hästen, han mände så modfalter gå,
 Han var intet van vid slik glädje:
 Herr Henrik var en, herr Arvid var två,
 Och Små-drängen bak var den tredje.
 I hafven det väl hört, m. m.

Det gick öfver dalar, det gick öfver berg,
 Det gick öfver sjöar så dryga,
 Sig korsade Jätte, sig korsade dvärg,
 Å aldrig såg vi hofmän så flyga!
 I hafven det väl hört, m. m.

Men trollandan sprang in i stenen så snäll,
 Hon rynka' sin skrynkota panna:
 »Om hofmännen röra min trollade häll,
 Så skall väl den här färden stanna.»
 I hafven det väl hört, m. m.

De hofmänner stötte den trollade häll,
 Att trollen af gnistor brände:
 För sanning säger jag, att stöten var snäll;
 Men enspännarn stalp öfver ände.
 I hafven det väl hört, m. m.

De Hofmänner föllo i den sankade dy,
 De hvita handskar djupheten mätte;
 Det tjocka moraset steg högt upp i sky;
 Men hofmän i dybotten sprätte.
 I hafven det väl hört, m. m.

Herr Henrik han axlade rocken grå,
 På honom satt fingerstjäck lera,
 »Och fast jag på mig ej har torran en trä,
 Så skall jag dock på bulen hofvera.»
 I hafven det väl hört, m. m.

Herr Arvid upplyfte sin gullsmidde hatt,
 Den röda bloden började rinna,
 Stor sak i en skråma, jag är en soldat,

*Jag är intet födder till qvinna.
I hafven det väl hört, m, m.*

*Och hem kom hästen och rädder var den
Med vagnen allt krossad och slagen,
Och hem kommo också de raske hofmän;
Men ingen bal blef hållen, den dagen.
I hafven det väl hört, att balen han slöts
uti pussen.*

Man har efter Dalin en stor mängd dylika dikter, föranledda af hvarjehanda tillfälligheter, och detta icke blott inom konungahuset och hofvet. Outtömlig på välvilja och verser, slösade han med sådana gåfvor också åt andra sina vänner och bekanta. För alla äfven de minsta tillfälligheter hade han städse till hands en tanke, ett infall, en vers, sällan af något mera djupt och poetiskt innehåll, men alltid godmodigt, gladt, skämtsamt. När han väntades till sällskapet, plögade man derföre, liksom på försåt, framsätta ett bläckhorn och der bredvid lägga papper och penna, i den sällan svikna förhoppning att sålunda från honom framlocka några rader till firande af dagen, värdfolket eller gästerna. Bland hans tryckta skrifter finnas öfver 900 sådana tillfällighets-stycken.

På detta sätt blef hans skaldegåfva under de sednare åren använd till besjungande af blott obetydliga föremål, och skaldekonsten sjelf på sätt och vis förnedrad. Men inom detta fält frambragte han ej sällan småstycken, utmärkta af fyndighet, lif och behag. Som prof på hans förmåga i denna väg inrycka vi nedanstående skaldestycke, skrifvet år 1749 och på det älskade Engsö och på Fredriksdagen, namnsdagen för både Sverges konung och Engsö egare. Det heter:

*Gud, låt denna dagen blänka
Många år från dimmor fri!*

*Och all sällhet Sverge skänka,
 Liksom Engsö monarki!
 Detta rikets herre lefve,
 Denna gårdens likaså.
 Fredrik kung och Fredrik grefve,
 Gud välsigne begge två.*

Man har mot Dalin rigtat flere anklagelser, för hvilka det förefinnas skäl, men ock motskäl eller åtminstone ursäkter.

En sådan, och den ganska vanlig, gäller det föga grannliga sätt, hvarpå han prisade fröken Taube och ej sällan slösade berömmande verser på personer, vare sig kungliga eller andra, hvilka snarare gjort sig förtjenta af klander eller åtminstone tystnad. Det är ock motbudande att se den i många fall store mannen nedlåta sig till dylikt smicker. Företeelsen har likväl sin förklaring. Dåtidens anda hade ännu icke gjort sig full reda för skaldekonstens kallelse att upplysa och förädla människoslägtet. Det sätt, hvarpå mycket berömda poeter prisat en Augustus, en Ludvig den fjortonde och dessas gunstlingar, lockade till efterföljd, tjänade till ursäkt. Sverge sjelft hade ock de färskaste exemplen af Lucidor och Runius, hvilka på beställning och emot betalning nedskrefvo den ena berömmande tillfällighets-versen efter den andra. Tiden hade genom allt detta blifvit lockad att ofta nog betrakta skaldekonsten som ett slags handverk, en medfödd skicklighet att åt hvem som häldst kunna förfärdiga, t. ex. versmakaren en vacker bröllopsskrift liksom skraddaren en vacker bröllopsdrägt; och att diktens värde bestod i formens prydlighet, oberoende af innehållets sanning. Man tyckte ock, att den, som egde dylik rimmarförmåga, icke borde vägra en så ringa tjänst åt en derom bedjande vän. Detta allt har troligen

inverkat på Dalin. Han var också allt för medgörlig att afslå dylika böner, och detta så mycket mindre, som han kunde dem utan ringaste möda efterkomma. De begärda verserna, genast i hufvudet af sig sjelfva färdiga, ville ock genast tränga sig fram på papperet.

Ett annat kländer angick det sätt, hvarpå han i yngre år uppstämde lofsånger till frihetens ära; men i de sednare arbetade för utvidgning af konungens magt. En sådan motsägelse mellan ungdomens och ålderdomens åsikter är dock ganska vanlig; och man kan derföre icke serdeles undra på, att något dylikt inträffade också med Dalin. Hofvets personliga välvilja mot honom sjelf alstrade naturligtvis samma känslor tillbaka.

En likaledes tadlad omvexling bestod deri, att han först gjorde allt möjligt för att med sina sånger uppegga svenskarnas stridslystnad och derigenom framkalla finska kriget 1741; men att han sedermera och när detta på ömkligaste sätt misslyckades, skref gäckande smädeskrifter öfver dess hjeltar, sina fordna vänner. Men båda delarna hade sin förklaring i den lifliga inbillningskraft, med hvilken han såg i förstorad gestalt, först den väntade äran och sedermera den inträffade vanäran, — och tillika i hans skarpa blick att upptäcka och hans stora benägenhet och förmåga att på gäckande sätt framhålla hvarje drag af pösande öfvermod.

Svårare anklagelser föranleddes af de många vanarter, som hos den tioårige kronprinsen förefunnos, när Dalin skildes från sin hos honom innehafda lärare-befattning. Felet torde dock böra sökas äfven hos prinsens moder. Möjligt ock, att Dalin, sjelf qvick och snillrik, blef öfver samma egenskaper hos kronprinsen så förtjust, att han bländades eller blundade, eller åtminstone icke kunde förmå sig till allvarligare varningar.

Med anledning af dessa mot Dalin rigtade anklagelser, må följande anmärkningar tilläggas. I

början af sin bana ådagalade han ofta nog en varm kärlek till allt, hvad han ansåg sannt, stort och ädelt. Vi minnas de många och högstämde lofsångerna öfver Karl den tolfte och likaså det berömda qvädet »*Förblindade verld*». Äfven i Argus förekomma flere utbrott af samma känsla. Efter att hafva med allvarliga ord förebrått svenskarna flere deras nationalfel och bland andra också försummandet af eget språk och begagnandet af främmande ord, utbrast han: *åtminstone skall jag vara svensk och tala icke med obegripliga ord utan så, att alla skola förstå mig.*

*Ja visst! med svenska ord vill jag de svenska säija
Båd små och stora fel.*

*Maitresse, galant, pedant och tok båd half och hel.
Från herren till dess dräng, från fruen till dess däija,
Sku alla få sin del.*

*Ty dygden vill jag värja,
Men uti lasters blod skall jag min penna färja.*

Dessa och många dylika ställen visa, att han verkligen hade ett varmt och känsligt hjerta. Men hans styrka låg dock än mer i hufvudet, och detta tog slutligen öfverhand, såsom ofta sker till följe af ökade år och erfarenheter, också af hans eget skaplynne. Han var ej en bland dessa höga sjelfständiga naturer, som kraftfullt och hänförande ingripa i mensklighetens stora religiösa, moraliska eller politiska förhållanden, och som oförfäradt och orubbadt gå sin bana fram och först trotsa och sedermera omskapa sin samtid.

För sanningens och fullständighetens skull hafva vi här angifvit också de skuggor, som falla öfver Dalins minne. Vi vända oss nu och med glädje och tacksamhet från dem och till de dagar, hvilka genom sin mängd och sin glans försköna hans bild och öfverstråla dess fläckar; företeelserna af hans vittra, historiska, och publicis-

tiska storverk, samt af det sätt, den kraft och den framgång hvarmed han ifrade i språket mot främmande ord; — i skriftstället mot oegentliga, oklara och konstlade ordställningar; — i religionen mot pietistiskt hufvudhänger; — i filosofien mot onödig dunkelhet och förkonstling; — i uppfostringsläran mot uteslutande sysselsättning med språk i st. f. sakkunskap, — i publiciteten mot läran om massornas hållande i okunnighet; — i historien mot de rudbeckska dimbilderna och national-skrytet; — och i lefvernet mot en mängd fördomar, fel och laster. Hans förtjenster blefvo ock med tacksamhet erkända. Vi hafva berättat den minnesfest och den minnesvård, med hvilka Lovisa Ulrika och prins Gustaf hedrade sin och fosterlandets bortgångne vän¹⁾. Detta var konungahusets tacksamhets-gerd. Å svenska vetenskapsens och folkets vägnar har han blifvit prisande skildrad af häfdateknaren Celsius, af hädaforskaren Nordin, af skalderna Lilliestråle ur gamla, Aterbom ur nya och Malmström ur nyaste skolan, och af alla med varmt erkännande af hans förtjenster. Och i sanning, då han skref *Svea rikets historia*) inskref han ock i den sitt eget namn och gjorde det till föremål för kommande tidens häfdatekning och kommande slägters tacksamhet.

FEMTONDE KAPITLET.

SVEN LAGERBRING.

Från en konung Sverres märkesman vid namn Bring²⁾ har man velat härleda en norsk släkt med samma namn. En dess afkomling var handelsman i Landskrona och utmärkte sig genom svenskt-fosterländska tänkesätt och uppfostringar. Sonen

¹⁾ 43. 15.

²⁾ Fallen i strid år 1193.

och sonsonen blefvo efter hvarandra kyrkoherdar i Brönnesta i Skåne. Under såväl Karl den elftes som tolftes krig ådagalade också de en orubblig trohet mot svenska kronan.

Den sistnämndes son var Sven Lagerbring; vi omtala honom genast med detta hans sedermera erhållna adliga namn. Han var född d. 24 Febr. 1707 och i barndomen något sjuklig, men mycket liflig. Detta sitt lynne liksom sin ihärdighet ville han i någon mån tillskrifva den omständigheten, att han fått uppväxa i den på en gång vackra men magra och backiga Göingetrakten, och icke på det feta men flacka och ofta sumpiga slättlandet. Efter några mindre dugliga enskilda lärare erhöll han till deras efterträdare den utmärkte Oehleisch. Genom dennes lyckliga undervisningsgåfvor samt egna lyckliga anlag, både fattningens och uppförandets, ilade han på kunskapsbanan så hastigt framåt, att han vid fjorton års ålder blef student.

Med anlag och böjelse för flere olika vetenskaper, kände han sig dragen åt olika håll. Lunds högskola hade vid den tiden flere utmärkta lärare, hvilka ingåfvo kärlek hvar till sin vetenskap. Vi nämna här blott några de förnämsta, t. ex. Rydelius, hvilken drog den unge studenten till filosofien, så att denne hela sin lefnad igenom satte Rydelii lära öfver dem, som utvecklades af Leibnitz och Wolf. En annan var den strängt renlärige Jakob Benzelius, hvilken drog honom till teologien, så att han sedermera hela sin lefnad igenom höll sig till svenska statskyrkan. En tredje, Kilian Stobæus, lifvade hans håg för historien, det sedermera blifvande älsklingsämnet. Mäktigast verkade dock i början rättsläraren, professor Nehrman, hvilken ock välvilligt understödde den nödställda men hoppgifvande ynglingen. Denne egnade sig ock företrädesvis åt sin välgörares vetenskap och blef deri antagen till akademie-adjunkt, hvarifrån han

dock snart öfvergick till tjenstgörning i Svea hof-rätt. Jemnte sin befattning derstädes blef han ock anställd i presidenten Fersens hus som enskild lärare för dennes söner, Karl och den sedermere bekante Fredrik Axel. Han utnämndes väl der-efter till akademie-sekreterare i Lund; men snart började historien undantränga rättsläran. Till den förra kände han sig ock under vistelsen i Stock-holm mer och mer dragen genom umgänget i Fer-sens hus och politiska omgifning; och genom till-fället att begagna riksarkivets och det kungliga bibliotekets samlingar, och ej minst genom de lär-domar och exempel, som blifvit gifna af Sto-bæus. År 1742 dog denne, och Lagerbring ut-nämndes till efterträdare d. v. s. till professor i historien.

Från denna tid var hans framtida verksamhet en gång för alla bestämd, och den nu 36-årige mannen eguade sina återstående 44 lefnadsår ute-slutande åt historien, i synnerhet den svenska. För-ut hade han utgifvet skrifter i hvarjehanda äm-nen; men från och med 1744 nästan utslutande i sådana, som rörde fäderneslandets häfder t. ex. lefvernes-beskrifningar samt historiska handlingar och uppsatser; sedermera också af sjelfva svenska historien ett sammandrag, som gick ända till Gustaf den tredjes tid och erhöll flere upplagor. Sedan den älskade maken år 1760 aflidit, tyckes han hafva än mer uteslutande egnat sig åt vetenskap-liga arbeten.

Det verk, som grundat hans rykte, är Svea rikets historia. Den utgör fyra stora quartband, hvilka utkommo det första 1769 och det sista 1783 och innefatta fäderneslandets öden från dess äldsta tid och ända till år 1457. Femte bandet skulle gå till 1521. Gjörwell hade med Lagerbring skrift-ligt kontrakt om förlagsrätten dertill, och första arken voro redan lemnade till pressen. Men vid

samma tid afled författaren, och dennes son, sedermera blifvande statsrådet Karl Lagerbring, vägrade att utlemna den återstående handskriften, hvilken ej heller sedermera kunnat återfinnas. Orsaken är ej bekant. Författaren sjelf har dock yttrat den farhåga, att hans teckning af Kristian den förste skulle väcka ovilja hos dennes ännu i Danmark regerande afkomlingar; måhända ock hos Sverges då varande drottning, hvilken härstammade från samma oldenburgska konungasläkt.

Arbetet hade stora förtjenster. Lagerbring förkastade Dalins lära om vattenminskningen som grund för vår äldsta historiska tideräkning¹⁾, och byggde denna i stället och enligt Newtons och andras förslag på slägtledernas antal, hvarom mera framdeles. Medelst serskilda beskrifningar öfver landets och folkets tillstånd under olika tidevarf har han ock laggt grund till en svenska folkets historia, i stället för att man förut sysselsatte sig mest med konungarnas. Upptagen af flere andra befattningar, hade Dalin icke hunnit sträcka sin forskning i de historiska källorna till samma djup, som den med ämnet uteslutande sysselsatte Lagerbring, hvilken dessutom långt mer än någon föregångare undersökte också utländska skriftställares arbeten. Han blef derigenom i stånd att rätta många, stundom betydliga faktiska misstag hos Dalin eller hos *våra nyare*, såsom han vanligtvis uttryckte sig. Tillika var hans kritik af källorna skarpare fördenskull och hans historiska trovärdighet större än den poetiske föregångarens, hvilken deremot till följe af lifligare snille och djupare blick genomskådade och framställde såväl personerna som tiderna mer sannt och åskådligt, än Lagerbring förmådde.

Den sistnämndes arbete blef föremål för åtskilligt klander och tyska granskare påstodo redan då, att han med alltför stor lättrogenhet antagit några gamla och i synnerhet isländska berättelser.

¹⁾ 32. 190.

Flesta och skarpaste anmärkningarna hafva dock kommit från den högt ansedde häfdatecknaren Hallenberg, hvilken med sådana fyllde ett verk af ej mindre än två delar och deri uttalade ett mindre gynnsamt omdöme öfver Lagerbrings författarskap. Höpken med sin fina smak förklarade sig ej heller stå ut med det tröglästa arbetet, liksom han också ogillade det sätt, hvarpå konungamagten gynnades på rådets bekostnad. Lagerbrings verk besvärades verkligen af torr och tråkig stil, af brist på lefvande och klar framställning och af en mängd jollrande anmärkningar samt trugade qvickheter¹⁾, detta enligt den stora allmänhetens och t. o. m. vännen och förläggaren Gjörwells åsigt. Också har Lagerbrings arbete ej såsom Dalins erhållit någon ny upplaga. Ofvannämnde fel torde ock vara rätta orsaken till den köld, med hvilken Gustaf den tredje behandlade den i öfrigt högt förtjente skriftställaren.

Andra gjorde honom dock mer rättvisa. Gjörwell ogillade väl stilen, men var förtjust öfver det vetenskapliga innehållet och följaktligen högst angelägen om arbetets fortgång. Till följe af trög afsättning och förra förläggarens trötthet höll verket på att afstanna. Då uppträdde Gjörwell, den fordne lärjungen, och sökte med varma ord uppmana Lagerbring att icke öfvergifva ett så viktigt företag, och erböd sig sjelf blifva dess förläggare. Så skedde äfven, och på ett sätt, som är lika vackert som ovanligt. Oaktadt sina trånga omständigheter sände Gjörwell författare-arvoden så dryga, att Lagerbring prutade emot och förklarade dem för högt tilltagna. Icke blott Gjörwell utan ock många andra satte stort värde på det stora verket, och detta var i synnerhet händelsen med de vetenskapsmän, som fäste sig mindre vid formen än in-

¹⁾ Några hafva äfven trott, att han ville på detta sätt härma Holberg. *Uppsala Bibl. G. F. Gyllenborgs sjelfbiografi.*

nehållet. Det kallades af danska historieforskaren Suhm för Sverges ära och århundradets prydnad, och af Ihre för svenskarnas national-stolthet. Ständerna och regeringen 1769 mottogo ock första delen deraf med smiekrande uppmärksamhet. Författaren blef 1769 adlad samt erhöill till lättnad vid sitt arbete fortsfarande tjänstledighet och årligt understöd af 4000 d. s. m. samt utnämndes 1770 till kansliråd. Men af Gustaf den tredje fick han under sina återstående tretton lefnadsår och oaktadt derunder utgifna tre digra delar af sin historia icke mottaga någon enda persoulig utmärkelse och hans historiska verk intet understöd. När dettas tryckning höll på att afstanna, var det ej konungen utan Gjørwell, som på sin bekostnad underlättade fortsättningen *Jag vet*, skref ock Lagerbring 1781, *jag vet, huru jag betraktas af dem, som nu bestämma allmänhetens omdöme*.

Orsaken till konungens köld var troligtvis stilen; men ingalunda de politiska åsigterna. Dessa voro bestämdt konungska, och redan 1769 uttalade sig Lagerbring med mycken bitterhet mot reduktionsriksdagen 1765. Hans historiska arbeten hade ock efter 1772 en stark sådan färgläggning. Två efter 1772 utgifna delar af sitt stora historiska verk tillagnade han ock, den ena åt konungen, den andra åt enkedrottningen och med flere mot frihetstiden kastade slängord. Han omtalade nämligen, *huru man under Folkunga-ätten vinglade och sträfvade mot en laglig konungamagt, så att riket vardt olyckligt; men att man (1776) genom flere hundra års erfarenhet äntligen lärt, att skyldig vördnad för det kungliga huset är den säkraste väg till stadgad välgång*. I sådan riktning författade voro ock de sednare delarna af hans historia. Sverges olyckor under Folkunga-tiden härrörde i verkligheten förnämligast från brott och blodiga strider inom konungahuset; i första slägtledet mellan sönerna af Birger Jarl, i det andra mellan sönerna af Magnus

Ladulås, i det tredje mellan Magnus Smek och dennes söner. Lagerbring sökte deremot ej sällan, och såsom vi sett, skjuta skulden från konungahuset och på rådet. Han är egentligen den förste, som i strid mot äldre häfdatecknare framställde förhållandet i sådan dager. Hans åsigt härutinnan ogillades af Höpken, och Cederhielm författade mot den samma en bestämd insaga. Lagerbrings uppfattning kunde ej heller då för tiden göra sig rätt gällande. Men under senaste tider har den blifvit af flere skriftställare återupptagen.

Lagerbrings person var behaglig, växten reslig och stark, hållningen rak men ledig, umgänget angenämt och belevadt, tungan lyckligare än pennan, hvarför ock hans föreläsningar voro en tid mycket besökta t. o. m. någon gång af sjelfva häfdatecknaren biskop Celsius. Lefnadssättet var enkelt, i rummen frisk nästan kall luft, vid bordet stundom ett eller annat glas vin, men eljest aldrig några starka drycker. Minnet var ganska godt, lynnet gladt och välvilligt och en bättre make fader och husbonde kunde ej finnas. Ehuru småqvick och något stickande, var han dock i det hela godmodig samt mottog villigt gjorda anmärkningar.

Han egde ock långt in på ålderdomen en nästan oförminskad arbetskraft, och använde den troget och träget på sitt stora verk. Han afled slutligen d. 5 Dec. 1787 i en ålder af öfver åttio år.

SEXTONDE KAPITLET.

ANDERS AF BOTIN,

också en utmärkt häfdatecknare från denna tid, var född 1724 i Småland, fadern en der boende

kronofogde. Snille, flit och ordentligt uppförande beredde hans uppkomst och befordringar. Han har mycket ifrat för svenska språkets renhet och förädling och dessutom utgifvit skrifter i hvarjehanda, dock mest historiska ämnen. Två bland dessa sednare hafva väckt mycket uppseende och gjort mycken nytta.

Den ena, *Beskrifning öfver svenska hemman och jordagods*, i två band, utkom 1755 och 1756. Ett sådant af behofvet högt påkalladt verk hade ständerna redan 1738 sökt framlocka men förgäfvades, tills Botin utarbetade besagde bok. Den är ännu det bästa, som finnes att tillgå för dem, som vilja lära känna svenska jordens kamerala beskaffenhet och de öden, den i sådant hänseende undergått, de rättigheter den haft eller ännu har att åberopa. De två sista afdelningarna, näml. om frälse- och skattehemmanen hafva dock ännu icke blifvit tryckta.

Det andra kanske än ryktbarare verket är hans *Utkast till Svenska folkets historia*, tryckt under åren 1757—1764 och gående till Gustaf den förstes tid. Jemnfördt med Dalins och Lagerbrings arbeten är det blott ett sammandrag. Det har dock rättat flere dessa föregångares misstag och framkommit med nya uppgifter och omdömen. Botin har ock ogillat det sätt, hvarpå Celsius, Gjørwell och flere andra sökt försvara Erik den fjortonde. I det hela hvilar dock hans historia på samma åsichter som de båda föregångarnes, och är egentligen det medlande verk, som bragt dessas upptäcker till den stora allmänhetens kännedom. Dess stil är näml. serdeles klar, kraftig och angenäm, och verket sjelft till omfång och pris så ringa, att det till större delen vunnit två upplagor och många läsare, och har således mer än något annat dåtidens verk spridt bland svenskarna kännedomen om de öden, deras land och förfäder genomgått. Gustaf den tredje ansåg Botin vara en bland Sverges bättre stilister.

Man har i hans skrifter anmärkt några miss-tag, och i synnerhet en viss partiskhet mot adeln och en verklig hätskhet mot presteståndet, nästan mot sjelfva kristendomen; det ena med det andra enligt den anda, som under hans tid gjorde sig hos många gällande.

Utom sitt historiska verk har Botin varit mycket upptagen af ämbetsgöröml samt af allmänna förtroenden och kommissjoner¹⁾. Måhända torde detta vara en bland orsakerna till det besynnerliga förhållande, att han efter 1764 icke utgaf någon fortsättning af sin svenska historia, ehuru han då var blott fyratio år gammal och sedermera lefde 26 år; — lika märkligt ock, att af hans beskrifning öfver svenska hemman icke efter 1756 utkom någon fortsättning, ehuru åtminstone någon del deraf lär hafva varit i handskrift färdig.

Botin fick mottaga flere belöningar. Sedan första delen af hans beskrifning öfver svenska hemman utkommit, blef han utnämnd 1756 till assessor i antiqvitets-arkivet, 1762 till kammarråd, 1767 till adlig värdighet med namnet af Botin, och till ledamot 1769 af vetenskaps- och 1773 af vitterhets- och 1786 af Svenska Akademien samt 1775 till rid-dare af nordstjerne-orden. Af ständerna 1769 fick han 6000 d. s. m. såsom prof på deras erkännande af hans fosterländska verksamhet. Han dog 1790.

Den uppfattning af vårt lands och folks öden, som genom vanliga läroböcker blifvit åt svenska folket meddelad har intill våra dagar hvilat för-nämligast på de grundvalar, som under frihetstiden blefvo lagda af Dalin, Lagerbring och Botin.

¹⁾ Gustaf den tredje skall en tid tänkt göra honom till statssekreterare, men funnit hans penna allt för hvass.

SJUTTONDE KAPITLET.

ANDERS SCHÖNBERG D. Y.

var under i frågavarande tid en fjerde häfda-tecknare, utmärkt genom lärdom och arbetsamhet, ehuru för den stora allmänheten mindre bekant. Han var son af Karl den elftes väldige jägmästare Anders Schönberg d. ä. och född 1737. Han egnade sig först åt filosofien och omfattade i synnerhet Lockes lära, men vände sig sedermera till politiska och historiska ämnen. I de förstnämnde ville han till en början följa medelväg mellan partierna; men insåg snart sin oförmåga att kunna på sådant vis något uträtta, ingick därför i Hattpartiet, hvars åsikter han mest gillade. Undvikande alla ytterligheter, sökte han dock göra rättvisa äfven åt andra sidan och gillade t. ex. i flere fall de åsikter, Nordencrantz framlade. Till följe af sin lärdom, sin allsidighet och sin goda stil fick han esomoftast i uppdrag att författa hvarje-handa riksdags-betänkanden och andra politiska uppsatser, och man har efter honom ett stort antal dylika skrifter.

Hans anseende för historisk lärdom och skarpblick var så stor, att ständerna 1761 nämnde honom till rikshistoriograf¹⁾ och uppdrogo åt honom att skrifva Karl den elftes historia. Han började ock göra samlingar dertill. Men företaget var ganska svårt redan i sig sjelft, snart ock genom tillkommande omständigheter, i synnerhet efter 1772 års statshvälfnig. Schönberg gillade visserligen denna förändring och var serdeles i början konungen mycket tillgifven. Men redan i sig sjelf såsom Mössornas hjelte var Karl den elfte ej rätt ange-

¹⁾ Men han fick ej uppbära dithörande lön förr än 1774.

näm för Gustaf den tredje, hvarföre denne i början ville, att Schönberg skulle med strängt ogillande ord måla dess envålds-tilltag också för att derigenom sätta Gustafs mildare åtgärder 1772 i så mycket vackrare dager. Någon Karl den elftes historia blef dock aldrig af Schönberg skrifven.

Han utarbetade deremot ett stort verk kalladt *Historiska Bref öfver det svenska regerings-sättet*, men deraf blef ej mer än medlersta delen tryckt. Det som angick Karlarna den elfte och tolfte samt revolutionen 1772, tog konungen till sig och behöll. Med teckningen af de förra tyckes Gustaf icke varit nöjd; och den blef ej heller till tryckning utlemnad förr än år 1851. Historien om 1772 års statshväfning, i fall den någonsin blifvit skrifven, har ej kunnat återfinnas. Det berättas ock, att konungen anmodat Schönberg skrifva en historia om frihetstiden och om dess misstag och fel; men att denne undandragit sig förtroendet.

ADERTONDE KAPITLET.

KARL GUSTAF WARMHOLTZ.

Fadern af tysk börd fick genom fördelaktigt gifte ett apotek i Stockholm och sysselsatte sig dessutom än med alkemistiska än med religiösa funderingar. Den här ifrågavarande sonen var född d. 1 Jan. 1713, studerade flitigt, reste sedermera utrikes och steg till värdighet af hessiskt hofråd; men öfvergaf vid trettio års ålder ämbetsmannabanan för att offra hela sin återstående lefnad åt ett enda företag. Det var att först samla och ordna alla tryckta och otryckta skrifter, som i någon mån rörde Sverge och dess historia, och att sedermera författa en katalog, som upptog deras titlar och derjemnte lemnade upplysningar om de

viktigaste bland dem och om deras författare och innehåll. Båda företagen voro af utomordentligt stor vikt för fosterlandets litteratur, men i synnerhet för dess historia. Sjelfva samlingen ämnade han till ett blifvande national-bibliotek, uti hvilket alla geografiska och historiska skrifter och böcker skulle tillhandahållas åt allmänheten, så att hvarje kommande forskare kunde utan större kostnad och tidspillan finna på ett ställe samlade och tillgängliga alla för sitt ämne nödiga uppsatser. Den stora katalogen, den kallades liksom sjelfva samlingen *Bibliotheca Historica Sueo-Gothica*, skulle, redigt ordnad, gifva forskaren en behöflig och säker anvisning på stället, hvarest han i detta bokhaf kunde finna de arbeten, som för hvarje i fråga varande ämne borde rådfrågas. År 1744 började eller hade han redan börjat härmed. För att kunna alldeles ostörd egna sig åt ett så tid- och kraftfordrande verk, inköpte ¹⁾ han egendomen Kristineholm icke långt från Nyköping, hvarest han sedermera till inemot det sjuttionde året oafbrutet sysselsatte sig med bägge dessa arbeten. Hans flit och omtanke dervid voro utomordentligt stora. Han brefvexlade med en mängd lärda herrar, så in- som utrikes, och i synnerhet med den stora bokkännaren Gjörwell; skrivelserna dem emellan skulle ensamma fylla flere band. Till eftersyn för sitt verk tog han de bästa dylika, som i främmande länder utkommit, och kännare hafva påstått, att hans arbete var i sin väg bättre och fullständigare än något bland de andra. Samlingen upptog alla tryckta eller otryckta uppsatser, han kunde öfverkomma eller få kunskap om; uppsatser rörande Sverges natural-, kyrko-, lärdoms-, politiska och konungahistoria, samt dess geografi, ämbetsverk, lagar, forn-lemningar, utrikes förhållanden m. m. Antalet steg till öfver 10,000, och ordnade hvar och en efter sitt ämne, upptogo de 1,379 band. Tryckta

¹⁾ Några säga tillpantade han sig.

katalogen deröfver utgör femton dryga band i stor oktav; också de noggrannt ordnade efter olika vetenskaper och väl registrerade samt derföre lätta att begagna.

Mot slutet af 1770-talet var det stora verket ordnadt, renskrifvet och färdigt till tryckning. Men hvem skulle bestå kostnaden? Ingen bokhandlare ville åtaga sig förlaget; ty en hvar förutsåg, att blott några få idkare och gynnare af ifrågavarande vetenskap skulle köpa ett verk så dyrt och för den stora allmänheten så obehöfligt, så onjutbart. Något offentligt understöd dertill blef ej heller gifvet, kanske ej ens begärddt. Warmholtz sjelf började blifva gamnal och trött, och det såg ut, som det vigtiga verket aldrig skulle utkomma, kanske efter hans död t. o. m. skingras. Detta smärtade djupt alla vetenskapsmän och bland andra Klas Alströmer och Gjørwell. Den förre inköpte fördenskull hela samlingen, och den sednare beslöt, oaktadt sina små tillgångar, att bekosta katalogens tryckning. Första delen deraf kom också ut 1782. Gjørwell sökte genom upprepade tidningspuffar befordra dess afsättning. Gustaf den tredje berömdo företaget, men prenumererade på blott ett exemplar. hertig Karl likaledes. Kanslikollegium deremot utfärdade ett hedrande vitsord, Stockholms stads konsistorium likaså och på dettas begäran sökte äfven rikets öfriga konsistorier att främja afsättningen. Antalet prenumeranter steg dock endast till 173, och en betydlig förlust var redan på första delen gifven. Gjørwell utgaf likväl också den andra. Emedan dock afsättningen förblef aldeles otillräcklig, mägtade han ej längre fortfara, och tryckningen afstannade i hela fyra år. Men vid den tiden lefde en ceremonimästare vid namn Frenenheim, hvilken varmt älskade vitterhet och vetenskap, och genom sin fru, en ättling af släkten Hebbe, fått betydliga rikedomar. Underrättad om förhållandet, beslöt han att åtminstone tills vidare för-

skjuta behöflig tryckningskostnad, hvarjemnte han genom sin förbindelse med in- och utländske lärda anskaffade många nya bidrag till den dyrbara samlingen. Så blef under åren 1787—1793 verkets tryckning fortsatt t. o. m. sjunde delen; men dermed afstannade den omigen; Warmholtz hade aflidit och Fredenheim och Gjörwell tröttnat. På det den återstående dyrbara handskriften, möjligtvis öfvergången i enskild mans ego, icke skulle vanvårdas kanske t. o. m. förkomma, blef den till Uppsala akademiska bibliotek öfverlemnad; och 7 år förflöto, innan någon ny del deraf befordrades till trycket. Men vid ett besök i nämnde bibliotek år 1800 fick häfdaforskaren Per Tham underrättelse om den vigtiga handskriften och om det missöde, som hvilade öfver utgifvandet. Han prenumererade då med 100 rdr.¹⁾ på nästa del och genom denna och andra tillgångar trycktes nu 8:de till och med 11:te delarna. År 1805 afstannade dock verket ånyo och fick nu hvila i hela tio år, mången trodde för alltid. Men Karl Johan, som kronprins, underrättad om förhållandet, befallde, att tryckningen skulle fortsättas och lofvade sjelf betala kostnaden; och så blefvo under åren 1815 till 1817 de fyra sista delarna utgifna. Detta om katalogen.

Sjelfva samlingen af böcker och handskrifter inköptes, som berättadt är af Alströmer. Med förtigande af sitt namn och sin uppoffring, anförtrorde han alltsammans åt det då i Stockholm af Gjörwell bildade så kallade Uppfostringssällskapet, hvilket höll samlingen öppen till allmänhetens begagnande, och den blef också begagnad. Gjörwell vidhöll sin plan, att deraf bilda ett historiskt national-bibliotek. Men till följe af politiska och ekonomiska hvälfningar kom Alströmer på obestånd och nöd-

¹⁾ Lika med 400 kronor.

gades uppgifva sin stat, följaktligen ock alla sina tillgångar och bland dem äfven bemälte bok- och handskriftssamling. Denna skulle alltså för konkurs-massans räkning gå under klubban. Gjörwell var förtviflad. Sjelf mäktade han ej inlösa det dyrbara national-biblioteket, ej heller hans måg, och ingen annan kunde eller ville det. Så blef år 1800 försåld och skingrad denna högst dyrbara samling, den andra frukten af det arbete, åt hvilket Warmholtz egnat hela sin lefnad. Lyckligtvis var han redan afliden och slapp således bevittna det sorgliga uppträdet.

Den trefnad, han haft under sysselsättningen med sina samlingar, och den glädje, han haft att se dem mer och mer ordnas och fullständigas, detta hade varit och blef hans förnämsta belöning. Han hade dessutom år 1756 blifvit adlad men ej tagit inträde på riddarhuset. Af Gustaf den tredje fick hvarken han sjelf mottaga någon utmärkelse ej heller hans verk något understöd.

Orsaken härtill låg väl till någon del hos Warmholtz sjelf. För det mesta lefvande i ostördt lugn på sitt Kristineholm och i oafbruten sysselsättning med sina samlingar, var han af få känd, af än färre omtalad; detta också till följe af ett lynne så anspråkslöst och blygsamt, att han sorgfälligt undvek hvarje utmärkelse, och därför gång på gång bad Gjörwell att icke blifva i dennes tidningar nämnd¹⁾. Också har man om hans personlighet och enskilda lefnad blott få underrättelser. Man vet dock, att han i politik var bestämd Mössa²⁾ och tillika god vän med Serenius. Denne som kyrkoherde i Nyköping var hans granne, och vid sin flyttning till Strengnäs afstod han åt Warmholtz sin egen på Nyköpings kyrkogård tillredda grafplats. Eget var förhållandet till Gjör-

1) *Kongl. Bibl.* Gjörwellska brefvexlingen.

2) En anteckning tyckes antyda, att han, liksom några andra Mössor, deltagit i hofvets anläggningar 1755.

well. I yngre år hade Warmholtz till fransyska språket öfversatt Nordbergs historia om Karl den tolfte. Vid äldre år ångrade han företaget och förklarade Nordbergs arbete vara en dålig bok¹⁾, och Karl den tolfte sjelf en konung, som för att *tillfredsställa sin hämndlystnad förstörde sitt eget land*²⁾. Gjörwell deremot omfattade samme konung med den lifligaste beundran. Dessutom; Warmholtz var bestämd Mössa, Gjörwell länge nog bestämd Hatt; men oaktadt dessa stora olikheter herrskade dem emellan innerlig tillgifvenhet och obegränsadt förtroende; följderna af både Mössans och Hattens ömsesidiga öfvertygelse om en hos båda befintlig gemensam och innerlig kärlek till sanning och fädernesland. I öfrigt har Warmholtz angående Voltaire, La Mettrie m. fl. fällt ogillande men icke så strängt fördömande ord som Gjörwell. Med djupt rotad kärlek till fransmännens regelbundna vitterhet, kunde Warmholtz aldrig rätt försona sig med orimlad poesi eller med sednare tidens t. ex. Klopstocks vitterhet.

Efter en lång och plågsam sjukdom afled han år 1785 och blef begrafven på Nyköpings kyrkogård och enligt sin bestämdt yttrade vilja på det mest enkla och anspråkslösa sätt. Liket blef med dödsbädden lyftadt i kistan, och begrofs utan klockringning, utan liktal, utan någon större högtidlighet och utan något derefter följande gästabad.

Till källorna för Sverges historia intill 1772 gifver Warmholtz verk den hittills mest säkra och fullständiga anvisning. I sådant hänseende har den varit, och kommer den att förblifva af utomordentligt stor nytta för hvarje bearbetare af vårt fäderneslands historia.

¹⁾ Très mauvaise livre. Kongl. Bibl. Warmholtz till Gjörwell d. 3 Aug. 1767.

²⁾ Pour assouvir sa vengeance devient le destructeur de ses propres états. S. st. 28 Mars 1757.

NITTONDE KAPITLET.

RIKSDAGSMÄN.

Det fria statsskicket och dess offentliga öfverläggningar framkallade inom vårt fädernesland, liksom annorstädes, en stor mängd talare och det inom alla stånd och partier, också af olika slag; många utmärkta genom stor förmåga och redlig fosterlandskärlek, hvar efter sin åsigt; — andra deremot mer mångtaliga än vältaliga, mer sökande egen än fäderneslandets fördel. De förnämsta hafva redan blifvit tecknade, dels genom serskilda lefnadsbeskrifningar, dels genom införda drag ur deras tal och verksamhet. Här skola dock enskilda uppsatser egnas åt två sådana personer, hvilka företrädesvis varit utmärkta just som riksdagsmän och tillika som framstående exempel af det olika sätt, hvarpå detta medborgerliga uppdrag betraktades och utfördes.

TJUGONDE KAPITLET.

KARL FREDRIK PECHLIN

och hans egenskaper och företag hafva flere gånger blifvit i föregående delar omtalade (40. 89.) Här skola vi samla på ett ställe alla de spridda dragen för att sålunda gifva läsaren en mer helgjuten och lättare öfverskådad bild af denne mycket berömda man.

Släkten, ursprungligen från Normandie, flyttade på 1400-talet till Holstein, hvarest den nu ifrågasvarande mannens farfader blef vid det hertigligha hofvet läkare och bibliotekarie samt lärare för den i vår historia ofta förekommande hertig Karl Fredrik. Sonen blef holsteinskt sändebud i Sverge och Ryssland och upphöjd till riksfriherrlig värdighet med

namnet Pechlin von Löwenbach. Dennes son Karl Fredrik, förmodligen uppkallad efter nämnde hertig, var född 1720, hade stora själsförmögenheter fick god uppfostran och ingick tidigt på krigarebanan, samt uppnådde der värdigheten af general-major. Till följe af den stora riksdagsmanna-verksamheten plägade man kalla honom *riksdags-generalen*.

Han infördes redan tidigt i det politiska lifvets förvecklingar, sändes med hemliga uppdrag år 1742 till Petersburg och år 1743 till den oroliga allmogen i Dalarna, och förrådde samma år sin faders politiska hemligheter på följande sätt. Anhängarne af holsteinska huset skulle en gång till öfverläggning sammanträda hos nämnde hans far och i en sal, i hvars spis efter tidens bruk var under sommartiden en stor björkruska insatt. Bakom denna hade sonen i förväg dolt sig och fick således osedd afhöra sin faders och dess vänners öfverläggningar och planer samt meddelade dem sedermera åt motpartiet, enligt någras uppgift åt konung Fredrik, hvilken ville skaffa tronföljden åt hessiska huset och derifrån utestänga det holsteinska. Andra säga, att unge Pechlin var förälskad i en dotter af den mäktige Tomas Plomgren, hvilken arbetade för franska och mot holsteinska partiet, och hvilkens benägenhet ynglingen sökte på detta sätt vinna. Enligt önskan erhöll han ock sedermera fröken Plomgrens hand.

Omkring år 1749 var han i ordning att blifva major; men regementets öfverste framdrog i stället en yngre kapten. Pechlin gick då till bemålte sin förman och framräckte tigande två pistoler. Den gamle blef förskräckt och ropade efter hjälp. Pechlin låtsade dervid mycken förvåning och förklarade sin afsigt hafva varit att skänka sin öfverste besagde pistoler och visade, att de voro oladdade. Gamle kung Fredrik skrattade hjertligt åt uppträdet och nämnde genast Pechlin till major, ehuru vid ett annat regemente.

År 1751 blef han naturaliserad svensk adelsman med namnet Pechlin, och erhöll derigenom säte och stämma på riddarhuset.

Redan i första derefter följande riksdag tog han mycken del; erhöll före densamma till uppdrag att i åtskilliga landskap resa omkring och förbereda sinnena; blef vid sjelfva riksdagen ehuru nybörjare insatt i Hemliga Utskottet och fick sig dessutom anförtrodd uppsigten öfver det sätt, hvarpå de franska mutorna utdelades; förblef alltjemnt en bland det dåvarande frihetspartiets, Hattarnas, förnämsta kämpar; afvisade de höga summor, med hvilka andra sidan sökte honom vinna; försvarade tjenstemanna-betänkandet, hvilket inskränkte konungens magt vid lediga sysslors besättande; men ville å andra sidan förbjuda ständerna all inblandning i dylika frågor dock i afseende på kronprinsens uppfostran tvinga konungen att afskeda Dalin som informator och åter mottaga Tessin som guvernör; anförde under brytningstiden de nattliga patruller, som till frihetens försvar genomtågade Stockholms gator; ville under rättegången om revolutionsförsöket formligen anklaga¹⁾ äfven Lovisa Ulrika; och talade sedermera för hennes utestängande från deltagandet i ett möjligtvis inträffande riksförmynderskap. Å andra sidan motarbetade han det samtidigt väckta förslaget att göra Sverige till republik; *ty, sade han, vårt folk är vandt vid konungastyrrelse och, om denna afskaffades, skulle landshöfdingarne snart upphäfva sig till konungar.*

Pechlin deltog i pommerska fejden och utmärkte sig serdeles 1759 under sjökriget och vid eröfringen af Wollin, hvarest han ock blef sårad. Både Fersen och Lantingshausen berömde hans uppförande. Men år 1760 var han bland dem, som öfvergåfvo hären för att resa hem och del-

¹⁾ Några säga t. o. m. förgifta. (2)

taga i den då sammanträdande riksdagens förhandlingar.

Denna blef för Pechlin af stor betydelse. Genom tillställande af pommerska kriget hade Hattarna blifvit i allmänna tänkesättet mycket ned-satta. Pechlin öfvergaf nu ock dessa sina förra vänner och slöt sig till det förut förföljda hofvet, men sökte dessutom bilda ett sjelfständigt s. k. landtparti. I förening med Mössorna gjorde han derjemte mot Hattpartiets rådsherrar ett anfall så häftigt, att Höpken skrämdes taga afsked, och det såg ut, som alla rådskamraterna skulle nödgas följa exemplet.

Man misstänkte dock, att Pechlins mot hofvet visade tillgifvenhet icke var ärlig, var verklig. Misstanken bekräftades snart. Han lät muta sig och återgick till det mot hofvet då fiendtliga partiet, Frankrikes och Hattarnas, samt träffade med dess ledare den öfverenskommelse, att Höpken, Palmstjerna och Karl Scheffer skulle visserligen ur rådkammaren förvisas; men att de öfriga Hattpartiets vänner skulle få stanna qvar och lemnas också hädanefter i besittning af regeringsmagten. Detta visste han ock genomdrifva, och hofvet och Mössorna blefvo högst förbittrade, när de slutligen upptäckte det dubbla spel, hvarmed han bedragit dem.

Af sådan orsak föremål för dessas ovilja, slöt han sig så mycket närmare till Hattarna, mottog penningar af Frankrike och lyckades leda ständerna till ett beslut, rakt stridande mot det förra; nämligen att anmoda de tre nyss afsatta herrarna att åter inträda i rådet. Genom dessa vinglerier väckte han mycken harm. Denna ökades, då man hörde honom försvara Rutström, försvara ständernas kommissjons-domstolar, försvara de från pommerska kriget hemresta officerarna samt släktin-garna Plomgrens och Jennings's finans-åtgärder m. m. Förbittringen öfver hans oärlighet och ving-

lerier steg slutligen så högt, att han blef från ridarhuset utvoterad för såväl då pågående som följande riksdag, den af 1765¹⁾.

Hatad af Mössorna sedan 1761, öfvergick Pechlin vid riksdagen 1769 till det då framstående Hof-Hattförbundet och uppsatte den skrift, medelst hvilken ständerna tackade Adolf Fredrik för den beslutsamhet, hvarmed han framtvingade reaktionsriksdagen 1769. Pechlin angrep ock den då rådande Mössregeringen ganska häftigt. Lovisa Ulrika inbillade sig derföre kunna helt och hållet vinna honom för sina magtutvidgnings-planer. För att i sådan afsigt visa, huru goda utsigter dessa hade, lemnade hon honom den uppsats, i hvilken Hermanson, Hjärne, Scheffer och Stockenström medelst egenhändigt underskrifna namn lofvat förhjelpa konungen till ökad magt. Detta viktiga papper behöll Pechlin och ville det icke återlemnas. Besagde herrar skulle varit ohjelpigen förlorade, i fall det blifvit för riksdagen framlaggt. Detta hotade nu Pechlin göra och tvang så Hof-Hattförbundet att åt sig utbetala 200,000 d. s. för att återfå skriften. Öfverenskommelsen medförde likväl icke någon närmare förbindelse med hofvet. När till fördel för konungamagten den s. k. säkerhetsakten skulle genomdrivas, mutades Pechlin och öfvergick till motsatta sidan, och lyckades tillintetgöra besagde förslag och erhöll till belöning 100,000 d. s. från danska, engelska och rysska hofven och af det sistnämnde dessutom, säges det, en årlig pensjon. Han talade vid denna riksdag dessutom mot brännvinsförbudet och vann derigenom bönderna; och likaså mot hvarje försök att öka hofvets magt eller inkomster, och vann derigenom många frihetsmän. Hos en stor del af den föga kunniga allmänheten förvärfvade han ock mycket anscende och blef i tal och verser prisad som

¹⁾ 40. 132.

*den svenska frihetens modige och väldige beskyddare*¹⁾).

Vid riksdagen 1771 uppträdde han från början till slutet såsom bestämd Mössa och frihetsvän, genomdref i Stockholm borgerskapets nästan utslutande val af Mössor till riksdagsmän, talade mot hvarjehanda på adlig börd grundade anspråk, och likaså mot konungens s. k. kompositions-förslag. Huru han sökte motarbeta 1772 års statshvälfning och följderna, är redan berättadt²⁾).

Pechlin var en i hög grad djerf och slug man, utomordentlig skicklig att genomskåda och leda människor och i besittning af många för hans bana erforderliga egenskaper, varande skarpsynt, lugn och kall vid uppgörande af sina planer, skoningslös vid deras utförande och samvetslös vid valet af medel, begagnande om hvarandra stämplingar, parti-omkastningar, löftesbrott och mutor, både tagna och gifna; och beskylldes t. o. m. velat förgifta Lovisa Ulrika och lönnmörda Gustaf den tredje. Det mål, han förnämligast sökte, tyckes dock ej hafva varit vinnandet af egen rikedom. Han hade visserligen förvärfvat betydlig förmögenhet, likväl icke i förhållande till de utomordentligt stora summor, han dels mottagit, dels förvaltad. Det ser nästan ut, som skulle han älskat penningar, mindre för deras egen skull, än som medel att anställa och genomföra hvarjehanda politiska planer och stämplingar, i hvilken sysselsättning han hade ett stort mästerskap och tyckes hafva funnit sitt största nöje. Hans grundåsigte var hat mot monarkiska och kärlek för republikanska statsförfattningar. Och likväl har till denna sednares fall här i Sverige just Pechlin sjelf i hög grad bidragit. Frihetens heliga tempel uppbygges ej af orena händer, och frihetskämpan Pechlins mycket klandervärda personlighet har öfver friheten sjelf kastat en afskräc-

¹⁾ 41. 346.

²⁾ 42. 176, 182, 190, 215—217.

kande skugga. — Och riksdagen 1760—1762, — man frestas säga, *den Pechlinska riksdagen*, — med sina tagna och återtagna beslut, sina vinglerier, oordningar, mutor, samt många och bittra tvister, de flesta följer af Pechlins tillställningar; — denna riksdag var det, som hos mången dittills varm vän af det fria statsskicket alstrade tvekan, misstro, t. o. m. misströstan, derföre ock en viss benägenhet för dess utbytande mot en starkare och mer betryggande konungamagt.

Vi hafva tecknat Pechlin under frihetstiden. Hans öden under de sednare åren tillhöra dessas häfdatecknare att framställa. Två drag må dock här tilläggas. Sin politiska bana slutade han med deltagande i lönnmords-förslag mot fäderneslandets konung; — och sin personliga med fyrrårigt fängelse och slutlig död bland brottslingarna på Warbergs fästning.

TJUGUFÖRSTA KAPITLET.

KLAS DE FRIETSKY.

Släkten af tysk adel var från Böhmen. En bland dess medlemmar, kammarherre hos kejsaren, var protestantiska läran mycket tillgifven. När mot densamma strängare förföljelser anställdes, öfvergaf han fädernesland och fädernegods för att under Gustaf Adolfs fana kämpa för sin tro. Under denna strid föll han sjelf i fäktningarna vid Nürnberg 1632, och ena sonen likaledes i slaget vid Nördlingen 1634. Släkten blef 1699 intagen på svenska riddarhuset, och dess medlemmar fortsatte sin bana på krigets fält; en bland dem föll i slaget vid Klissow 1702, en annan vid stormningarna mot Wiprek 1708. En Johan De Frietscky, öfverste-löjtnant vid Nerkes och Werm-lands regemente, kämpade vid riksdagen 1727 till försvar för Arvid Horn och mot Karl Gyllenborg.

Denne Frietsckys yngste son Klas var född 1727 och blef till följe af tvänne under ungdomsåren timade benbrott halt för hela sin listid och derigenom oduglig till krigstjenst. En kort tid arbetade han på landskansliet i Örebro; men öfvergaf snart ämbetsmanna-banan och egnade sig åt jernförädlingsyrket. Här vann han snart så stort förtroende, att han redan 1754 utsågs till disponent öfver Storfors vigtiga bruksegendom i Wermland.

Första gången, han i det allmänna omtalades, var 1756. Den af Hattpartiet misstänkte general Stierneld skall under då varande politiska brytning hafva en tid varit af Frietscky undangömd på någon i Wermland belägen landtegendom. Af denna tilldragelse liksom af fadrens tänkesätt skulle man kunna sluta till en redan då befintlig ovilja mot Hattarna.

Sådana tänkesätt framträdde öppet vid riksdagen 1760—1762, då han skarpt angrep nämnde parti för dess förvaltning och för det sätt, hvarpå det öppnat och fört pommerska kriget. Han tillät sig ock att försvara de officerare, de flesta Mössor, som öfvergifvit kriget för att resa till riksdagen i afsigt att störta Hattarna.

I ständernas förhandlingar 1765 deltog han ganska ifrigt och hjälpte till att genomdrifva de vigtiga beslut, som då fattades till Hattregeringens störtande, till införande af tryckfrihet, näringsfrihet, sparsamhet och ordning i förvaltningen. När till följe af indragningarna jernverken kommo i mycken förlägenhet, bidrog han till dess afhjelpande vid fastingsmarknad år 1766 och än mer 1768¹⁾.

Vid denna tid hade han utbildat sin politiska åsigt, sådan den allt sedermera förblef, och sig sjelf till en bland de mest vördnadsvärda karakterer, vår historia företer. Hufvudtanken i hans hufvud, hjertpunkten i hans hjerta var brinnande kärlek till sanning, frihet och fosterland. Han omfattade ock

¹⁾ 41 231.

med mycken tillgifvenhet Sverges då varande fria statsskick, såsom det der skulle i längden bereda svenska folkets lycka och förädling. Denna öfvertygelse alstrade hos honom ett orubbligt beslut att besagde statsskick försvara; dock aldrig med andra medel än dem, som af sanning och sanning gillades; och hvarje dessa grundsatsers seger fyllde honom med glädje. Stor och upprigtig var i synnerhet hans tillfredsställelse, när reduktionsriksdagen 1765, oaktadt sina fel och misstag, likväl lyckades att i det hela återförhjelpa landet till en styrelse, mer sansad och välgörande och mer med statsskickets anda öfverensstämmande, än den föregående varit, och han betraktade sedermera som sin dyrbaraste pligt att dess åtgärder försvara. Uppmaning dertill dröjde ej.

Snart kom reaktionsriksdagen 1769, hvilken Hof-Hattförbundet tillställt för att öfverändakasta de beslut, förra riksdagen fattat. Till försvar för den sistnämnde uppträdde då Frietscky varmt, kraftigt och ihärdigt. Å Hof-Hattförbundets vägnar föreslogos tacksägelse-skrifter af Pechlin till konungen och af H. H. Boije till kollegierna för det sätt, hvarpå de framtvingit riksdagen 1769. Frietscky talade ifrigt mot dessa förslag och sökte visa, att kollegiernas åtgärd varit både olaglig och skadlig¹⁾. Hof-Hattförbundet påstod, att i landet herskade så stor nöd och förvirring, att till deras afhjelpande en riksdag oundgängligen borde sammankallas. Frietscky deremot visade, att nöden ingalunda varit så stor och riksdagen ingalunda så nödvändig. Hof-Hattförbundet tatlade och ville afsätta då varande Mössregering, derföre att den motarbetat sammankallandet af nämnde riksdag.

¹⁾ Till hvad 41. 272—285 är taladt om kollegiernas s. k. inaktivitet 1768, må läggas, att Gustaf den tredje sjelf sedermera berättat, det flere bland kollegiernas förnämsta ledare voro af honom mutade till deras beslut om inaktiviteten.

Frietscky deremot påstod och visade, att nämnde regering härutinnan handlat enligt sin pligt och enligt ständernas föreskrift o. s. v. Men allt hvad han, understödd af Gyllensvan, Reuterholm, Serenius, m. fl., talade, var förgäfvnes mot det häftiga vindkast, som bemäktigat sig allmänna tänkesättet. Ständerna beslöto, att nämnde tacksägelse-skrifvelser skulle afsändas och ledamöterna i då varande Mössregering afsättas och af Hattar efterträdas. Så skedde ock. Frietscky öfvergaf likväl icke sin plats eller sin öfvertygelse, utan talade äfven sedermera oförsagdt mot det tillämnade ökandet af konungamagten, mot det återupptagna slöseriet med statsmedlen o. s. v.

Vid riksdagen 1771—1772 bidrog Frietscky till det då rådande Hattpartiets störtande och till Mössornas seger¹⁾. I samma anda visade han misstroende mot konungens kompositions-förslag och motarbetade Bergenstråles försök till främjande af hofvets planer²⁾. Som förut beskrifvet är, undergick partiställningen vid denna tid och i synnerhet under denna riksdag en stor förändring. Det var nu en strid, mindre mellan Hattar och Mössor, än mellan adel och ofrälse, och den föranledde å ömse sidor så öfverdrifna anspråk och häftig förbittring, att den tycktes förebåda vådliga brytningar. Några klarsyntare trodde sig ock inse, det konungen i hemlighet underhöll och uppblåste, och det på båda sidor, ständernas inbördes tvister, för att derigenom bereda sig tillfälle att sedermera vanrykta ständerna sjelfva samt öfverändakasta deras magt och hela det fria statsskicket. Detta sednare var dock ännu föremål för många fosterlandsvänners kärlek, Hattars som Mössors, Fersens som Frietsckys. Det är lärorikt att dem betrakta dessa personers uppförande. Bägge, hvar från sin ståndpunkt, förordade medlande åtgärder

1) 42. 69. 76. 95.

2) 42. 61.

och sökte derigenom möjliggöra statsskicket's upp-
 rätthållande. På riddarhuset talade, som berättadt
 är, Fersen för sådana åsigtter och rådde till efter-
 gift för några ofrälse-männens fordringar. Men
 han och hans vänner blefvo öfverröstade af några
 konungens anhängare, en J. M. Sprengporten, Ulrik
 Scheffer, Fredrik Horn och Per Lilliehorn m. fl.
 hvilka medelst höga ord om adelns ära och om
 sköldarna på riddarhussalens murar o. s. v. öfver-
 talade nära halfva ståndet att envist försvara alla
 sina företrädesrättigheter. När kort derefter Möss-
 eller ofrälsepartiet, oaktadt alla varningar, afsatte
 hela Hattregeringen och hotade med andra än när-
 gångnare åtgerder, då och troligen anande konun-
 gens andel i händelserna och förutseende utgången,
 drog sig Fersen från riksdagen, dervid öppet utta-
 lande sitt ogillande af ståndsförbittringen och sina
 förutsägelser om dess olyckliga följder¹⁾.

Och Frietscky! Äfven han rådde riddarhuset
 till medlande eftergift, och talade dessutom äfven
 hos sina vänner bland ofrälseståndet för sans och
 måtta samt varnade mot öfverdrifna anspråk.
 Men han förnam, huru å en annan sida hof-
 vets anhängare Sinclair hemligen uppeggade en
 hop ofrälse riksdagsmän till åtgerder så häfti-
 ga, att de tycktes omöjliggöra hvarje försoning;
 och likaså huru, när Frietscky sökte afböja några
 häftiga och uppretande åtgerder, som Nordencrantz
 1772 ville genomdrifva, då uppträdde till stöd för
 de sednare just en bland hofvets handtlangare Per
 Lilliehorn²⁾. Straxt derefter reste ock Frietscky
 till landet; man kan veta med hvilka känslor, och
 aningar; inom kort var ock 1772 års statshvälfning
 genomförd.

¹⁾ 42. 116.

²⁾ Denne var personlig fiende till den af Nordencrantz
 angripne Jennings, hvilket måhända var rätta orsaken till hans
 uppträdande.

Hans öden under sednare tider tillkommer des-
sas häfdatecknare att beskrifva. Här må blott näm-
nas, att han blef sig lik i så väl åsichter som upp-
förande. Till närmare beskrifning upptaga vi dock
tvänne drag från slutet, det ena af hans riksdags-
det andra af hans lefnads-bana.

Riksdagen 1792 var den sista, han bevistade,
och han ådagalade der samma varma fosterlands-
kärlek, samma lugna hållning och blef föremål för
samma allmänna aktning som förut. Gustaf den
tredje, som 1789 låtit arresteras, utnämnde honom
nu offentligen till kommandör af Vasa-orden; men
Frietscky afsade sig lika offentligen denna utmär-
kelse, tillkännagifvande, att han långt förut beslu-
tat aldrig bära någon dylik prydnad. Om aftonen
samma dag och i adelns samlingsrum blef han af
dess talrikt närvarande medlemmar upplyftad på
deras armar och i stället för den nyss afböjda tit-
teln utnämnd till hela *Riddarhusets Farbror*, och
med detta namn helsad och hedrad af dess med-
lemmar, äldre liksom yngre, af excellensen liksom
fänriken. Så slutade hans riksdags-bana.

Den återstående lefnadsbanan tillryggalades i
lugn verksamhet på Säbylund i Nerike, tills han
år 1803 gick till hvila i Kumla kyrkogård,
gömd bland hädangångna, obemärkta församlings-
boar, men ej glömd af efterlevande fosterlandsvän-
ner. Stora landsvägen framgår vid sidan af näm-
nde kyrkogård. Stundom hördes förbiresande fråga
efter Frietsckys graf, och någon gång sågs på den-
samma en af okänd hand ditlaggd eklöfsgren. Det
var under dåtidens förstummande envålds-regering
en tacksamhetens tysta hyllnings-gerd. Efter 1809
uttalade sig känslorna öppet och fritt. På graf-
ven restes en minnesvård, och vid den samma
uppstämde Franzén en minnessång, hvilken tolkade
Frietsckys ära och beskref, hur såväl under det po-
litiska lifvets stormar som det enskilda lifvets lugn

*Den rördes ej för magten eller mängden,
Hans svenska dygd ifrån sin fasta grund.
Men ljuf och älskvärd rundt om hela ängden
Sin glans utspridde från hans stilla lund¹⁾;*

och huru sist på denna fredliga kyrkogård folk-
och frihets-vänner hvilade, som sig borde, omgif-
ven af landets trogna och tillgifna odalmän.

NAMNLISTA.

<i>Acrel, Ol.</i> , s. 21.	<i>Bonde, G.</i> , s. 116.
<i>Adolf Fredrik</i> , kon. i Sverge, s.
1, 4, 38, 49, 90, 117, 147.	<i>Borgenstjerna, K.</i> , s. 94.
<i>Alexander</i> , kon. i Macedonien,
s. 23.	<i>Bose</i> , s. 108.
<i>Alströmer, J.</i> , s. 46.	<i>Botin, A.</i> af s. 94, 116, 133—135.
<i>Alströmer, K.</i> , s. 139, 140.	<i>Brauner, S. G. C.</i> , se Ihre.
<i>Anakreon</i> , s. 107.	<i>Bring</i> , s. 128.
<i>Armfeldt, G. M.</i> , s. 94, 106—
108.	<i>Bück, Abr.</i> , s. 20—23.
<i>Artedi, Pet.</i> , s. 19.	<i>Cederhielm</i> , s. 133.
<i>Anckarström, J. J.</i> , d. y., s. 102.	<i>Celse, M.</i> , s. 86.
<i>Anckarström, J. J.</i> , d. ä., s. 102.	<i>Celsius, d. y.</i> , s. 1, 41, 62, 89,
94, 127, 133.
<i>Atterbom, P. D. A.</i> , s. 127.	<i>Celsius, d. ä.</i> s. 6.
<i>Augustus</i> , kejsare i Rom., s. 91,
124.	<i>Chapman, F. H.</i> af, s. 26—32.
<i>Backman</i> , s. 46.	<i>Chydenius, A.</i> , s. 1, 42, 64.
<i>Backmansson</i> , s. 46, se Norden-
crantz.	<i>Condillac, E.</i> , s. 72.
<i>Bayle, P.</i> , s. 44, 64, 83, 103.	<i>Cronstedt, A. F.</i> , s. 19.
<i>Beccaria, G. B.</i> , s. 72.	<i>Cronstedt, Gabr.</i> , s. 19.
<i>Bellman, K. M.</i> , s. 41, 83, 107.	<i>Dahlberg, E.</i> , s. 19.
<i>Benzelius, J.</i> , s. 128.	<i>Dalín, O. v.</i> , s. 1, 25, 42, 43,
44, 83, 113—134, 145.
<i>Bergenstråle</i> , s. 152.	<i>D'Alembert J.</i> , s. 72.
<i>Bergklint, O.</i> , s. 86.	<i>De Frietzky, J.</i> , s. 149.
<i>Bergman, Margar. Kat.</i> s. 17.	<i>De Frietzky, K.</i> , s. 70, 78, 129,
144—155.
<i>Bergman T. O.</i> , s. 6—19.	<i>Demokritus</i> , s. 65.
<i>Berzelius, J.</i> , s. 5.	<i>Dy Barry, M. J.</i> , s. 90.
<i>Beylon, J. F.</i> , s. 109—112.	<i>Ehrensparre, K.</i> , s. 79, 90.
<i>Birger Jarl</i> , s. 132.	<i>Ehrensvärd, Aug.</i> , s. 1, 28—30,
32.
<i>Bring, E.</i> , s. 39.	<i>Ehrensvärd, G. J.</i> , s. 89, 90,
91.
<i>Blackwell, A.</i> , s. 37.	<i>Ehrenstråle, David</i> , s. 24—26,
128.
<i>Boije, H. H.</i> s. 151.	

¹⁾ Säbylund.

- Epikurus*, s. 68.
Erik 14:de, kon. i Sverge, s. 94, 95, 134.
Erik Segersäll, s. 114.
Essen, Fr. v., s. 70, 78.
Faggot, Jak., s. 32—38.
Falkengren, K., s. 18.
Ferssen Fr. Ax. v., s. 40, 61, 62, 90, 102, 129, 145, 152, 153.
Fersen, H. v., s. 40, 129.
Fersen, Karl, s. 40, 129.
Finlay, R., s. 48, 63, 74—77.
Forskål, P., s. 42.
Fornjoter, s. 6.
Forssenius. A. H., s. 7.
Franzèn, Fr. M., s. 154.
Fredenheim, K. T., s. 139, 140.
Fredrik, kon. i Sverge, s. 1, 22, 123, 144.
Fredrik 2:dre, kon. i Preussen, s. 16.
Fredrik Adolf, hertig af Östergötland, s. 92.
Frietzcky se De Frietzcky, s. 66.
Fugger, s. 62.
Gahn, J. G., s. 63.
Galenus, s. 3.
Geijer, B. R., s. 13.
Gessner, J. M., s. 95.
Gjörwell, K. K., s. 44, 79—107, 115, 129—142.
Gustaf 1:ste, kon. i Sverge s. 66.
Gustaf 3:dje, kon. i Sverge, s. 1, 17, 18, 23, 32, 33, 38, 43, 88, 91, 96, 97, 99—112, 125, 154.
Gustaf 2:dre Adolf, kon. i Sverge, s. 149.
Gyllenborg, Fr., s. 60.
Gylenborg, K., s. 40, 150.
Gyllensvan, Fr., s. 152.
Halenius, E., s. 61.
Hallenborg, J., s. 131.
Hebbe, K. E., s. 139.
Helvetius, C. A., s. 44, 72.
Heraclitus, s. 68.
Hjortsberg, s. 61.
Holberg, L., s. 73.
Horatius, s. 91.
Horn, A. B., s. 150.
Horn, Fr., s. 153.
Humboldt, A. L., s. 10.
Hume, D., s. 44.
Höpken, A. J. v., s. 10, 94, 131, 133, 146.
Ihre, Joh., s. 1—6, 132.
Ihre, Tomas, s. 1, 2.
Ihre, S. C., född Brauner, s. 2.
Jakob patriarken, s. 67.
Jennings, J., s. 48, 60, 63, 70, 74—77, 146.
Junius, s. 52.
Jörling, s. 92.
Karl 11:te, Sverges kon., s. 51, 66, 136, 137.
Karl 12:te, Sverges kon., s. 1, 51, 80, 128, 137, 142.
Karl, hertig af Södermanland, s. 31, 32, 109, 139.
Karl Fredrik, hertig af Holstein, s. 143.
Karl 14:de Johan, kon. i Sverge, s. 104, 140.
Kellgren, J. H., s. 83, 103.
Kierman, G., s. 60.
Klingenstjernas, s. 1.
Klopstock, F. G., s. 142.
Kristian 1:ste, kon. i Danmark, s. 130.
Krüger, J. F., s. 83.
Kröger, K., s. 91.
Lagerbring, K., s. 130.
Lagerbring, Sv., s. 25, 26, 39, 80, 86, 94, 114, 127—133, 134, 135.
Leibnitz, G. W. v., s. 128.
Lantingshausen, J. A. v., s. 145.
Leopold, K. G., s. 128.
Lewenhaupt, K. E., s. 82.
Lidén, J. K., s. 84.
Lilliehorn, s. 153, 154.
Lilliestråle, J. W., s. 69, 79, 127.
Lindblom, J., s. 7.
Linné, K. v., s. 1, 5, 7, 8, 9, 16, 19, 20, 23.

- Loccenius, J.*, s. 114, 115.
Locke, J., s. 44, 64, 72.
Lovisa Ulrika, drott. af Sverige, s. 22, 90, 109—112, 117, 126, 145, 147, 148.
Lucidor, L., s. 124.
Ludvig 14:de, kon. i Frankrike, s. 124.
Luther, M., s. 62, 82.
Lütkekan, G. T., s. 61.
Löwenhielm, K. G., s. 40.
Magnus Ladulås, s. 132.
Magnus Smek, s. 133.
Mallet, Fr., s. 10.
Malmström, B. E., s. 127.
Markuson, J., s. 108.
Martialis, s. 3.
Messenius, J., s. 115.
Mettrie, J. O. de la, s. 142.
Montesquieu, K., s. 44, 69.
Moser, K. F. v., s. 40.
Nehrman, D., se Ehrenstråle.
Newton, I., s. 130.
Nilsson, Sv., s. 5, 114.
Nordberg, G., s. 142.
Nordencrantz, A., s. 35, 42, 43—79, 85, 153.
Nordforss, K. G., s. 99.
Nordin, K. G., s. 127.
Obrian, s. 47.
Oehleisch, N. v., s. 39—44, 49, 51, 52, 69, 128.
Olof Skötkonung, s. 114.
Oxenstierna, J. G., s. 106.
Palmblad, W. F., s. 45.
Palmstjerna, N., s. 146.
Pechlin, K. F., s. 63, 143—149, 151.
Pfeiffer, s. 89.
Piper, F., s. 123.
Plomgren, Tom., s. 60, 63, 70, 75, 144, 146.
Polhem, K., s. 37, 55.
Rappholt, B. v., s. 96.
Regnèr, G., s. 87.
Reuterdahl, H., s. 114.
Reuterholm, Esbj., s. 42, 152.
Rinman, Sv., s. 13.
Rosèn v. Rosenstein, N., s. 21, 22, 25.
Rosenhane, Sh., s. 86.
Rousseau, J. J., s. 72.
Rudbeck, O., s. 14.
Rudbeck, T. G., s. 69, 70.
Rudén, Torst., s. 6.
Runius, J., s. 124.
Rutström, A. K., s. 146.
Rühs, F., s. 114.
Rydélius, And., s. 24, 39, 128.
Sahlgren, N., s. 6.
Salvius, J., s. 84.
Schauw, s. 62.
Scheffer, K. F., s. 18, 32, 90, 92, 93, 106, 108, 145.
Scheffer, Ulr., s. 28, 153.
Schèele, K. W., s. 13.
Schröderheim, E., s. 106—108.
Schönberg, A., d. y., s. 69, 84, 89, 136, 137.
Schönberg, A., d. ä., s. 136.
Schwerin, F. B. v., s. 114.
Seneca, s. 3.
Serenius, J., s. 62, 92, 140, 152.
Sergel, J. T., s. 107.
Scheldon, G., s. 30.
Sinning och Sinningsköld, s. 91, 93, 105—109.
Sinclair, F. K., s. 153.
Sofia Albertina, prinsessa i Sverige, s. 107.
Sofia Magdalena, drott. i Sverige, s. 22, 130.
Spangenberg, s. 82.
Sparre, Karl, s. 32, 107.
Sprengporten, J. M., s. 153.
Stenberg, s. 104.
Stierneld, S. G., s. 150.
Stiernhjelm, G., s. 37, 120.
Stockenström, E., s. 55.
Stobæus, K., s. 128, 129.
Suhm, P. F. v., s. 132.
Swab, A., s. 11.
Swedenborg, E., s. 1, 50, 51, 62, 73, 74, 78.
Sverre, kon. i Norge, s. 128.
Taube, H. T., s. 124.

- Tegnér, E.*, s. 5, 10, 120.
Teray, s. 92.
Tham, P., s. 140.
Tersmeden, K., s. 31.
Tessin, K. G., s. 4, 11, 89, 145.
Thomasius, Kr., s. 24.
Thunberg, K. P., s. 95.
Tilas, D., s. 11.
Tolstadius, E., s. 83.
Trast, M. K., se Bergman.
Troilius, Sam., s. 7.
Trolle, Henr. af, s. 31.
Tuneld, E., s. 86.
Ugglå, L. M., (?) s. 42, 86.
Ulfilas, s. 5.
- Valerius, J. D.*, s. 103.
Wallerius, Gottsk., s. 8.
Wallmark, P. A., s. 104.
Wargentín, P. W., s. 16, 38.
Warmholtz, K. G., s. 86, 137
 —142.
Verelius, Ol., s. 116.
Wolf, Kr., s. 8, 39, 80, 128.
Voltaire, s. 83.
Wilde, A., s. 42, 62.
Wilde, Jak., s. 116.
Ziervogel, J. E., s. 10.
Åkerhielm, Sam. d. y., s. 4.
Ålf, S., s. 84.

Innehåll.

ADOLF FREDRIKS SAMTIDA VETENSKAPS- OCH RIKSDAGSMÅN.

Kap.	Sid.
1. Inledning	1.
2. Johan Ihre	1.
3. Torbern Olof Bergman	6.
4. Peter Artedi och Axel Fredrik Cronstedt	19.
5. Abraham Bäck	20.
6. David Ehrenstråle, född Nehrman.....	24.
7. Fredrik Henrik af Chapman	26.
8. Jakob Faggot	32.
9. Niklas v. Oehleisch	39.
10. Anders Nordencrantz	44.
11. Karl Kristofer Gjørwell	79.
12. Johan Simmingsköld.....	105.
13. Johan Frans Beylon.....	109.
14. Olof v. Dalin.....	113.
15. Sven Lagerbring	127.
16. Anders af Botin	133.
17. Anders Schönberg d. y.	136.
18. Karl Gustaf Warmholtz	137.
19. Riksdagsmän	143.
20. Karl Fredrik Pechlin	143.
21. Klas De Frietzky	149.

LIBRARY

APR 19 1976

UNIVERSITY OF TORONTO

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DL
648
F79
1838
del 44

Fryxell, Anders
Berattelser ur svenska
historien

